

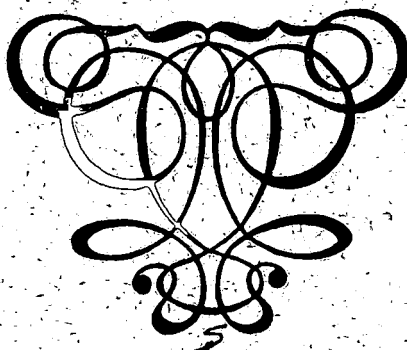
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 45

1942

HÄFT: 2—3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 6.—.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1942 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, C.-E. QUENSEL, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor em. R. MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÆNIUS, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr. år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund i februari 1942.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

ERICH WITTENBERG, Konservatism och nationalsocialism	89
C. A. REUTERSKIÖLD, Dechargeinstitutet	136
R. ERICH, Aländ under krigsåren. Några reflexioner	150
OTTO GRÖNLUND, Den senaste allmänna jordbruksräkningen i Sverige och därmed sammanhängande undersökningar	159

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Statliga och kommunala socialanslag i Sverige 1895—1935. Av GUNNAR TILLSTRÖM	177
Statens informationsstyrelse. Av STIG RYNELL	181
Statens handelskommission. Av KNUV VON HORN	191
Den svenska riksdagens sociala sammansättning 1940—41. Av EVA ENEBLAD	198
Statsvetenskapligt intresseförbund bildat. Av K. O. STEFANSSON	201
Tidskriftsöversikt. Av BRÖR GÖSTA CEDERSTRÖM	202
Ett genmäle. Av HALVAR G. F. SUNDBERG. — Svar, Av GUNNAR HÉCKSCHER	206

LITTERATURGRANSKNINGAR:

R. Malmgren, Sveriges författning, en lärobok i svensk statsrätt. Anm. av G. HESSLÉN	207
Axel Bruswitz, Studier över riksdagen och utrikespolitiken, III. Anm. av G. HESSLÉN	211
Arne Wahlstrand, 1905 års ministärkriser. Anm. av R. SIMONSSON	215
Salomon J. Frifelt m. fl., Bogen om J. C. Christensen. — Frøde Aagaard, J. C. Christensen. Anm. av C.-G. THOMASSON	222
Eli F. Héckscher, Svenskt arbete och liv. Anm. av S. BRISMAN	226
Alvin H. Hansen, Fiscal policy and business cycles. — Wassily W. Leontief, The structure of American economy, 1919—1929. — Raymond T. Bye, An appraisal of Frederick C. Mills' »The behavior of prices». Anm. av J. ÅKERMAN	228
Genmäle. Av OTTO CRONEBORG. — Svar, Av C. A. REUTERSKIÖLD	236

KONSERVATISM OCH NATIONAL-SOCIALISM*

Av Dr. phil. ERICH WITTENBERG, Lund

INLEDNING.

Vår tid är fylld av svåra slitningar. Skarpare än förr brottas de olika politiska åsikterna med varandra. Men ur denna strid stiger också en okuvlig längtan efter att motsatserna skola utjämnas. Här har historievetenskapen sin uppgift: att med saklighet och sanningskärlek söka förstå de historiska händelserna ur deras egna förutsättningar, att leta efter sammanhanget mellan händelsekedjorna och därigenom spåra historiens djupaste innebörd.

Liksom klipprevet i oföränderlig stillhet höjer sig upp över vågsvallet och, såsom en symbol för något evigt bestående, trotsar alla stormar och blott slipas och renas genom dem, så skall den historiska forskningen söka framställa det bestående och oförgängliga i formernas outtömliga mångfald.

Konservatism och nationalsocialism äro typiska företeelser i Tysklands nyare historia. Att klargöra vad dessa båda riktningar äro genom att undersöka deras struktur är här vår uppgift. Givetvis kunna vi inte reda ut hela den härva av frågor, som sammanhänger med dem. Långt viktigare är det att ställa den för både konservatism och nationalsocialism avgörande frågan om *nationalitetens väsen* i undersökningens medelpunkt. Liksom Ijusstrålarna löpa samman i brännpunkten, så samla sig alla problem rörande individens rätt, frihetens betydelse o. s. v. i den centrala frågan: vad innebär begreppet nation?

Vi ha tagit till uppgift att klargöra konservatismens och nationalsocialismens uppfattningar på denna punkt *enligt deras egna urkunder*. Det gäller inte här att döma utan att begripa. I klarhetens in-

* Föreliggande undersökning återger i utvidgad men i sak oförändrad form ett föredrag, som förf. höll den 6 december 1940 i Statsvetenskapliga föreningen i Lund.

tesse gå vi tillbaka till den ursprungliga betydelsen av orden konservatism och nationalsocialism. Sedan vi klargjort bådas väsen, skola vi påvisa såväl deras släktdrag som motsatsen mellan dem.

I.

KONSERVATISMENS INNEBÖRD.

Ordet konservativ dyker först upp hos Chateaubriand. År 1818 grundade han tidskriften »Le Conservateur».¹ Genom den ville han försvara det förflutnas rätt mot 1789 års idéer.

Samma ställning som ultraroyalisterna intogo i Frankrike, hyste i Preussen — mutatis mutandis — en grupp män, som ville göra slut på reformsträvandena av 1807—1813 och förhindra uppkomsten av de nationella folkrörelser, som tycktes vara den naturliga konsekvensen av landets tidigare synnerligen livliga andliga och politiska nydaningsbegär. Bland dem märkes i främsta rummet Kamptz. Född 1769 i Schwerin, var han sedan 1805 anställd i preussisk förvaltningstjänst; 1817 blev han direktör för polisministeriet och medlem av statsrådet; mellan 1832 och 1842 verkade han som justitieminister. Han avled i Berlin 1849. Alltsedan 1812 framträdde Kamptz' reaktionära inriktning med stor skärpa; redan 1815 var han en obetingad anhängare till Schmalz, som just offentliggjort sin skrift »Berichtigung einer Stelle in der Venturinischen Chronik aus dem Jahre 1808», där han sökt visa att frihetskrigen utbrutit på befallning uppifrån och att reformen fullständigt saknat inflytande på dessa krigs lyckliga utgång. Inom de tyska fosterlandsvännernas led var det Schleiermacher och Niebuhr, som tillbakavisade Schmalz' ogrundade påståenden, under det att Kamptz oförbehållsamt instämde i dem. Sedan den stunden var denne ämbetsman själen i den dystra reaktionen, som med skoningslös stränghet förföljde alla frihetsmän och genom järnhårda tvångsåtgärder sökte slå ihjäl den nationella andan bland studenter och forskare. Bakom de åtgärder, som företogs mot Schleiermacher och Arndt, mot Görres och Jahn, mot Follenius och bröderna Welcker stod Kamptz med sin hatfyllda förföljelselusta. Hans försök att med våldsmedel vrida historiens hjul tillbaka och pånyttföda absolutismens tidsålder omöjliggjordes av tidsandan själv. Hos alla nationellt

¹ Felix Rachfahl i Politisches Handwörterbuch, Leipzig 1923, I, s. 1021.

kännande personer från reformperiodens stora dagar har han kvarlämnat minnet av en obetydlig, småaktig och mindervärdig människa. I historien har han uppnått ett slags ryktbarhet såsom »demagogförföljaren».²

Kamptz upptog alltså ordet »konservativ» i sitt vapen; »Pro rege et principio conservativo» (»för konungen och den konservativa principen»). Efter 1830-talet slog ordet igenom i Tyskland.³ Det är ett uttryck för tillvaratagandet av det förflutna och det traditionella, tron på ett fast inre sammanhang i folkets historia.

Redan härkomsten av ordet konservativ visar att det inte går an att låta detta ord betyda vidmakthållandet av det bestående utan vidare. Ty till och med hos Chateaubriand, restaurationens lidelsefulla partigångare, får ju ordet sin bestämda innebörd först genom motsatsen till franska revolutionen, genom de särskilda förhållandena inom Frankrike efter frihetskrigen.⁴ Endast Chateaubriands politiska bana kan förklara att han så starkt betonar, inte endast att man skall bevara det bestående, utan rent av att man skall återgå till förhållandena före 1789. Ty Chateaubriand hade redan 1797 i sin skrift »Essay sur les révolutions anciennes et modernes» i skarpa ordalag vänt sig mot franska revolutionen och med sin studie *De Buonaparte et des Bourbons*, som kom ut nästan omedelbart efter Paris erövring av de förbundna år 1814, direkt arbetat *bourbonerna* i händerna.⁵

Men hur föga det låter sig göra att tillägga Chateaubriands användning av ordet konservativ någon slags allmängiltighet, visar Leopold von Ranke på ett slående sätt. Ranke, som under källstudier i Rom personligen sammanträffade med Chateaubriand,⁶ Frankrikes dåvarande sändebud vid påvestolen, påpekar i sin mästerliga avhandling om »Frankrike och Tyskland» i »*Historisch-politische Zeitschrift*» 1832, vilken grundläggande skillnad det är mellan den tyska och den franska uppfattningen av ordet konservativ: Tyska folkets stora uppgift består, säger Ranke, i att »ut-

² Karl Wippermann i *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1882, XV, s. 66—75.

³ Felix Rachfahl, a. a., s. 1021.

⁴ Fr. Kreyssig, *Studien zur französischen Cultur- und Literaturgeschichte*, Berlin 1865, s. 131 ff.

⁵ *Le Vicomte de Chateaubriand, Oeuvres complètes*, Paris 1840, II, s. 151, 154, 161, 162.

⁶ Hans Hofmann, *Einleitung zu Leopold von Ranke, Geschichte und Politik*, Leipzig u. å., s. XV.

veckla den äkttyska, mot nationens anda svarande staten».⁷ Till skillnad från Frankrike, där revolutionen med dess följdföreteelser djupt påverkar restaurationens gång, står Tyskland inte inför frågan: framåtskridande eller reaktion. Den konservativa grundinställningen formulerar Ranke träffande sålunda: »Stillastående — det är döden; efterbildning — det är ingenting annat än en form av slaveri; att utbilda och utveckla det egna — det är liv och frihet».⁸ Med dessa ord klargör Ranke hur grundolika förhållandena i Tyskland och i Frankrike gestaltat sig, och hänvisar till varje folks egenartade nationella anda såsom det avgörande, när det gäller att finna den rätta betydelsen av ordet »konservativ».

Även den skarpsinnige, högt bildade tänkaren och statsmannen Radowitz, som spelar en så viktig roll i den preussiska politiken, särskilt under Fredrik Wilhelm IV, protesterar mot en blind identifiering av konservatismen med vidmakthållandet av det bestående. Den äkta konservatismen, menar Radowitz, förkastar absolut tanken att det givna i och för sig skulle vara något heligt, men fördömer lika avgjort en ensidig, abstrakt konstruktion av historien efter rationella principer. I stället bekänner sig den äkta konservatismen till vad Radowitz kallar den organiska utvecklingen, »som förvandlar barnet till man och gubbe, som behärskar trädet från dess första grodd till fruktsättningen, som förvandlar språket från dess första uppkomst århundradena igenom».⁹ Detta organiska betraktelsesätt bildar kärnan i den konservativa världsåskådningen i Tyskland.

Paul de Lagarde, den temperamentsfulle tyske patrioten och folkuppfostraren, hävdar också, att konservatismen måste definieras genom sitt innehåll. År 1853 betecknar han statens liv såsom en analogi till en persons individuella liv. I anslutning till sin tids förhållanden förklarar Lagarde, att den är konservativ, som söker hålla Preussens egenartade liv fullt prestationsdugligt. Konservativ är den, som principiellt bejakar den inom Preussen spirande tendensen att vårda och fördjupa den tyska andan och fylla den med nytt innehåll. Konservativ är sålunda enligt Lagarde endast den som strävar att vidmakthålla det som är värt att konserveras. Men värda att bevara äro blott de inom staten och folket levande kraf-

⁷ Leopold von Ranke, Frankreich und Deutschland, Krönerausgabe, s. 68. Jfr också Erich Wittenberg, Rankes historiebild, i Historisk Tidskrift, Stockholm 1938, hft. 2, s. 151—167.

⁸ Ranke, a. a., s. 69.

⁹ Radowitz' Ausgewählte Schriften, Regensburg u. å. II, s. 277.

ter, som drivit fram statsorganisationen och garantera nationens utveckling.¹⁰ Så spelar även Lagarde upp det historiska tänkandets ledmotiv: de i varje folk nedlagda anlagen bestämma dess historiska utvecklingsgång.

Historikern Heinrich Leo, vida känd genom sina arbeten om italiensk, tysk och nederländsk historia samt genom sin lärobok i universalhistoria, anser att det organiska betraktelsesättet är nyckeln till konservatismen. Det gäller enligt Leos uppfattning att lära sig förstå, hur ett folks egenart framträder i sed, rättskipning och språk, vilka stå i levande växelverkan, och att betrakta varje folk som en skapelse av Gud. Den organiska, oävlåtliga, gradvis skeende tillväxten bär vittne om ett folks frihet och hälsa.¹¹

Det konservativa Staatslexikon, den tyska konservatismens normerande urkund,¹² värjer sig energiskt mot den uppfattningen, att konservatismens väsen skulle vara liktydigt med viljan att erkänna det bestående såsom allena berättigat. Ty, såsom det där träffande säges, det ligger i varje partis väsen att vidmakthålla och att förstöra. Frågan är blott, *vad* som skall vidmakthållas, och *vad* som skall förstöras. För dess besvarande ger ordet konservativ ingen ledning. Att konservatismen skulle bestå i att söka bevara det gamla bara därför att det är gammalt, motsäges av varje historisk erfarenhet; ty konservatismen bekämpar på grund av sin världsåskådning såväl byråkratiens övermakt, som penningens ensidiga välde och efterbildandet av främmande författningsformer. För att veta vad ett konservativt handlande fordrar, måste man göra klart för sig, vad man vill vidmakthålla, till vilket ändamål och av vilka motiv.

Den tyska konservatismens hörnsten är kristendomen, säger Staatslexikon vidare. Sant konservativ är därför endast den, som känner sig såsom lem i en större helhet och erkänner en högre ordning över sig. Den som inser att det jordiska är förgängligt, och betraktar sig såsom Guds tjänare, han arbetar i och med detsamma

¹⁰ Paul de Lagarde, Deutsche Schriften, i Gesamtausgabe letzter Hand, zweiter Abdruck, Göttingen 1891, s. 6, 8, 14.

¹¹ Heinrich Leo, Lehrbuch der Universalgeschichte, 2 uppl., Halle 1839, I, s. 2 ff., 7 f., 11, 14 ff.; 1850, VI, bl. a. s. 80—85, 301—304; redan antytt i Heinrich Leo, Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates, Halle 1833; senare även närmare motiverat i Heinrich Leo, Nominalistische Gedankenspäne, Halle 1864.

¹² Herman von Petersdorff i Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig 1896, XL, s. 472 f., och Herman von Petersdorff i Deutscher Aufstieg, Berlin 1925, s. 173.

för evigheten. Kristendomen betecknas som skiljevägen mellan de politiska åskådningarna. Att det intetsägande namnet konservativ överhuvud kunnat hålla sig och slå igenom, kan enligt Staatslexikon endast förklaras därigenom, att konservatismen »vill konservera alla de institutioner och former, som under tidens lopp vuxit fram och byggts upp på den rätta grunden, den som bör konserveras».¹³ Här har sålunda en auktoritet klart sagt ifrån, att konservatismen är en bestämd, innehållsmättad riktning. Den innebär att man principiellt erkänner religionens betydelse för den enskilde och för folket och likaså principiellt bejaktar en organisk utveckling av ett folks historia från dess första ursprung.

Även Brockhaus konversationslexikon av år 1865, som enligt den dåvarande tyska encyklopedismens smak har politisk, närmast liberal anstrykning,¹⁴ påpekar konservatismens förankring i historien. Konservatismen tar sig olika uttryck i skilda länder, allteftersom de särskilda förhållandena växla. I England håller en konservativ medborgare t. ex. på den politiska författningens grundvalar, tryckfriheten, skyddet av den personliga friheten, jurydomstolen och parlamentets rättigheter, men ställer sig skeptisk mot en avsevärd utsträckning av valrätten och fullständig politisk likställighet mellan konfessionerna. Redan därav framgår tydligt, att en konservativ grundinställning inte hindrar att man kan hysa förståelse för helt olikartade statsformer. Man bör, såsom Brockhaus-lexikon med rätta hävdar, anse varje strävan efter en stark statsmakt för konservativ, oberoende av vilken statsform man bekänner sig till.¹⁵ En konservativ inställning kan givetvis väl förenas med tro på en ständig utveckling, under vilken alla den nationella historiens drivkrafter få rörelsefrihet.

Bluntschli lämnar år 1862 i sin »Staatswörterbuch» en analys av konservatismen i nära anslutning till Rohmers skrift »Lehre von den politischen Parteien» (Zürich 1844). Rohmer jämför de olika politiska partierna med människans olika åldrar: gossenaturen symboliserar radikalismen, ynglingen företräder liberalismen, den medelålders mannen konservatismen och gamlingen absolutismen. En medelålders man vill, såsom Bluntschli och Rohmer uttrycka sig, öka det förvärvade; benägenheten för att vidmakthålla förbinder sig

¹³ Hermann Wagener, Staats- und Gesellschaftslexikon, Berlin 1861, V, artikeln »Conservativ» s. 541 f.

¹⁴ Allgemeine deutsche Realencyklopädie für die gebildeten Stände, 11:te uppl. Leipzig 1868, XV, s. X, XXIV.

¹⁵ a. a., Leipzig 1865, IV, artikeln »Conservativ», s. 696 f.

hos honom med förmågan att förbättra. Rik livserfarenhet präglar den mogna mannens andliga typ: vis i sin livssyn förmår han »uppspara det fördolda, förstå det förgångna och ta vara på det framtidsdugliga». Den mogna mannen har bemästrat sin livsuppgift; han är bunden vid familj och egendom. Genom erfarenheten av livets förgänglighet och behovet av en fast punkt i tillvaron är han mestadels även religiöst inställd och hyser därför en uppriktig aktning och varm kärlek till kyrkan.¹⁶ — Alldeles bortsett från frågan om det kan vara berättigat att på detta sätt jämföra de olika levnadsåldrarna med de politiska partierna, ge Rohmer—Bluntschli med sin tolkning av konservatismen en i sig sluten bild av denna livsåskådning sedd från organisk synpunkt.

Även konservatismen efter världskriget sätter sig emot att jämställa begreppen »konservativ» och »stillastående». En organisk syn på historien anses vara fundamental för dess åskådning.

Max Hildebert Boehm anser, att »den alstrande beröringen med jorden, varifrån ungdomskrafter strömma till ett folk, liksom till jätten i den antika sagan», är något som hör med till konservatismen. Den korporativa organisationen, vars genomförande alltid föresvävat den tyska konservatismen såsom högsta mål, innebär enligt Boehm »att binda sig vid den skapande forntiden genom förmedling av jorden, att pånyttföda samhällslivet ur nationen, fäderneslandet ur moderlandet». Endast det folk, som inte förnekar sitt »barndomsland» utan äger tron på sina starka, sunda instinkter, förbereder en lycklig framtid.¹⁷

Moeller van den Bruck, den moderna tyska konservatismens mest framstående teoretiker, död år 1925, ger i sitt verk *Das dritte Reich* en träffande karakteristik av den tyska konservatismens huvuddrag. Den konservative frågar efter det förblivande i tidshändelsernas växling, säger denne kännare av konservatismen. Han känner sig därför ha en trohetsplikt mot det förgångna till gagn för framtidens utformning. Även van den Bruck framhäver, att den konservative inte förnekar utvecklingen, men han betonar starkt, att ingenting kan utveckla sig som inte redan är till. Därför är det som utvecklar sig blott en följföreteelse och inte, i likhet med det som är till, en ursprunglig företeelse. I enlighet härmed går det konservativa

¹⁶ I. C. Bluntschli i *Bluntschli und Brater, Deutsches Staatswörterbuch*, Stuttgart und Leipzig 1862, VII, huvudsakligen s. 724 f., 737—740.

¹⁷ Max Hildebert Boehm, *Körperschaftliche Bindung*, i *Die Neue Front*, Berlin 1922, s. 40 f., 44 f.

tänkandet tillbaka till livets grundfakta och ser i naturens såväl som i historiens gång de hemlighetsfulla verkningar av ursprungliga krafter, som väl stå under växandets lag men inte skrida framåt oberoende av det ursprungligt givna. Statsformerna äro för den konservativa människan blott medel att uppnå målet: ett inåt och utåt fritt nationellt liv. En sånt konservativ människa är fullt medveten om att det eviga »innesluter rörelse, som man inte får förväxla med framåtskridande, en rörelse som fastmer är ett tingens kretslopp, under vars gång ursprungliga värden om och om igen upptagas i traditionen». Den konservativa människan är genomträngd av tron på det eviga, som återfinnes i alla mänskliga förhållanden, än starkare, än svagare, men »som likväl ständigt på nytt bryter igenom, därför att det är natur och ligger fördolt i människan». Den konservative frågar efter de krafter, som verka i ett folks liv, inte efter deras förgängliga form. Den konservative är i lika hög grad antipod till reaktionären som till revolutionären. Den reaktionära människans liv är bakåtriktat, revolutionärens är framåtriktat, men den konservativa människans liv är riktat både bakåt och framåt: i kontakt med det som ligger bakom, sträcker hon sig efter det som ligger framför.¹⁸ Med denna sinnrika definition skiljer van den Bruck skarpt de reaktionära och revolutionära människotyperna från de konservativa.

Vilka slutsatser böra vi draga angående konservatismens väsen av alla här anförda, tongivande yttranden från tvenne sekler? Först och främst denna: konservatism i politisk mening är ingalunda detsamma som vidmakthållande av det bestående. På denna fundamentala punkt äro alla ense. Ordet konservativ i den mening det användes först av Chateaubriand, sedan av andra, har en speciell betydelse, som förklaras av det dåvarande Frankrikes situation.¹⁹ Ty där stod restaurationens försök att vrida historiens hjul tillbaka och återställa förhållandena före 1789 i någorlunda god samklang med den franska konservatismens tendenser.²⁰ Ordet »konservativ»

¹⁸ Moeller van den Bruck, *Das Dritte Reich*, 2 uppl., Berlin 1926, s. 271 ff., 291—296, 309 f., 316, 318 (oförändrat omtryck av 1 uppl. 1923), 3:dje, omarbetade, helt förändrade uppl. utg. av Hans Schwarz 1934.

¹⁹ Denna motsats är klart framhävd redan i *Staats- und Gesellschaftslexikon*, å ena sidan i artiklarna »Conservativ» och »Tocqueville», å andra sidan i artiklarna »de Bonald», »de Maistre» och »Chateaubriand».

²⁰ Peter Richard Rohden, *Deutscher und französischer Konservatismus*, i Walter Strich, *Die Dioskuren*, München 1924, III, s. 126 ff., 131, 136. Jfr även Erich Wittenberg, *De konservativa idéerna*, i *Historisk Tidskrift*, Stockholm 1940, hft. 3, s. 238 f.

har i detta fall, just till följd av de heta partistriderna, blivit ett tomt slagord. Men vad man där kallade konservativt, det ha de av oss citerade tyska konservativa tänkarna betecknat såsom reaktionärt i ordets dåliga bemärkelse. Karakteristiskt nog voro just Chateaubriand och Kamptz typiska representanter för en reaktion, som på allvar trodde på möjligheten att återställa det förgångna just så som det en gång varit. Det säger mycket, att ingen av de verkligt betydande representanterna för tysk konservatism omedelbart går tillbaka till Chateaubriand eller Kamptz, då de bestämma ordet konservatism. Det är inte ens utrett, om de överhuvud kände till att Chateaubriand var den förste som använde ordet i bestämd politisk betydelse. Sakligt sett är det emellertid av största vikt, att de tyska konservativa teoretikerna skilja så skarpt mellan reaktion och konservatism. Säkraste beviset för att dessa begrepp i själva verket äro motsatta, ehuru de ofta få gå och gälla för att vara identiska, är att den Kamptzska »demagog»-förföljelsen riktade sig även mot sådana män som Ernst Moritz Arndt, som måste anses vara i vår mening konservativ.

Fråga vi nu efter den gemensamma medelpunkt, kring vilken tolkningen av ordet konservativ rör sig, så finna vi, att det för alla våra sagesmän gemensamma är det historiska betraktelsesättet. Vari den historisk-organiska inställningen består, därom ha alla här anförda teoretiker, oberoende av tid och politiska sympatier, varit i princip ense. Konservatismen frågar i främsta rummet efter ett folks ursprung. Grunddragen i ett folks utveckling äro redan givna i och med dess begynnelse. Med denna tro på det historiska livets förankring i urstadierna sammanhänger konservatismens skepsis mot ett snabbt, oemotståndligt framåtskridande, som spränger folkens naturliga gränser. Ty varje folk växer enligt sina egna, i kärnan inneboende lagar. När nu konservatismen betraktar hela ett folks historia med dess olika kulturformer, dess religion, språk, litteratur, konst och politik, såsom en i sig sluten enhet och överallt finner uttryck för detta folks särskilda karaktär, så antydes härigenom andra bestämda kategorier, som höra till ett konservativt tänkesätt: varaktighetens, totalitetens och ursprungets kategorier. Den som t. ex. vill framställa ett folks historia från centralt konservativ ståndpunkt, måste påvisa folkkaraktärens hemliga drivkrafter redan i historiens begynnelse, följa de yttre formernas gradvisa tillväxt och inbördes sammanhang och hela tiden i ödenas rika växling klart fasthålla de bestämda dragen. Konservatismens

starka intresse för de organiska sammanhangen röjer bottenskiktet i dess världsåskådning. Organisk är ju motsatsen till mekanisk; men denna motsats sammanfaller med motsatsen mellan konstgjord och växande. Utgår man härifrån, förstår man lätt, att folkens levnadslopp kunna jämföras med den enskilda människans. Genom denna grundtanke ger den tyska konservatismen en djupare motivering för sitt krav på en organisk indelning av folket.

Den som med konservatismen är övertygad om de naturliga samhällsbandens fundamentala betydelse för människans utveckling, tillmäter just de med jorden och naturen förbundna stånden en framskjuten rangställning inom samhällsorganismen. Och den som med konservatismen ställer det varaktiga högst bland den brokiga mångfalden av historiska företeelser, måste finna vägen även till religionens värld. Den i kristendomen rotade tyska konservatismen söker också ge rum åt såväl det organiska betraktelsesättet som åt den religiösa uppfattningen. Vår analys har visat, att den är en självständig världsåskådning. Den kan aldrig komma till fullständigt uttryck i ett partiprogram utan utgör ett ständigt verkande ferment i den historiska utvecklingen.

II.

DET HISTORISKA BETRAKTELSESÄTTET.

Konservatismen vilar sålunda på ett historiskt-organiskt betraktelsesätt. För att grundligt lära känna den tyska konservatismens innebörd måste vi då fråga efter den historisk-organiska lärans ursprung och väsen. Den store företrädaren för denna lära i Tyskland är Herder. I hans ungdomsarbeten återfinnas alla konservatismens motiv.

Man kan inte i grunden förstå Herders livsuppfattning utan att man lär känna honom i hans historiska omgivning. Herder är för det första ett barn av 1700-talet, för det andra är hans tänkande i hög grad bestämt av det dåvarande Tysklands politiska läge, och för det tredje blev han genom personlig upplevelse inriktad på historisk forskning. 1700-talet är historieskrivningens stora århundrade.

1. Tron på den mänskliga naturens oföränderlighet och det mänskliga förnuftets stabilitet stimulerade under 1700-talet lusten att utforska det gemensamma hos de olika folken. Många av tidens

älsklingstankar, tron på solidariteten, folkens inbördes sammanhang, framstegstankarnas oemotståndliga segertåg genom världen, det allmänmänniska förnuftets renande, upplysande förmåga och den egna epokens fullkomlighet, förvandlades så småningom i grunden genom den vidgade historiska erfarenheten. Upplysningstidens mästare, som ännu principiellt hänga fast vid sin tids invanda föreställningar, visa själva genom sina verk framåt mot en ny tid. Voltaire var visserligen för sin personliga del obetingat övertygad om naturlagarnas giltighet i historien och trodde på ett klart påvisbart framåtskridande, ja, betraktade rent av hela världshistorien såsom kampen mellan förnuft och oförnuft, men i sina historiska framställningar sprängde han dessa dogmers snäva krets. Tvärtemot sina principer lade han i sin skepsis mot religionen nya, vägledande värdesynpunkter på historien. Under sina strövtåg i historien upptäckte han hedendomens värld och gav framstående individualiserande skildringar av Orienten och den japanska kulturen. Framstegstanken själv undergår hos Voltaire på sina håll en viss försvagning, och aningen om det historiska livets djupa tragik skymtar fram.²¹ Herder var grundligt hemmastadd i Voltaires upplysningstro, och det är just mot den som han riktar sin kritik.

1700-talet ägde emellertid redan i Shaftesbury en skarpsinnig tolk av den historiska världen. Inom ramen av sin lära om alltings gudomliga ursprung talade han om »the inward form», d. v. s. om personlighetens inifrån formande kraft, och tillämpade denna betydelsefulla tanke på det historiska livet, vars outtömliga mångfald öppnade sig för hans skönhetstörstande blick. I detta sammanhang framställde Shaftesbury sin lära om det historiska livets dagsida och nattsida, om det ondas och det godas hopslingrade väv, och undergrävde därmed sin tidsålders framstegstro.²² Shaftesbury fick avgörande inflytande på Herder.

2. I det dåvarande Tysklands politiska förhållanden kunde Herder inte finna något stöd för sina uppfattningar. Det Heliga Romerska riket av tysk nation tynade långsamt bort, splittrat som det var i 314 små, skarpt avgränsade och tillbommade furstendömen. Men Preussen, Herders fädernesland, kunde av inre grunder inte bli föremål för hans sympati. Hans förändligade historiefilosofi

²¹ Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, München och Berlin 1936, I, huvudsakligen s. 86, 88, 90 f., 92—100.

²² Meinecke, a. a., s. 16—28.

har vuxit fram just ur oppositionen mot där rådande småskurna förhållanden.

3. Slutligen kasta vi en blick på Herders personliga upplevelser. Från den undangömda ostpreussiska småstaden Mohrunge, där Herder föddes år 1744 såsom son till en fattig kantor och folkskollärare, kom han redan tidigt ut i världen. Uppfylld av brinnande kunskapsörst inskrevs han 18-årig vid universitetet i Königsberg och kom där i nära beröring med sina stora samtida, bl. a. Hamann och Kant. Under studier i filosofi, teologi och litteratur lärde Herder känna 1700-talets stora andliga strömningar i Tyskland. Vid blott tjugo års ålder fick han en hedrande anställning vid katedralskolan i Riga. Där kom han i omedelbar beröring med det primitiva, oberörda lettiska folklivet, en upplevelse som fick avgörande betydelse för hans kommande verksamhet. Från en midsommarmfest, vid vilken folkets friska, naiva seder trädde i dagen, hemförde han oförgätliga intryck. Om Herders fruktbara, arbetsfyllda år i Riga bära hans studier i den tyska litteraturen ett levande vittnesbörd. Frågorna om folkets väsen, om dess ställning till andra folk, om språkets uppkomst och om den världshistoriska utvecklingens innebörd fängslade hädanefter hans rastlösa ande. Efter några få år lämnade han Riga för att bege sig ut på resor och genom livserfarenhet komplettera sin lärdom. Från Baltikum begav han sig till Nantes och därifrån till Paris, där han mottog kallelse till resepräst hos prinsen av Holstein-Eutin, som han åtföljde till Strassburg. Där sammanträffade han med Goethe. I hans reseberättelse »Journal meiner Reise im Sommer 1769», framträder för första gången hans historiska geni. Från Strassburg kallades han till hovpredikant i Bückeburg, dit han begav sig 1771. Vilken bana hade han inte nu tillryggalagt! Vilka sällsynta tillfällen att studera länder och folk hade inte öppnat sig för honom, alltifrån den stund han fick skåda ett primitivt folks obrutna kraft, till vistelsen i Frankrike, där han på ort och ställe kunde studera den franska upplysningen och en gammal kulturs egenart! Genom vänskapen med Hamann, Kant och Goethe stod Herder mitt i det pånyttfödda tyska kulturlivet.²³ I en skrift, som härstammar från Bückeburg-tiden, »Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit», framlade Herder 1774 det mogna resultatet av sin rika livserfarenhet och sina omfattande studier. I detta arbete tillämpas för första

²³ Benno von Wiese, Herder, Leipzig 1939, huvudsakligen s. 9—21, 80—98, 123—143.

gången ett in i minsta detalj genomfört historiskt betraktelsesätt. Därigenom har det blivit den tyska konservatismens Magna Charta.

Herder fördjupar sig med kärleksfull förståelse i det konkreta historiska livet. Han vill inte bedöma det efter en på förhand given, rationell måttstock utan begripa det ur dess egna förutsättningar. Därför ägnar han sitt varmaste intresse åt de äldsta stadierna, där folkets ursprungliga drag spåras som anlag, vilka sedan tydligt framträda under utvecklingens gång. På denna punkt har upplysningens inställning genomgått en kopernikansk omvälvning. Just den avlägsnaste forntiden, som varit föremål för upplysningens djupaste förakt, blir hos Herder föremål för en grundlig omvärdering och behandling med nya kunskapsmedel. Om upplysningstidens filosofi konstruerade det historiska livet efter sin egen tid såsom norm, så framhävde Herder i stället med inlevelsens klarsyn varje historisk händelses individuella egenart. Talade upplysningen om de uppgifter och mål, som ett folk har att fylla och eftersträva, så sökte Herder i stället de krafter, som inifrån forma ett folks öden. Tänkte sig upplysningen att historien var riktad mot ett bestämt slutmål, så gäller enligt Herder, att tyngdpunkten i varje historisk företeelse är förlagd till denna företeelse själv.

Upplysningstiden var angelägen om att belysa sin egen fullkomlighet genom tidigare perioders ofullkomlighet. Den trodde på framåtskridandet: förnuftets herravälde kulminerar med 1700-talet.²⁴ Varje föregående tid utgör därmed endast en etapp i uppförsbacken mot 1700-talet.

Herders lära om varje periods individualitet leder i stället till att den historiska horisonten blir kolossalt vidgad. Ty han prövar sin uppfattning på hela mänsklighetens historia. I hans nationalitetsbegrepp visar sig tydligt hur fruktbara hans nya insikter äro. Den mänskliga naturen måste, säger Herder, »lära sig allt, bildas genom att utvecklas, skrida allt längre framåt under oavlätlig kamp... Allt som är fullkomligt, är därför, noga taget, nationellt, sekulariserat, individuellt. Man utbildar ingenting annat än vad tid, klimat, behov, miljö, öde ger anledning till.²⁵ Varje folk upptar från andra folk vad som mötsvarar dess egen natur, dess egna böjelser, drifter

²⁴ Erich Wittenberg, Herders Ethik im Spiegel der neusten deutschen Zeitkritik, i Vetenskapssocietetens i Lund Årsbok 1935, Lund 1936, huvudsakligen s. 39—42, 83 f.

²⁵ Johann Gottfried von Herders sämtliche Werke. Zur Philosophie und Geschichte, 3:dje delen, Stuttgart och Tübingen 1827, s. 67.

och instinkter. Om man vill beteckna detta som ett slags »nationalism», anmärker Herder, så måste man säga: »Fördomen är god i sin tid, ty den lyckliggör; den pressar varje folk tätare tillsammans mot dess medelpunkt, gör det fastare i stammen, mera blomstrande i sin art och sålunda även lyckligare i sina böjelser och mål... En tid av önskevandringar i främmande länder och upptäcktsfärder i hoppets rike är ingenting annat än sjukdom, upplåsthet, osund fetma, dödens försmak».²⁶ Varje period bär sin lyckas medelpunkt inom sig själv. För honom är »ett folks uppkomst och utveckling ingenting annat än ett verk av ödet, ett resultat av tusen samverkande orsaker, så att säga, av hela det element, vari det lever».²⁷ Upplysningens tro, att man genom en stel sed och morallag skulle kunna väcka till liv exempelvis romarfolkets heroism och kalla fram män som Brutus och Cato, är en tom illusion.²⁸ Den logiskt abstraherade »tidsandan», som sitter till doms över hundratals stånd, klasser, epoker och människosläkten på en gång, har faktiskt ingenting att säga. Ty ur det särskilda, en gång givna behovet framväxer den särskilda nationens historia, »som intet annat är än idel erfarenhet, handling, bruk av livet i den allra närmaste kretsen».²⁹ Enligt upplysningen är »inhemskt tänkesätt, trång idékrets» liktydigt med »evigt barbari», såsom Herder slående uttrycker det.³⁰ Nationalkaraktärerna äro gudskelov utslucknade, säger upplysningen. Det finns naturligtvis intet fosterland, inga närstående att leva för; alla människor ha blivit lika, lika hövliga, vänliga och förekommande i umgänge och samlevnad — människovänner och världsmedborgare. Snart skall mänskligheten, anmärker Herder bitande, vara organiserad efter franskt mönster och franskan vara det härskande språket.³⁰

Lika kraftigt och övertygande som Herder försvarar varje folks egen tillvaro, lika litet förnekar han att ett ömsesidigt kulturutbyte är nödvändigt. Men hur olika gestaltar sig inte problemet för honom och för upplysningen! Medan upplysningen drömmer om en allmän mänsklighetskultur enligt förnuftets norm, så visar Herder, att när främmande kulturgods upptages, sker en förvandling av de övertagna värdena, alltefter folkens olika karaktär. »Grekiska vetenskaper, som romarne övertogo, blevo romerska; Aristoteles

²⁶ Herder, a. a., s. 73.

²⁷ Herder, a. a., s. 111.

²⁸ Herder, a. a., s. 116.

²⁹ Herder, a. a., s. 117.

³⁰ Herder, a. a., s. 126.

blev arab och skolastiker.»³¹ Detta gäller om folkens andliga liv, men enligt Herder även om deras politiska. »I ptoleméer, I kunden icke skapa nya egyptier, I hadrianer icke Grekland, ej heller Julianus Jerusalem.»³² Med sitt fina väderkorn för outforskade kulturer hyser Herder den bestämda förhoppningen, att »vi skola komma att uppskatta tider, som vi nu förakta». — »Känslan av gemensam mänsklighet och lycka skall vakna, och i tron på en högre värld än den jordiska skola vi trots allt finna en plan, där vi förut endast sågo förvirring». — »Allt finnes på sin rätta plats. Mänsklighetens historia i ädlaste mening — du skall bliva verklighet!»³³ Det är Herders fasta, oryggliga övertygelse. Nationernas liv, som han fattar såsom andliga enheter, är djupt sammanvävt med mänsklighetens totala öde. Upplýsningen med sin självsäkra tro på den egna fullkomligheten löper efter irrbloss i skymning och dimma, såsom Herder uttrycker saken. »Alla rent jordiska och politiska mål falla sönder liksom lerkrukan eller liket: själen, anden, innehållet för hela mänskligheten — det förbliver; och väl den som fick mycket till livs ur den rena, aldrig grumlade livskällan!»³⁴ Den pol, kring vilken världshistorien vrider sig, enligt Herder, är sanningen, den goda viljan och mänsklighetens lycksalighet.

Men ingenting ligger så fjärran från Herder i hans helhjärtade kamp för nationaliteten som att kanonisera den politiska makt-nationalismen, vilken i det hela är främmande för hans tidevarv. Nationen är för honom ett andligt begrepp. Den tar sig uttryck i språket, litteraturen, filosofien, i seden, rättskänslan och religionen. I sin folklivshistoria framställer han åskådligt ett helt panorama av folkkaraktärer i form av en redogörelse för de olika nationernas enhetliga, inom sig slutna livsstilar. Herders folkbeskrivningar äro genomandade av religion. »När har gudomen i något analogt fall i naturen handlat annorlunda än genom natur?» frågar han.³⁵ Gudomens hemliga verkan, som allestädes strömmar fram, tar sig uttryck i alla dess verk. Allfaderns oändliga försyn framträder däri, att »det överallt på jorden och under alla tidevarv finns ett frö av mottaglighet för dygd och lycka, som visserligen är olika utvecklade och framträder i olika former, men som i grund och botten

³¹ Herder, a. a., s. 144 f.

³² Herder, a. a., s. 145.

³³ Herder, a. a., s. 148.

³⁴ Herder, a. a., s. 166.

³⁵ Herder, a. a., s. 86.

utgöres av en krafternas måttstock och blandning».³⁶ Men Guds verk i historien förutsätter enligt Herder det historiska livets mångfald. Om än Guds plan är fördold för människan, så visar dock hela det stora skeendet hän på den gudomliga planen. Utgående från sin religiöst bestämda uppfattning av människosläktets enhet, uppvisar Herder sammanhanget i den mänskliga utvecklingen på grundval av det organiska betraktelsesättet.

Herder jämför folkens utvecklingsgång med människans åldrar. Varje folk går igenom barndomens, ungdomens, mannaålderns och ålderdomens stadier. Denna idé innebär att upplysningens framstegstanke övergives. Hur skulle det kunna vara tal om ett allmänt framåtskridande, när varje folk bär lagen för sin utveckling inom sig själv? Därför talar Herder om växandets, blomstringens och förfallets perioder i folkens historia,³⁷ d. v. s. han ser även möjligheten till att de levande krafterna i ett folk vissna ner. Tanken på det rätliniga, i alla folk likformigt försiggående framåtskridandet ersättes med föreställningen om ett folks växande ur sina säregna anlag. Därmed har framstegstanken förvandlats i tre avseenden: 1. man kan blott tala om en genetisk tillväxt hos ett folk, bestämd av en särskild situation; 2. tillväxten sker på ett säreget sätt hos varje folk; 3. då folkens genesis är olika för varje särskilt folk, kan man ana den gudomliga frälsningsplanen endast i mänsklighetens samfällda historias gång.

Det finns inte något folk, i vilket alla mänsklighetens möjligheter uteslutande förkroppsligas, fastmer kan varje folk endast utveckla vissa bestämda, i dess natur nedlagda anlag. Genom samverkan mellan alla de olika ensidigheterna uppstår en sluten mänsklighets-historia. Trots folkens skilda individualiteter kan en harmonisk samklang uppkomma därigenom att folken var för sig inte upptar några andra kulturlån än dem som kunna införlivas med den egna organismen.³⁸ Då Herder förkastar upplysningens fullkomlighets-tanke, som mäter människor och folk med nuets mått, kommer han också till den slutsatsen, att det förgångnas drivkrafter äro lika betydelsefulla för den framtida utvecklingen och inverka lika mycket på varje nu och varje stadium, som sammanhanget med föregående generationer är betydelsefullt för varje stadium i en enskild människas liv. »Ser du det växande trädet, den uppåtsträvande män-

³⁶ Herder, a. a., s. 136.

³⁷ Herder, a. a., s. 65.

³⁸ Herder, a. a., s. 74.

niskan!» frågar han. »De måste genomgå olika levnadsåldrar, alla uppenbara under utvecklingens gång! den ena ansatsen efter den andra *i kontinuitet!*... Ingen är isolerad i sin ålder, utan bygger på det föregående, detta blir ingenting annat än grundval för framtiden, vill ingenting annat vara än grundval — så säger analogien med naturen, Guds talande förebild i alla verk! Uppenbarligen på samma sätt med människans slakten! Egyptiern kunde inte finnas till utan orientalen; greken byggde på egyptiern; romaren steg upp på hela världens rygg — sann fortgång, fortsatt utveckling, även om intet enskilt folk skulle vinna på den! Det går emot det Stora!»³⁹ I denna bekännelse till kontinuiteten i den historiska utvecklingen uttalar Herder en av grundtankarna i den tyska konservatismen.

Med Herders organiska betraktelsesätt sammanhänger hans upptäckt av tidevarv, som upplysningstiden förkastat. Han öppnar Österlandet för forskningen och drar fram medeltidens stora sidor — germanernas livskraft och den nordiska riddaräran.⁴⁰ Själva påvedömet är för Herder ett försynens verktyg till att skapa ett »ännu högre förbund, ett allmänt erkännande av att vi böra vara kristna, bröder, människor!»⁴¹ Just medeltiden, som Herder bereder förståelse för, är i den tyska konservatismens ögon de organiska samhällsbandens klassiska tid. Herders organiska nationalitetstanke, som fattar folket såsom en av språk och historia sammanhållen kultur- och ödesgemenskap, kom att få den största betydelse för den tyska konservatismens nationalitetstanke och sträcker sina verkningar vida längre, till nationalkänslans uppkomst hos unga folk, t. ex. polacker, tjecker och finnar.⁴²

Genom sin förankring i det historiskt-organiska betraktelsesättet måste Herder komma i motsättning till sitt århundrade. Han vill bädda ner ett folks historia i hemlandets jord, varur dess inre krafter spira upp, medan upplysningen i stället var benägen för att pressa in det historiska livet i likformighetens prokrustesbädd.

Herder exemplifierar sin uppfattning med det romerska världsväldets undergång: »Muren bröts ned, som skilde nation från nation. Det var första steget till att utplåna de olika nationalitetskaraktärerna och stöpa alla folk i en form, som hette 'romarfolket' ...

³⁹ Herder, a. a., s. 76.

⁴⁰ Herder, a. a., s. 89.

⁴¹ Herder, a. a., s. 98.

⁴² Hermann Oncken, Deutsche geistige Einflüsse in der europäischen Nationalitätenbewegung des 19. Jahrhunderts, föredrag vid Internationella historikerdagen i Oslo 1928, omtryckt i Nation und Geschichte, Berlin 1935, s. 305—326.

Slutligen skulle hela det romerska riket bli endast staden Rom — alla dess undersåtar Roms medborgare — till dess det självt gick under». ⁴³ Den romerska politiken, som över hela världen vill utbreda en enda statskonst, en enda krigskonst, en enda folkrätt, liknas av Herder vid en maskin. Samma drag återfann han i Ludvig XIV:s Frankrike, i den franska upplysningen och i sitt eget hemland, Preussen. Fredrik den stores Preussen ter sig för Herder såsom ett dött maskineri, som förkväver människornas individualitet, så fort den visar sig. Herder är den förste, som använder ordet maskinstat om detta rike. Han betecknar den preussiska hären med dess stränga disciplin som det mänskliga slaveriets urtyp. ⁴⁴ I sin uppgörelse med den romanska kulturen föregriper Herder ett annat av grundmotiven i 1800-talets tyska konservatism. Romanismen säges vila på ett stelnat, centraliserat tänkande, som förnekar de naturliga olikheterna och söker tvinga in hela det historiska livet i en viss statsorganisations enformiga schablon. Kritiken av det romerska världsväldet går i samma tonart. »De utmärkta romerska lagarna och kunskaperna kunde inte ersätta krafter som voro försvunna, återställa nerver som inte längre kände någon livslust, röra vid drivfjädrar som brustit — alltså död! ett kraftlöst lik, som låg i sitt blod — då föddes i Norden den nya människan.» ⁴⁵ Individualitetens vaknande frihetskänsla, den livgivande faktor, som är oupplösligt ett med konservatismen, reser sig i dessa ord mot despotismen, som Herder kallar »människlighetens verkliga uppslukare», som »sväljer allt — i lugn och lydnad, säger han själv — i död och enformig söndermalning, säger verkligheten». ⁴⁶ För människligheten är det bättre, sundare och nyttigare att väcka och sätta i gång krafter än att frambringa hjul i en stor, själlös mekanism. ⁴⁶ Därför avskyr Herder också »fruktan och pengar», som han anser vara de enda drivfjädrarna hos staterna i samtiden, ty de erkänna »varken religion eller heder, själens frihet eller människans lycka». Det styrelsesätt, som hyllar tvånget, sätter han på samma nivå som mekanismen inom en armé. Från sådana synpunkter vänder han sig med bitande hån mot 1700-talets politiska, aritmetiskt bestämda jämviktssystem och mot en likformig europeisk enhetsstat. ⁴⁷

⁴³ Herder, a. a., s. 61.

⁴⁴ Herder, a. a., huvudsakligen s. 122, 128—130, 168 f., 121.

⁴⁵ Herder, a. a., s. 79.

⁴⁶ Herder, a. a., s. 80.

⁴⁷ Herder, a. a., s. 121.

Herders »Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit» är visserligen i främsta rummet en stridsskrift mot upplysningen, men man får fördenskull inte förbise dess sammanhang med upplysningstiden. Århundradets stora idéer om människosläktets enhet, samhörigheten mellan folken och andens förenande makt leva även hos Herder, fastän under en ny, djupare motivering, vunnen genom det organiska betraktelsesättet. Alla de konservativa tankekategorierna komma till användning i Herders geniala ungdomsarbete: ursprungets kategori i återvändandet till mänsklighetens barndom och folkens urhistoria, individualitetskategorien i betonandet av varje tidevarvs och varje folks egenart såsom en i sig sluten kultur- och ödesgemenskap, kontinuitetskategorien i uppfattningen av sammanhanget mellan de olika stadierna och åldrarna, enhet-i-mångfalds-kategorien, då han påvisar den enhetliga livsstilen inom en rik folkgemenskap. Det betydande i Herders historiesyn ligger i hans universalhistoriska perspektiv och i kontinuitets-tanken.

III.

KONSERVATISMENS STATSTEORI.

Vad som blixtrade fram för Herders geni är ett vitalt problem redan under följande generation. Franska revolutionen får revolutionerande verkningar även på det andliga Tyskland. En europeisk enhetsstat efter franskt mönster tedde sig som en farlig politisk möjlighet för samtiden. 1700-talets framstegstro och fullkomlighets hopp skakas i sina grundvalar genom revolutionens gång fram till den napoleonska diktaturen. Herders dystra prognos bekräftas tillfullo. Men å andra sidan medför revolutionen i Frankrike år 1789 ett elementärt uppvaknande av den politiska nationalkänslan. Frågan om nationens väsen blir på nytt politikens springande punkt.

Efter Herder är det bland konservatismens andliga fäder främst Adam Müller som förtjänar vår uppmärksamhet. Hans tankar springa fram ur egna upplevelser, ur djup förståelse för de stora tidshändelserna och förtrolig gemenskap med betydande samtida. I sina »Vorlesungen über die deutsche Wissenschaft und Literatur» från vintern 1806 ger Müller en principiellt viktig utredning av nationalitetsproblemet från konservativ synpunkt. Dessa föreläs-

ningar höllos sålunda just då Tyskland låg slaget till marken efter Napoleons glänsande segrar vid Austerlitz 1805 och vid Jena och Auerstädt i oktober 1806. Där finnas redan de grundmotiv, som fylla Müllers senare, viktigaste verk, »Die Elemente der Staatskunst». Dessa båda skrifter höra nära samman och ge nyckeln till Adam Müllers konservativa livsåskådning.

Adam Müller fattar stat och nation såsom växande livsformer. De kunna inte förstås begreppsmässigt. Han skiljer strängt mellan begrepp och idé. Om det generaliserande tänkandet underordnar det särskilda fallet under den allmänna lagen, så fattar det intuitiva tänkandet idén, d. v. s. den inre helhetens konkreta tendens, och uppfattar det speciella som en del av den dynamiskt föränderliga helheten (såsom Karl Mannheim träffande säger). Det levande uppfattas här såsom levande, d. v. s. såsom spänningen mellan flera kämpande principer. Varje fas i det levande skeendet är en tillfällig utjämning av ständigt förefintliga spänningar.⁴⁸

Med nationen som exempel klargör Adam Müller sin metod. Man kan inte skaffa sig en principiell uppfattning av statens väsen blott genom att rada upp enstaka kännetecken. Varken en nations rent naturvuxna egenskaper eller dess historiska och kulturella uttrycksformer ensamma för sig äro fulltoniga uttryck för dess väsen. Dess sanna gestalt kommer man inte heller åt genom en hopsummering av de enskilda moment, som i yttre mening utgöra nationen. Fastmer gäller det att se, att dessa enskilda moment genomtränga varandra och samverka med varandra på ett nyskapande sätt. Här har Adam Müller kommit fram till den tanken, att mångfalden av de naturliga och historiskt-kulturella faktorerna är avgörande för nationens värde och betydelse.⁴⁹

Vad som innerst inne sammanhåller och samlar nationen, är utslagsgivande för dess väsen. I umgänget inom en stor gemenskap kommer nationen till uttryck, men i ordets egentligaste mening kan man tala om en nation, först då dess medlemmar fyllas av en medveten vilja att anpassa sig efter de andra för att kunna leva i omedelbar gemenskap med dem. Denna medvetna gemenskapsvilja

⁴⁸ En grundlig kritisk framställning av skillnaden mellan »begrepp» och »idé» i Adam Müllers tänkande finns hos Karl Mannheim, *Das konservative Denken*, II, i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, band 57, Tübingen 1927, huvudsakligen s. 479 f., 483.

⁴⁹ Närmare utfört i anslutning till behandlingen av Adam Müller, Fichte och Hegel av Siegfried Marck, *Deutsche Staatsgesinnung*, München 1916, s. 37 ff.

är enligt Adam Müller grundad i kärleken till nästan. På den spontana, omedelbara och obevisbara kärleken vilar nationalkänslan, som följaktligen är byggd på samhörighet. Kärlekens räckvidd är obegränsad, den förmår sträcka sig till allt, genomtränga allt och förädla allt. Enligt sin natur strävar kärleken efter totalitet, och helheten av ett folks alla livsyttningar i oupphörligt, levande, befruktande växelspel utgör dess nationella liv. Sålunda har tankar från Herder här genomgått en betydelsefull fördjupning genom Adam Müllers distinktion mellan begrepp och idé.⁵⁰

Genom sin lära om hela historien såsom individuellt liv i befruktande samverkan kommer han fram till en djup tolkning av den tyska nationens uppgift. Varje nation vill, som han säger »meddela de andra sin egenart». Men denna vilja är oupplösligt förbunden med respekten för andra folks individualitet.⁵¹ Den kärleksfulla hängivenheten åt andra nationers anda är den tyska andens historiskt betingade företräde, och i denna mening är Tyskland de nutida europeiska nationernas moder. Icke i att förtrycka utan i att främja sina grannars största möjliga kulturella utveckling skall den tyska anden finna sin tillfredsställelse. Liksom det är det tyska folkets uppgift att genom universaliteten i sina anlag och genom sin tolerans gentemot främmande kulturvärden spela den andliga medlarerollen i Europa, så är Europa såsom kulturens medelpunkt, ja, höjdpunkt, kallad att övertaga samma medlareroll för mänskligheten. Ty enligt Adam Müller strävar hela jordens yta efter en enda, innerligt samhörig kulturgemenskap på grundval av självständiga nationalstater. Dessa Adam Müllers tankar måste ses i samband med hans kristocentriska, världsomfattande religiösa uppfattning.⁵²

I sin statsuppfattning har Adam Müller viktiga beröringspunkter med Herder. I flammande ordalag kritiserar han den stelnade byråkratstaten, som helt går upp i sina yttre uppgifter.⁵³ Hans lidelsefulla polemik riktar sig främst mot Fredrik II:s stat. Men i motsats till Herder uppställer han ett konkret statsideal och drar

⁵⁰ Detta är grundtanken i Adam Müller, *Vorlesungen über die deutsche Wissenschaft und Literatur*, 1807, på nytt utgiven av Arthur Salz, München 1920; grundligare kritisk motivering i Adam Müller, *Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutschland*, först hållna i Wien 1812, utgivna av Arthur Salz, München 1920, huvudsakligen s. 31, 32, 101, 185, 256 ff., 262, 268.

⁵¹ Adam Müller, *Vorlesungen*, a. a., s. 14.

⁵² Adam Müller, a. a., s. 15, 18, 19, 31.

⁵³ Adam Müller, a. a., s. 156, 160 f.

klart upp gränserna för statens uppgifter, givetvis helt och hållet i linje med Herders historiskt-organiska betraktelsesätt. Det obetingade bejakandet av statsidén motiveras fullt ut av Müllers distinktion mellan idé och begrepp. Staten måste te sig för honom som ett konkret helt, som befinner sig i rörelse.⁵⁴ Staten omsluter hela människolivet, och sammanfattar i sig både det inre och yttre livet hos nationen. Den är, såsom Müller emfatiskt uttrycker sig, »idéernas rike i evig rörelse, totaliteten av människans angelägenheter, bandet som gör dem till ett levande helt».⁵⁵ Staten är själv en person, ett fritt helt, som äger bestånd och växer genom de stridande och återförsonade idéernas växelverkan, inte något despotiskt, sammanfogat, hopklistrat eller modellerat verktyg.⁵⁶ Därmed har Adam Müller klart uttalat sig för den totala statsidén. Frågan är, om häri ligger ett föregripande av vår tids statstanke.

Den enskilda människan är enligt Adam Müller knuten till bestämda livssfärer: stånd, korporation, kommun, familj o. s. v. Genom dessa »statens levande lemmar», som sinsemellan stå i växelverkan med varandra, och genom sin motsats komplettera varandra, träder den enskilda människan i förhållande till staten. Blott de samfund, som själva utgöra en person och äga en gemensam världsåskådning, kunna representeras i staten.

Adam Müller är entusiastisk för en blandad statsform, en syntes av republik och monarki. Republiken är en ståndsorganisation, i monarkien är staten personligen representerad genom monarken. Denne statsrepresentant garanterar såsom en levande, mitt i tidsströmmen stående individ en för varje tillfälle lämpad utläggning av lagen och förkroppsligar folkets anda. Regenten står över korporationerna och försonar de enskilda stånden, som mäta sig med varandra i fruktbar tävlan.⁵⁷ Staten såsom »frihetens och kärlekens högsta sfär» kräver av den enskilde den djupaste hängivenhet mot härskaren. Den enskilde måste naturligtvis vara redo att sätta in sitt liv för det helas framgång och väl.⁵⁸

Denna uppfattning innebär på intet sätt någon negering av individen, ty all kultur står och faller enligt Adam Müller med uppe-

⁵⁴ Adam Müller, *Die Elemente der Staatskunst*, först utkommen 1809, omtryckt Jena 1922, I, s. 4, 11, 20, 42.

⁵⁵ Adam Müller, *Vorlesungen*, a. a., s. 162, och Adam Müller, *Elemente*, a. a., I, s. 29, 31, 37 f., 45, 48, 53 f.

⁵⁶ Adam Müller, *Elemente*, a. a., I, s. 37, 38, 45—48, 202.

⁵⁷ Adam Müller, *Elemente*, a. a., I, s. 13, 51 f., 146, 175 f., 177—180.

⁵⁸ Adam Müller, *Elemente*, a. a., I, s. 149, 271, 279, a. a., II, s. 222.

hållelsen och den fria utvecklingen av det individuella livet. Därför vilar staten, såsom han själv uttrycker det, »på medborgarnas egenart och på deras hängivenhet för det allmänna». Genom att inordnas i organismen får den enskilde universella förbindelser och hans individualitet blir »fastare, säkrare och friare».⁵⁹

En motsvarighet härtill är Adam Müllers frihetsuppfattning. Ty om friheten, säger han, »inte är något annat än de olikartade naturernas allmänna strävan efter växt och liv, så kan man inte tänka sig någon större motsägelse än den att upphäva egenarten, d. v. s. olikheterna hos dessa naturer, i samma ögonblick som man beviljar dem frihet».⁶⁰ Det privata och det offentliga livet försonas enligt Adam Müller »genom de gudomliga idéernas inre frihet och nationalitet».⁶¹

Att Müllers lära om den enskildes obetingade inordning i det allmänna inte får fattas på annat sätt, framgår med nödvändighet av hela hans världsbild. Ty Müllers flammande protest mot 1700-talets mekaniska statsuppfattning och det abstrakta världsmedborgarskapet hämtar ju sitt viktigaste argument från det förhållandet, att 1700-talets stat förkvävde individens skapande krafter,⁶² liksom att ett abstrakt medborgarskap, en likformig världsstat — udden mot Napoleon är här påtaglig — förhindrade uppkomsten och utvecklingen av nationalstater. Ett annat drag, som bestyrker detta, är den centrala ställning, individualitetens kategori och läran om rörelsen intar i Müllers tänkande. Ty enligt honom är en växelverkan möjlig endast mellan levande, spontant verksamma individer.⁶³ Det enastående och särskilda i en epok, den enskilde medborgaren, de korporativa samhällena, staten och nationen framställer han bildligt som individer. Liksom den enskilde är oupplösligt sammanvuxen med korporationerna, vilka genom sin verksamhet föra statslivet framåt, liksom korporationerna i sin tur äro oupplösligt sammanvävda med staten, så behöver mänskligheten den spontana verksamhet, som utövas av de individuella nationerna, vilka genom sin ömsesidiga växelverkan bäst befördra mänsklighetens utveckling.⁶⁴ I full samklang med denna uppfattning, som vill begripa kongenialt livet såsom liv och flytande, bejakar

⁵⁹ Adam Müller, Vorlesungen, a. a., s. 159.

⁶⁰ Adam Müller, Elemente, a. a., I, s. 151.

⁶¹ Adam Müller, Elemente, a. a., I, s. 270 f., 275.

⁶² Adam Müller, Elemente, a. a., I, s. 37—40.

⁶³ Adam Müller, Vorlesungen, a. a., s. 13—16.

⁶⁴ Adam Müller, Elemente, a. a., II, s. 162 f., 212.

Müller staternas och nationernas kamp för självbevarelse och tillväxt, varunder de ömsesidigt höja och öka varandras kraft. Därav följer nödvändigt, såsom Siegfried Marck påpekar i sin analys av Adam Müller, att såväl ett neutralt sinnelag som världshärskaretendenserna hos ett folk måste förkastas. Ty »neutralismen» avstår från alla klagörande urladdningar mellan de olika folkindividualiteterna, och ett folks universella världsherravälde skulle förtrycka dessa individualiteter och därmed göra dem omöjliga. Men enligt Adam Müllers mening bör, såsom Marck riktigt anmärker, »varje stat och varje folk utveckla sig enligt sin inneboende tendens; alla böra ha rätt att växa i samma mån.⁶⁵

I sin skepsis mot upplysningen, i avböjandet av rationalismens framstegs- och fullkomlighetsidé, i sin historiska metod och sin sympatiska inställning till medeltiden, i sin kontinuitetstanke och sin religiösa historiska totalvy stämmer Adam Müller principiellt överens med Herder. Dessa båda betydande talesmän för konservatismen räcka varandra handen över tidens klyfta.⁶⁶

IV.

DEN SENARE TYSKA KONSERVATISMEN.

Hur djupt de motiv vi följt hos Herder och Adam Müller höra samman med den tyska konservatismens väsen, framgår av en blick i det konservativa Staats- und Gesellschaftslexikon, som utkom mellan åren 1859 och 1866. Det kan anses för huvudkällan vid en analys av konservatismens väsen. Utgivet av den store konservative socialpolitikern Hermann Wagener, Bismarcks förtrogne medarbetare på det socialpolitiska området, räknade det bland sina artikelförfattare konservatismens mest betydande tänkare och politiker, bl. a. bröderna Gerlach samt professorerna Glaser, Pernice och Stahl.⁶⁷ De problem, som befunno sig i brännpunkten för intresset under konservatismens tidigare skede, hade inte heller vid denna tid förlorat sin aktualitet. Tiden var fylld av bekymmer för nationalitetsfrågornas lösning. Nationernas befrielse och självständighet stod som motto för Napoleon III:s utrikespolitik. Februari-

⁶⁵ Marck, a. a., s. 63 f.

⁶⁶ Adam Müllers senare politiska utveckling ligger utanför den konservativa idéhistorien; jfr härtill liksom över huvud rörande Adam Müller Paul Kluckhohn, *Persönlichkeit und Gemeinschaft*, Halle 1925.

⁶⁷ Jfr ovan not 12.

revolutionen i Frankrike hade fört till den nya diktaturen. Napoleon III grep medvetet tillbaka på traditionen från Napoleon I:s dagar. Den ödesdigra frågan om Europas framtid låg då som vid seklets början tungt på samtidens hjärta. Den tyska enhetsfrågan var ännu olöst. Hoppet om att revolutionen år 1848 skulle ena det, brast sönder på grund av det yttre maktproblemets tyngd. Vägen till lösning av den tyska frågan förblev höljd i dunkel. Det är den historiska bakgrunden till »Staats- und Gesellschaftslexikon».

Kristendomens principer äro den äkta konservatismens a och o, förklarar Staatslexikon. Dess grundsatser äro lika bindande för den enskilde som för folken. Staten är en gudomlig institution; enskilda såväl som stater äro i och med detta underordnade under religionens, moralens och rättens eviga grundsatser. Den enskildes liv når sin fulländning först i mänsklighetens liv, men mänsklighetens gemensamhetsliv utspelas endast inom folk och stat. Såsom uttryck för Guds sedliga världsordning är staten ingen historisk produkt, utan den är från begynnelsen. Människan finner alltifrån sin födelse en bestämd ordning före sig. Staten utgör en organism, och bör anses som en person i stort. Människan är ett kroppsligt-sjäsligt väsen, vars urbild redan i barndomen visar, vad hon skall bli. Liksom människans levnadsåldrar alltifrån födelsen stå i inre, oupplösligt förhållande till varandra, så är det även i folkens historia. Det är statens uppgift att förstå den enskilde sådan han verkligen är, i hans svaghet och synd, med alla hans historiskt betingade olikheter med avseende på förmögenhet och begåvning. Den organiska fördelningen av människorna sker, då man tar den egenartade individen sådan han är, och erbjuder honom möjlighet till utveckling av sina anlag inom ramen för sitt stånd. Den ståndindelade, kraftfulla konstitutionella monarkien motsvarar det konservativa statsidealet. Men för den konservative är staten dock inte den som mäter och bestämmer den enskildes högsta värde. Även staten är blott ett medel för utvecklingen av mänsklighetens olika färdigheter, d. v. s. det nödvändiga villkoret för att mänskligheten skall nå sin bestämmelse.⁶⁸

För den kristna staten gäller det alltså först och främst att erkänna människornas individualiteter. Genom denna princip är den kristna staten vitt skild från forntidens hedniska stat. Av den

⁶⁸ Hermann Wagener, Staats- und Gesellschaftslexikon, Berlin 1859, I, företalet s. 2, 5, 6, artikeln »ABC», s. 18—23; Berlin 1860, IV, artikeln »Bildung», s. 30—32, 36; Berlin 1865, XIX, artikeln »Staat», s. 579—581.

kristna statens erkännande av människan såsom personlighet följer individens rätt till fysisk existens. Denna mänskliga ur rättighet, såsom Staatslexikon kallar den, beror på att individerna äro skapelser och barn av Gud. Den innefattar den enskildes anspråk på det borgerliga samhällets skydd samt hans rätt till självförsvar och nödvärn, där statskyddet sviker. Människans självbestämmanderätt heter frihet och innebär rätt till moralisk likhet, moralisk värdighet och ära och till gudsdyrkan. Jämte detta obetingade erkännande av den mänskliga individens ur rätt till aktning, vilar staten också på familjen och stånden. Stånden bilda såsom ett verk av naturen grundvalen för det borgerliga samhället, och blott genom ståndet tillhör den enskilde folket, d. v. s. folket blir först genom indelningen i stånd en realitet.⁶⁹

Hand i hand med detta organiska betraktelsesätt på kristen grund går hos den konservative en skarp kritik av den antika staten, det likformiga romerska världsriket och centralismen i den franska staten. Staatslexikon påpekar, att dessa tendenser fått nytt liv i den samtida bonapartismen. Den utgör ett återfall i den hedniska staten. Napoleon I:s system var, såsom Staatslexikon förklarar i överensstämmelse med Tocqueville, genomförandet och fulländningen av det franska kungadömet absolutism, som har sina rötter ända ned i Richelieus och Ludvig XIV:s tidevarv. Napoleons plan var »att förenkla Europa och därigenom närma det till civilisationens ideal, att genomföra enheten inte blott i lagböckerna utan även i själva grundsatserna, meningarna och åsikterna samt överlämna domareämbetet över det likformigt förenklade och upplysta Europa åt Frankrike». Är Napoleon I revolutionen, som blivit medveten om sig själv, så är Napoleon III den medvetna »empiren». Liksom sin farbror vill Napoleon III modellera om Europa efter Frankrikes mönster och framställer sig skenheligt såsom världens store fredsstiftare. Napoleon III:s Frankrike, som suckar under den autokratiska tvångsmakten, vill »vara fritt utan att vara rättfärdigt, i det att det ringaktar den historiska rätten och förintar alla därpå byggda institutioner». På ringaktningen för rätten samt på »demokratien» vilar Napoleon III:s kejsardöme. Ingen drift till självstyrelse rör sig inom det franska folket, utan det låter behärska sig av en regering, som utövar sin styrelse efter massans sinne och i enlighet med likhetens krav. Staatslexikon framhåller vidare, att

⁶⁹ Wagener, a. a., I, artikeln »ABC», s. 20 ff.; Berlin 1863, XIII, artikeln »Menschenrechte», s. 239--241, 243 f., XIX, artikeln »Staat», s. 579 ff.

Napoleons statssystem i det yttre vilar på det demokratiska nationalitetssystemet och i det inre på folksuveränitetens princip, »som i den historiska rättens ställe sätter den rena folkviljan, som icke känner några stater eller något rättstillstånd utan blott folk, och även dessa blott såsom stoff, såsom en mängd likadana rättslösa individer, vilka bonapartismen knådat ihop med sin järnnäve för att därmed bygga en erövringsbas».⁷⁰ Den strama centralismen och den allenarådande byråkratien kulminera i Napoleon III:s Frankrike, menar Staatslexikon. I Herders och Adam Müllers anda gör det upp räkningen med centralismens romanska princip och framställer den germanska principen om organisk självförvaltning såsom den enformiga statsallmaktens skarpaste motsats.

Men även frågan om folkens väsen — ett av den konservativa världsåskådningens grundproblem — får i Staatslexikon en betydelsefull och uppslagsrik behandling. Till skillnad från Herder och Adam Müller tar man nämligen här hänsyn även till rasens betydelse för nationerna. Man bör, betonas det, skilja mellan fyra olika raser: den kaukasiska, med vit hudfärg och slätt hår; den mongoliska, med gul hudfärg och grovt, strävt hår; den etiopiska, med svart hudfärg och ulligt hår; och den amerikanska, med rödgul hudfärg och svart hår. Vid rasblandning äro de svarta underlägsna de gula, men båda underlägsna de vita. De naturliga grundegenenskaperna hos raserna och deras blandprodukter peka på en bestämd rangordning mellan raserna. Alla raser kunna blanda sig med varandra; vore motsatsförhållandet fullständigt, skulle naturen själv motverka rasblandningen. Vid parning mellan individer av olika raser dominerar hos avkomman den högre rasen. Därav följer, att de högre raserna övervinna de lägre. Det kan därför anses vara rasindelningens högsta mål, att människosläktets utveckling mot allt högre företeelser skall främjas genom den. Under det att de lägre raserna uppgå i de högre, skänka de dem nya utvecklingsfrön, som tjäna den mänskliga artens fullkomning. Sålunda visa raserna en viss motsvarighet till stadierna hos samhällen och stater. Det står i god samklang med denna Staatslexikons åskådning, att kristendomen, som utgör själens triumf över sinnena, andens herravälde över materien, har vunnit allmän utbredning hos den vita rasen. Europa är skådeplatsen för den vita rasen, vars överlägsenhet är obestridd. Den här bevisat sin skaparkraft genom järnvilja

⁷⁰ Wagener, a. a. IV, artikeln »Bonapartismus», s. 259 f., 263, 268, 272—274, 269 f.

och rika andliga gåvor.⁷¹ Kristendomens uppfattning, att människolivets uppgift inte fylles av den enskilde allena, inte heller av ett enda folk, utan endast av alla jordens folk tillsammans, bekräftas alltså även av människornas indelning i raser.⁷²

En granskning av de enskilda folkkaraktärernas egenart bekräftar denna åsikt. Ett folk går under, om det överträder sin egen innersta lag, den i nationen verksamma immanenta ursprungslagen. Vi erinra oss, att det åldrande grekiska väldet dukade under för den unga makedonska statens kraft och att det likriktade romerska världsväldet inte kunde hålla stånd mot germanernas anlopp och kristendomens anda. Den nya germanska principen behärskar de följande årtusendenas historia. Germanernas grundtanke är deras stolta bekännelse till friheten, »folkets, stammens och könets oavhängighet och individens andliga självbestänningsrätt». Den germanska andens uppgörelse med den romanska utgör det stora temat i Västerlandets historia. Den tar sig uttryck i hohenstaufernas kamp mot den romerska kyrkan, i samvetsfrihetens pånyttfödelse genom reformationen och i kampen mot upplysningen med dess stela, ohistoriska rationalism, vars abstrakta principer kulminera i franska revolutionen, Napoleon och den moderna bonapartismen. Här går gränsen mellan hedendom och kristendom, mellan förkristen och kristet-germansk världsåskådning. Det svarar mot kristendomens anda att betrakta alla folk såsom en enda stor familj, erkänna deras egenart och likväl hålla fast vid deras gemensamma uppgift att verka för människosläktets fullkomning.⁷³

Sålunda står även Staats- und Gesellschaftslexikon på Herders och Adam Müllers grund. Å ömse sidor anses folket utgöra en inom sig sluten kultur- och ödesgemenskap, ända från sitt ursprung förutbestämd till en viss historia. Hos dem alla uppfattas folket som en lem i mänskligheten, av dem alla erkänns individens andliga självbestänningsrätt och frihetsanspråk inom ståndsorganisationens ram. Av dem alla framhäves religionens betydelse som bindemedel mellan folken. Av dem alla förkastas bestämt en abstrakt enhetsstat för hela mänskligheten och *ett* folks universalherravälde. Den organisk-historiska metoden tillämpas av dem alla.

⁷¹ Wagener, a. a., Berlin 1866, XXI, artikeln »Völkerstämme», s. 556—559.

⁷² Wagener, a. a., I, artikeln »Abstammung des Menschengeschlechtes», s. 183 ff.

⁷³ Wagener, a. a., XXI, artikeln »Völkerstämme», s. 561—565, 570.

V.

NATIONALSOCIALISMEN.

Medan konservatismen har sina rötter i det förflutna och *vill* hava det, har *nationalsocialismen* vuxit fram ur omedelbara nutidsföreteelser. Det visar redan härkomsten av ordet »national-socialistisk». Det dyker först upp i Tyskland i formen national-social år 1896, då Friedrich Naumann grundade »Nationalsociala föreningen».⁷⁴ Såsom Walter Frank, den nuvarande national-socialismens tongivande historiker, påpekar, finns otvivelaktigt ett teoretiskt samband mellan Hitlerrörelsen och National-sociala föreningen, även om nationalsocialismen inte historiskt anknutit till densamma.⁷⁵ I Friedrich Naumanns skrifter, liksom i de av honom utgivna tidskrifterna »Die neue Zeit» och »Die Hilfe», förekommer ordet nationalsocialistisk redan på vissa ställen.⁷⁶

Vad hade då den Naumannska rörelsen för syfte? Med Bismarcks avgång år 1890 slog den tyska politiken in på nya vägar: från europeisk politik övergick den till världspolitik. Den inordnade sig därmed i imperialismen, som efter 1880 utgjorde den mäktigaste drivkraften i vårt tidevarvs historia. Imperialismen kan betecknas såsom stormakternas medvetna tendens att lägga under sig de utomeuropeiska länderna och den gigantiska kampen om dessa länder.⁷⁷ Naumanns strävan gick ut på att i vida kretsar klargöra maktens nödvändighet i de stora politiska uppgörelserna och tillkämpa Tyskland en aktad plats i de imperialistiska staternas led. I ordet »national-social» ligger alltså redan hos Naumann tonvikten på »national».⁷⁸ Men i inrepolitiska frågor stod Naumann — till skillnad från nationalsocialismen — helt och hållet på liberal grund. Han erkänner de liberala fri- och rättigheterna och efter-

⁷⁴ National-Sozialer Wegweiser, utgiven av National-sociala huvudföreningens styrelse, för år 1903, 6:te utg.: Die Grundlinien, beslutad i Erfurt 1896, s. 8 ff.

⁷⁵ Walter Frank, Geist und Macht, Hamburg 1938, s. 49, 65 ff., 72.

⁷⁶ Ordet »Nationalsocialism» användes så vitt jag vet för första gången i »Die Zeit», Nationalsoziale Wochenschrift, Berlin—Schöneberg, oktober 1902 till mars 1903, s. V.; senare av Naumann själv i hans uppsats: Eugen Richter, »Hilfe», 1906, nr 11.

⁷⁷ Erich Marcks, Die imperialistische Idee in der Gegenwart (1903), i »Männer und Zeiten», 6:te uppl., Leipzig 1922, II, s. 283—309.

⁷⁸ Nationaler Wegweiser, a. a., s. 8, Grundlinien 1896, § 1: »Vi stå på nationell grund, i det vi... äro övertygade om att den yttre makten inte i längden kan upprätthållas utan den politiskt intresserade massans nationalsinne». Jfr även Adolf Damaschkes av partiledningen utgivna kommentar: »Was ist nationalsozial?» Berlin—Schöneberg u. å., s. 6 ff.

strävar industriarbetarnas fullständiga politiska likställighet, jämsides med en stort anlagd kolonisationspolitik för att skapa ett livskraftigt bondestånd.⁷⁹ En annan väsentlig olikhet mellan Naumann och nationalsocialismen är den djupt religiösa uppfattning, som upptänt Naumanns sociala reformnit.⁸⁰ Frank erkänner, att Naumann låter politiken bestämmas av anden, icke anden av politiken, såsom den nuvarande nationalsocialismen. Det är en betydelsefull skillnad. I klyftan mellan ande och handling ser Frank huvudorsaken till att Naumanns livsverk strandade.⁸¹

Nationalsocialismens väsen ha vi att söka i dess helt korta historia. Denna sammanhänger nära med världsläget. Nationalsocialismen betraktar 1914 som en höjdpunkt och 1918—19 som en vågdal i tysk historia. Frågan är nu varför den förlägger sin födelsestund till 1914.

På samma sätt som franska revolutionen är världskriget, såsom Frank formulerar det, att likna vid en plog, som ristade upp Europas jord, och, vid en såningsman, som sådde ut blodssådden, ur vilken den enhetliga nya världen skall växa upp. Ty i den blodiga upplevelsen av den krigiska kampgemenskapen ha tyskarna blivit medvetna om sin nationalkänsla.⁸² Det hade länge vilat en tragisk skugga över Tysklands öde, motsatsen mellan ande och politik. I England sammanföll politisk makt och andligt uppsving under Elisabeth, Frankrike upplevde sin klassiska kulturella blomstring under Ludvig XIV, men den tyska klassicismen levde utan kontakt med en nationell stat och utan stark nationalkänsla. Preussen under Fredrik Wilhelm I ser på kulturen med en fältväbels ögon, menar Frank. Fredrik den store vände sina blickar till den franska kulturen, och t. o. m. Bismarcks grundläggning av riket, förmälningen mellan preussiskt statsmedvetande och tyskt nationalmedvetande, har sin rot endast i makt.⁸³ Först under världskriget

⁷⁹ Damaschke, a. a., s. 13, 14: »En av de viktigaste uppgifterna kommer att bli att skaffa ny jord åt bönderna»; Friedrich Naumann, Neudeutsche Wirtschaftspolitik, Berlin—Schöneberg 1906, s. 52—64, och Friedrich Naumann, Demokratie und Kaisertum, 4:de uppl., Berlin—Schöneberg 1905, s. 67—79.

⁸⁰ Nationalsozialer Wegweiser, a. a., Grundlinien 1896, s. 9 f., § 7: »I medelpunkten för vårt folks andliga och sedliga liv står enligt vår uppfattning kristendomen». Jfr även totalinnehållet i Friedrich Naumann, Gotteshilfe, Göttingen 1902, Friedrich Naumann, Geist und Glaube, Berlin—Schöneberg 1911, och Friedrich Naumann, Briefe über Religion, 7:de uppl., Berlin 1917.

⁸¹ Frank, a. a., s. 66, 72.

⁸² Frank, a. a., s. 82.

⁸³ Frank, a. a., s. 48.

sker från politiskt håll en syntes mellan politik och kultur. Frank anser denna syntes representerad av Ludendorff och Hitler. Ludendorff är helt och hållet soldat, en järnhård viljemänniska, men han kompletteras av Hitler, som av frontgenerationens skakande upplevelse skapat Tysklands nya politiska och kulturella ideal.⁸⁴

Tysklands historia mellan 1914 och 1933 kretsar, såsom Frank framhåller, omkring tre stora soldatgestalter: Ludendorff, det kejsrerliga Tysklands store fältherre; Hindenburg, som i sin person förklarar upplevelserna av 1866 och 1871 års krig med 1914, 1918 och 1933 och därigenom symboliserar traditionen och kontinuiteten i den tyska utvecklingen.⁸⁵ Men först Hitler omgestaltade frontsoldatsupplevelsen till politik och fullgjorde därigenom de i världskriget stupade soldaternas testamente. År 1933 kom den tyska krigarandan till makten, säger Frank vidare. Detta år betecknar både inrikes- och utrikespolitiskt den tyska andens segerrika revolt mot 1919. Men världskrigets imperatoriska tradition har för alltid förkroppsligats i Ludendorff. Den lärdom man har att draga av världskriget är enligt Frank, att man »måste mista sitt liv för att vinna det . . . Och i denna anda fordra vi: Kasta eder bildning ut i slaktingens vimmel, framför hästarnes hovar! Och hämta den sedan tillbaka åt eder såsom eder marskalksstav!»⁸⁶ I stort sett betyder detta, att människan uppfattas såsom kämpe, att hela hennes tillvaro inriktas på det krigiska. Den tyska traditionen från 1866 till våra dagar framställs därför som väsentligen krigisk. Endast ur denna tradition kan nationalsocialismen hämta politiska uppslag.

Om 1914 sålunda är begynnelsen till 1933 års tyska revolution, så utgör 1918 dess motpol. År 1918 är för Frank avslutningen på en historisk epok, dess sista höjdpunkt, men även början till slutet för 1789 års idéer. Den betecknar den djupaste förnedringen, förkroppsligad i fredsfördraget i Versailles och Weimarförfattningen. Båda ställer Frank principiellt på samma nivå. Fördraget i Versailles säges avslöja de västeuropeiska demokratiernas sanna art, och Weimarförfattningen utgör en demokratisk republik efter segrarmakterna som önskebild och mönster. Tysklands nationalolycka låg i parlamentarismen, som kom till makten redan 1917. Om Ludendorff förenat statsmannabegåvning med sitt militära

⁸⁴ Frank, a. a., s. 99, 225.

⁸⁵ Frank, a. a., s. 229.

⁸⁶ Frank, a. a., s. 228 ff., 86.

geni, så skulle Tyskland redan under världskriget ha slagit in på sin egen väg, 1933 års väg till diktaturen.⁸⁷ I stället grävde Tyskland sin grav i och med den tilltagande demokratiseringen, som förlamade regeringens handlingskraft och bröt folkets motståndskraft. Novemberrevolutionen av 1918 framställes såsom en seger för 1789 års ideologi, som likaså tar sig uttryck i fredsfördraget i Versailles. »Clemenceau, Lloyd George, västmakternas ledare, voro Versaillesstraktatens fäder. Men de voro även Weimardemokratiens fäder. Weimar och Versailles äro blott två olika slags bojor, varmed man band den unge, slagne jätten vid marken». I motsatsen mellan 1914 och 1933 å ena sidan och perioden 1919—1932 å andra sidan återspeglar sig tillika enligt Franks uppfattning en olikhet mellan generationerna: »De västeuropeiska demokratierna voro, historiskt sett, gamla, och gamla voro också deras ledande män. Gammalt var också Weimardemokratiens ledareskikt», som huvudsakligen bestod av den liberala, klerikala och socialdemokratiska oppositionen mot Wilhelm II:s monarki. I detta förstelnade gamla Europa utgjorde nu frontgenerationen ett element av rörelse och förnyring. »Därför att dessa krigare voro den in i framtiden marscherande kraften, funno de anslutning hos ungdomen, som kom efter den.»⁸⁸

Karl Alexander von Müller, Tredje rikets andre ledande historiker, kompletterar Franks uppfattning på väsentliga punkter. Även han ställer 1914 och 1918 i skarp motsats till varandra. År 1914 är en av det tyska folkets stora prestationer, 1918 däremot är dess plötsliga, svåra sammanbrott.⁸⁹ 1914 är enligt hans uppfattning ödestimman, den stora vändpunkten i Tysklands historia, då folkets demoniska krafter komma fram ur den elementära upplevelsen av samhörigheten, och då det historiska livets bestående drivkrafter och bärande värden komma till synes i den nationella äran, det personliga modet och kampgemenskapens järnhårda viljeenergi. I världskrigets utbrott upplevde det tyska folket självt den oförgängliga sanningshalten i Macchiavellis lära, som enligt Müller pekar på den fasta klippgrunden i det politiska livet, visar att politiken är människans suveräna tillvaro och ger tolkningen av den nationella maktstatens väsen. 1914 års generation var liksom

⁸⁷ Frank, a. a., s. 133, 177, 228, 13.

⁸⁸ Frank, a. a., s. 228.

⁸⁹ Karl Alexander von Müller, Vom alten zum neuen Deutschland, Stuttgart, Berlin 1938, s. 213, 279.

Macchiavellis liv och verk genomglödgad av kärlek till fosterlandets nationella självständighet och frihet. Om Macchiavelli ännu inte funnit vägen från politiken till kulturen, så har han dock för all framtid skrivit det politiska livets järnhårda lagar.⁹⁰ I världskrigets skyttegravsgemenskap, där den enskildes flyktiga individualitet försvann i det konkreta hela, där allt kom an på hjältemodigt handlande i en given situation, har den nationalsocialistiska revolutionens politiska människa och den nationella läran om folkets och statens totalitet sina rötter. Världskriget har lärt oss, att den enskilde är oupplösligt införlivad med folkets och statens öden.⁹¹

Med år 1918 börjar enligt von Müller Tysklands djupaste förnedringsperiod. Nu visar den västeuropeiska civilisationen sitt verkliga ansikte. Makten att uppnå de egna syftemålen blir politikens enda lag vid fredsslutet, som just därmed framkallar det tyska folkets slumrande nationella energier.⁹² Den nationella revolutionen riktar sig lika mycket mot Versailles som mot Weimarförfattningen och mot en konservativ reaktion. Varje försök att upprätta den gamla monarkien, den gamla hären och flottan, de gamla kolonierna och den gamla maktpolitiken alldeles i sitt forna skick står i motsättning mot historiens lagar. Det gamla systemet har slagit fel inför världskrigets uppgifter. Det har inte förmått samla sina anhängare till manligt motstånd mot fienderna i sammanbrottets ögonblick. Det har, såsom von Müller med bitande ironi uttrycker sig, föredragit att uppge sig självt och därmed uttalat historiens dom över sig. Den som ser bakåt mot det förflutna, han kan inte forma framtiden. Men just detta är enligt von Müllers uppfattning den nutida politikerns uppgift.⁹³

Vari består då enligt von Müllers åsikt det revolutionerande nya i nationalsocialismen? Müller söker klart uttrycka »Tredje rikets» revolutionära grunddrag genom en jämförelse med Bismarcks rike — »Andra riket», som det heter med nationalsocialismens terminologi. Även Bismarcks verk bekräftar, att det endast är män, som leda det historiska livet in på nya banor.⁹⁴ Världshistorien är identisk med de stora människens historia. Bismarcks utgångspunkt var den politiska makten, d. v. s. Preussens makt, den stat som först tillkämpat sig självständighet gentemot det gamla tyska riket. Blott

* ⁹⁰ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 61, 196, 198, 197.

⁹¹ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 257 f.

⁹² Karl Alexander von Müller, a. a., s. 121 f., 132 f.

⁹³ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 158, 271 f.

⁹⁴ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 286.

inom ramen för den europeiska stormaktspolitiken var det möjligt för Bismarcks järnhårda handlingskraft att uppnå en ny tysk enhet.⁹⁵ Men det Bismarckska rikets patriarkaliskt-religiöst-socialt betonade struktur bestod inte provet inför tidens nya politiska uppgifter. Bismarck förblir även efter enhetsverkets genomförande småtysk — hans tänkande är statsbetonat och inte folkbetonat. Bismarcks rike står inte i förbund med någon tändande idé och har inte vattnats av den tyska bildningens källor. Bismarck vill genomföra sina socialpolitiska åtgärder uppifrån på patriarkaliskt vis, i stället för att underifrån omdana obildade massor till lemmar i en folkorganism. Även Bismarcks utrikespolitik rör sig inom den traditionella ramen. Den är medveten europapolitik och strävar efter att hålla de europeiska makterna i labil jämvikt. Riket var för honom, betonar von Müller, ett starkt och väsentligt men ingalunda förhärskande element i det ordnade, i rörlig jämvikt vilande Europa. Bismarcks idé om en europeisk ordning upprätthållen av likaberättigade, av gemensamt ansvar sammanhållna medlemmar har brustit sönder. Ty Bismarck tänkte sig denna ordning som ett bålverk för vår världsdels gamla konservativa makter.⁹⁶

Nationalsocialismen står på annan grund. Den utgår från den nationella upplevelse, som slog ner i miljoner själar i världskrigets skyttegravar. Nationalsocialismen vill skapa om det i klasser, partier och åsikter söndersplittrade folket till en politiskt, kulturellt och socialt enig nation. Därpå vilar det nationella totalitetsanspråket. Det gäller här ett folks förnyelse genom sin egen folkliga substans. Nationalsocialismen har inte sökt stöd vare sig hos proletariatet, hos de borgerliga eller hos bondeståndet, den har utgått från hela folket. Folk och stat utgöra för den inga motsatser, utan »folket skall självt genom sina bästa ledare, som det upphöjer, bygga statsbyggnaden, liksom det för ett årtusende sedan byggde sina domer: samfälliga konstnärliga skapelser av en troende gemenskap, framvuxna ur vårt folks och vårt lands naturliga jordmån». Nationalsocialismen hävdar den oupplösliga förbindelsen mellan det kulturella livet och folkets väsen. Det kulturella livet dör bort, om det förlorar den levande förbindelsen med denna jordmån. Ty alla teknikens påverkningar till trots, förblir människan enligt nationalsocialistisk åskådning en skapelse av naturen, från födelse till döden bunden av de organiska lagarna. Men nationalsocialis-

⁹⁵ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 287 f.

⁹⁶ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 292—297, 220.

men vänder sig inte bakåt utan framåt. Den vill inte vrida tillbaka den väldiga industriella utvecklingen utan blott sörja för att »det storstadsmässiga, industrialiserade, av tekniken beroende folket inte skall förlora kontakten med den växande naturen under sina fötter». Det gäller här att skapa en ny, aldrig förut skådad typ av tyskar: *den heroiska människan*, som i oupplöslig enhet med folkets gemenskap lär sig förstå sin egenart och utveckla sin kraft.

Bejakandet av tapperheten och hjältemodet såsom livsideal medför såsom inre konsekvens tron på ledaren, som i sin person representerar alla folkets sidor. Denna tro är inte blott bekräftad av historisk erfarenhet — genom bristen på ledare i världskriget gick Tyskland under — utan genom nationalsocialismens egen historia. Den vill vara historien om ledaren som rycker folket med sig, emedan han förstår folket.⁹⁷

Medvetet avstår nationalsocialismen från att direkt anknyta till det förflutna och hämta sina krafter därur. Detta tar sig ett yttre uttryck redan i namnet »Tredje riket». Det skall beteckna att man börjar fullständigt på nytt, och därmed skall tillika historien få en fullständigt ny mening. Denna föreställning om en revolutionär förvandling står i samsklang med den fundamentala tron på ledaren och den heroiska livsuppfattningen.

För övrigt härstammar termen »Tredje riket» från Moeller van den Bruck, som första gången använt det kort efter världskriget i en så benämnd skrift.⁹⁸ Han själv stod likväl — bortsett från att det då knappast fanns någon nationalsocialistisk rörelse — alldeles utanför de politiska partistriderna. Hans livsverk, som utfördes långt före världskriget och företrädesvis var av litteraturhistorisk art, gällde att lägga en ny grund för konservatismen.^{99 100}

⁹⁷ Karl Alexander von Müller, a. a., s. 269—274, 298.

⁹⁸ Jfr ovan not 18.

⁹⁹ Jfr Herbert Schack, *Denker und Deuter*, Stuttgart 1938, Uppsatsen Arthur Moeller van den Bruck, huvudsakligen s. 93. Titeln på det sista stora arbetet av Moeller van den Bruck, som redan den 30 maj 1925 skildes hädan genom frivillig död, »får inte inge någon den föreställningen, att författaren därmed föregripit det tredje rikets, Hitlers skapelses, idé», s. 96 (ytterst skeptiskt bedömande av rastanken genom Moeller van den Bruck); s. 103: »Folk och nation äro bärare av de kulturella värdena... En personlighet kan inte nå sin fulländning rent nationellt. I högsta mening är den och bör den vara universell, d. v. s. den skall söka nå till allt, som människor överhuvudtaget längta och trängta efter, som människor göra sig tankar om»; s. 104: »Djupet och storheten finner en människa genom att vara bunden vid Gud».

¹⁰⁰ De efter 1933 utgivna, av Hans Schwarz redigerade upplagorna av Moeller van Brucks verk framställa en fullständig omtolkning av hans tankevärld och kunna inte läggas till grund för en kritisk framställning. Så har

Även nationalsocialismens tongivande filosof, Alfred Baeumler, anser att den revolutionära, dynamiska tendensen utgör rörelsens kärna. Han exemplifierar med den nationalsocialistiska uppfattningen av folket. Tidevarvens olikhet visar sig just i ställningen till folket. Staternas och statsmännens tid är förbi. Folkens och ledarnes historia är framtidspolitikens stora tema. Jätten folket, som vaknade upp under 1800-talet, skulle undertryckas. Då man använde termen »nationalstat», underordnade man folket under staten och förbigick tanklöst den ödesgemenskap, som gör de enskilda till lemmar i ett folk. I fredsfördraget i Versailles förväxlade man år 1919 med 1815 och försökte i namn av folkens självbestämmanderätt att förgöra det tyska folkets levande kraft.¹⁰¹

Först genom nationalsocialismen upptäcktes folket såsom revolutionär princip. Väl betraktade redan romantiken folket såsom »varelse», men därav följde för dess vidkommande inga politiska direktiv. Den dynamiska tolkningen av folket betyder enligt Baeumler, att vi såsom politiskt aktiva människor stå mitt i den kämpande folkgemenskapen.

Den nationalsocialistiska uppfattningen av folket gör anspråk på att stå i skarp motsats till alla tidigare uppfattningar och utgöra något alldeles nytt. Den gamla motsatsen till liberal stat hette »total stat», men inte ledarestat. Motsatsen till nationalstaten, som låter folket stå tillbaka för staten, var läran om »ståndsstaten» men inte nationalsocialismens folkidé. Antitesen folk-stat betecknar enligt Baeumler »den konservativa liberalismens sista position». Men för det tänkande, som kallar sig »völkisch» äro stat och folk i samma mån förankrade i den politiska sfären.

Det konservativa folkbegreppet är enligt sin natur alltid statiskt, hävdar den nationalsocialistiska teoretikern, och det blir inte heller dynamiskt genom att det väsen vi kalla folk, förvandlas och utvecklas i rum och tid. Endast den nationalsocialistiska uppfattningen, att folket i sin innersta kärna är liv och har att lyda naturens och livets eviga lagar, är dynamisk. Detta folkbegrepp vilar på det obetingade erkännandet av rasen såsom hela folklivets bärande grund, och står och faller härmed.

Schwarz t. ex. nedskurit Moeller van Brucks »Die Deutschen», ett verk i 8 band, och hans verk »Die Zeitgenossen», 1 band, till sammanlagt 3 band utan att på något sätt angiva var han företagit utelämnningar och förändringar.

¹⁰¹ Alfred Baeumler, Politik und Erziehung, Berlin 1937, s. 43.

Enligt det politiskt-dynamiska folkbegreppet är folket icke ett väsen som utvecklar sig på samma sätt som andra individualiteter, utan karakteriseras av den kraftfulla viljan att hävda sig bland folken i alla historiska lägen. Tydligare än Baeumler här gör, kan man väl knappast markera skillnaden mellan den konservativa och den nationalsocialistiska världsbilden.¹⁰²

Med nationalsocialismen har en ny världsålder inbrutit för mänskligheten. Friedrich Nietzsche säges vara den geniale profeten, som med siarblick uppdragit konturerna till Tredje riket. Nietzsche såg nihilismens tidevarv nalkas, vilken enligt Baeumler avtecknar sig i Versaillesfredens statsordning. Ty allt det som Nietzsche betraktar som nihilismens kännetecken, karakteriserade det politiska läget under åren 1919—32. Nietzsche har på förhand anat förvirringen, förfallet och upplösningen på alla livsområden. Han har insett, att den moderna demokratien är den historiska formen för statens ruin. Vidare har han skarpt brännmärkt det borgerliga tänkesättet, behovet av säkerhet och lugn, det härskande skiktets opportunism och den tyska människans flykt från naturens och historiens uppgifter. Därmed säges Nietzsche ha i andlig mening bekrigat alla de makter, som Hitler besegrat i politisk kamp.¹⁰³

Hitler och Nietzsche stå båda utanför det borgerliga. Åt kampen mot denna livsform ha båda vigt sina liv. Borgerlighetens andliga livsmakter voro enligt Baeumler pietismen, upplysningen och romantiken. Pietismens religiösa tänkesätt leder människan inåt. Det faller utanför den politiska livssfären. I samma riktning verkar upplysningstidens förnuftstroende individualism, som politiskt endast tar sig uttryck i övertvinnandet av feodalismen men för övrigt utmynnar i kapitalismen och därigenom löser människan från alla naturliga band och gör henne till en atom. Romantiken öppnar visserligen ögonen för natten, myterna, förfäderna och folket, men är inte i stånd att göra sig gällande politiskt. Att båda ställa sig avvisande mot borgerligheten, utgör enligt Baeumler det ouplösliga bandet mellan Nietzsche och nationalsocialismen.

Nietzsche har med profetisk kraft påvisat den förestående upplösningen inom den borgerliga civilisationen. Den borgerliga världen har förlorat tron på Gud och ersatt religionen med moral. Vad man enligt borgerlig uppfattning anser såsom kristendom, har

¹⁰² Baeumler, a. a., s. 44—46, 48 f.

¹⁰³ Alfred Baeumler, Studien zur deutschen Geistesgeschichte, Berlin 1937, s. 282.

ingenting med kristendomens väsen att göra. Den är enligt Nietzsche möjlig endast såsom privataste livsform. En kristen politik, en kristen stat är i Nietzsches ögon ingenting annat än en lögn. Grundvalarna för den kristna moralen, nämligen religiös individualism, syndmedvetande, ödmjukhet, omsorg om själens eviga frälsning, äro för Nietzsche obegripliga. I motsats härtill betonar han vilket mod det vill till för att hävda sig mot ödet.¹⁰⁴ Med sin kritik av kristendomen har Nietzsche enligt Baeumler undergrävt teorien om en på denna lära uppbyggd västerländsk kulturenhet. Men han har inte nöjt sig därmed utan samtidigt också lagt de positiva grundvalar, på vilka det framtida Västerlandet vilar.

Nietzsche är den aktivistiska heroismens filosof, och däri ser Baeumler hans centrala betydelse för nationalsocialismen. Han hänvisar oss till att förverkliga våra mål i detta livet. Han predikar handlingens djärva vågstycke, som ensamt frambringar historiska värden. Han förkastar med obönhörlig konsekvens den kristligt-individualistiska moralen såsom en historisk livsform. Kristendomens borgerliga moral, som predikar hänsyn till de svagare, ersätter Nietzsche helt i nationalsocialismens anda med maktviljans filosofi, det vill enligt Baeumler säga, med politikens filosofi. Nietzsche är full av entusiasm för naturens aristokratism och betonar mot kristendomen, att man måste utgå från det naturliga livssammanhanget och inte från den religiösa läran om själarnas likhet inför Gud. Med sin varma bekännelse till den kämpande människan, som hjältemodigt går till storms mot ödet, har Nietzsche enligt Baeumlers mening redan förutsett arbetarnas och soldaternas manliga tidevarv. Nietzsches vilja till makt är viljan att uthärda ödet. Så grundlägger Nietzsche den nationalsocialistiska världsbilden genom sin kritik av kristendomen, sitt bejakande av den nordiska heroismen, sin djupa ödestro, sitt förkastande av den borgerligt-civilisatoriska lycksalighets- och fullkomlighetsmoralen och sitt bejakande av detta livet. Men därmed har Nietzsche enligt Baeumlers mening tillika uppdragit linjerna för det nya Europa, som vilar på härskarefolkens seger och bygger upp sig själv på ruinerna av det gamla Europa, som vilade på den romerskt-humanistiskt, kristligt och rationellt-vetenskapligt orienterade världsuppfattningen. Krigaren, antitypen till borgaren, skall enligt Nietzsche forma en ny värld.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Baeumler, Studien, a. a., s. 280, 283 f., 286—289.

¹⁰⁵ Baeumler, Studien, a. a., s. 289—294, 246, 249, 253.

Det står i överensstämmelse med nationalsocialismens uppfattning av människan som en biologisk naturvarelse, att rasen intar en central plats i dess lära. Uppkomsten av rasläran betecknas såsom ett revolutionärt snitt genom förlegade åsikter. Rasläran uppstod redan på 1700-talet men blev i sin historiskt betydelsefulla form, d. v. s. på 1850-talet, en opposition mot upplysningen och hela den tyska idealismen. Den tolkar den rika mänskliga historien endast ur rasolikhetens synpunkt. Därmed förnekar den principiellt tanken på människosläktets enhet och den politiska enhetstanke, som utgör fundamentet för den demokratiska statsuppfattningen. Redan i Gobineaus verk *Die Ungleichheit der Menschenrassen* finnas grundteserna till den nutida nationalsocialistiska rasläran. Gobineau skiljer på högre och lägre raser. Vidare hyllar han teorien om hotet mot de högre raserna, i det han antar, att dessa kunna förintas av de lägre. Han ansluter sig vidare till åsikten att rasenheten bör vara målet för befolkningspolitiken, och slutligen förklarar han att rasskillnaderna äro outplånliga.¹⁰⁶

Från Gobineau har en av de mest bekanta apostlarna för rasläran utgått, nämligen Ludvig Schemann, som redan före världskriget i sitt stora verk om Gobineau och sedan efter kriget i sin undersökning »Die Rasse in den Geisteswissenschaften» gav uttryck åt den tanken, att man i rasen finner nyckeln till förståendet av världshistorien och i synnerhet till mänsklighetens kulturliv.¹⁰⁷

Houston Stewart Chamberlain, som i sin »Grundlagen des 19. Jahrhunderts» motiverar den vita rasens härskareanspråk med dess skapande begåvning, har utövat ett omedelbart, starkt inflytande på den nationalsocialistiska rörelsen. Ur rasläran utvecklade han redan en bestämd stats- och folkteori, som spelat en stor roll för nationalsocialismen. Under världskriget gav Chamberlain i sin skrift »Politische Ideale» signalen till en lidelsefull kritik av demokratiens väsen och den västeuropeiska civilisationen. Han konstruerade en radikal skillnad mellan det tyska folkets och de västeuropeiska makternas väsen, och därmed föregrep han i grund och botten parollen för nationalsocialisternas kamp mot Versailles och demokratien. I hans postumt utgivna brevväxling finner man den närmare motiveringen för denna ståndpunkt.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Jfr Erich Wittenberg, *Das deutsche Geschichtsbild der Gegenwart*, i Skandia, Lund. 1938, hft. 1, s. 116 ff.

¹⁰⁷ Ludwig Schemann, *Gobineau*, Strassburg 1913, I, s. 428—453 (*Essai sur l'inégalité des races humaines*).

¹⁰⁸ Jfr Frank, a. a., s. 49 ff. och Baumlér, *Politik und Erziehung*, a. a., s. 31 f.

Vid sidan av dessa mer eller mindre populära framställningar av ras- och folksynpunkten ger Hans F. K. Günther en motivering för rasläran, som av nationalsocialisterna anses vara vetenskaplig. Günther förklarar, att det inte finns många raser och att det därför måste anses otillåtet att identifiera ras och folk med varandra. »Statstillhörighet är ett rättsligt begrepp, nationalitet ett historiskt, kulturellt och etiskt begrepp, ras är ett naturvetenskapligt begrepp, tillämpat på människorna».¹⁰⁹ Likaså medger Günther, att rasrenhet numera hör till sällsyntheterna och att Europa är en av de mest rasblandade världsdelarna. Europas nuvarande befolkning består, säger Günther vidare, av många, såväl kroppsligt som själsligt synnerligen olika raser. Bl. a. skiljer han mellan den nordiska, den västliga, den östliga, den dinariska, den östbaltiska och den fäliska rasen.¹¹⁰ Då tyskarna i likhet med alla andra européer äro blandprodukter, som i sin tur härstamma från blandprodukter, finns det enligt Günther ingen utsikt till en tysk ras i framtiden,¹¹¹ så mycket mindre som det på forskningens nuvarande ståndpunkt är omöjligt att utsäga något tillförlitligt om den rasbundna nedärvningen av psykiska egenskaper.

Trots dessa starka förbehåll kommer Günther fram till ett bestämt bejakande av rasprincipen. Miljöteorien, som antar att yttre klimatiska och geografiska faktorer påverka människornas arvs-massa enligt Lamarckska tesen om förvärvade egenskapers ärftlighet, är visserligen falsk. Däremot skulle det vara den vetenskapliga forskningens säkra resultat, att rasens kärnsubstans, själva den nedärvda rastypen, är outplånlig och städse formar och bestämmer människorna och folken i stort sett. Likaså skulle forskningen ha bindande bevisat faran av blandning mellan helt olika raser. Den leder till inre tvedräkt och yttre oskönhet, d. v. s. till dekadensfenomen. För det tyska folket är det emellertid av grundläggande vikt, att vetenskapen ådagalagt att det räcker med ett tillskott av nordiskt blod för att frigöra den nordiska människotypens stats- och kulturskapande begåvning. Sålunda hamnar Günther trots sin principiella distinktion mellan folk och ras likväl i att likställa dem — åtminstone för Tysklands del — och till att oförbehållsamt hävda rasens allsmäktiga kraft vid danandet av ett folk.

¹⁰⁹ Hans F. K. Günther, *Rassenkunde des deutschen Volkes*, München 1930, s. 6.

¹¹⁰ Günther, a. a., s. 22—25.

¹¹¹ Günther, a. a., s. 252—256.

Enligt denna rasuppfattning faller individualismen till marken. För nationalsocialismen står äran såsom den nordiska människans utmärkande kännetecken. Det helas ära och också den enskildes. »Hirdmannens ära är ledarens ära, och ledarens ära är varje enskild mans ära». Så skall den germanska »värdenas rangordning» förverkligas.¹¹² »Bundenheten vid nationens ära är existentiell. Jag är med hela min varelse bunden vid mitt folks verklighet och dess ärofulla självhävdelse i världen». Genom förankringen i rasen är emellertid ärebegreppet inskränkt till nationen. »I stället för det gränsutplånande mänsklighetsbegreppet» — förkroppsligat i den kristna kärlekstanken — »har kommit det nationella enhetsbegreppet, den i rasen grundade nationen, den klart avgränsade politiska formen. Verkligheten själv har därmed fortskridit från kärleksidén till begreppet ära».¹¹³ Härmed följer det absoluta förnekandet av den filosofiska idealismen, d. v. s. autonomin, personlighetens självfulländning och självförverkligande, och vidare avböjandet av den idealistiska tesen om motsatsen mellan autonoma lagstiftningar och heteronoma lagstiftningar.

Den monistiska åsikten om den av rasen betingade nationalläran såsom det högsta värdet står i skarpaste motsats till den dualistiska kristna kärleks- och mänsklighetsidén. Någon på andlig förståelse grundad förbindelse mellan folken finns inte, utan all sådan måste grundas på rasfrändskapen. Det vittnar klart om den betydelse nationalsocialismen fäster vid rastanken i motsats till den »judiskt-kristna kärleksetiken», att rastanken kallas »vår tids kopernikanska bedrift».¹¹⁴ Utgör sålunda rasläran den nationalsocialistiska åskådningens medelpunkt, så äro därmed alla världsåskådningar förkastade, som inte betrakta rasen såsom en faktor i det politiska livet eller blott tillmäta den en underordnad betydelse. Därav följer vidare nationalsocialismens anspråk på att vara något fullständigt nytt och att i revolutionär framtidsvilja fullgöra brytningen med det förgångna. Om det förgångna överhuvud får finnas kvar, ses det helt i framtidens perspektiv och erkännes såsom väsentligt, blott i den mån det hjälper till att forma framtiden. Hur skarpt denna uppfattning markerar en principiell förvandling i människans andliga inställning, framgår av att ingen tidigare politisk riktning uppträtt med liknande anspråk på att vara något fullständigt nytt.

¹¹² Baeumler, Politik und Erziehung, a. a., s. 19.

¹¹³ Baeumler, Politik und Erziehung, a. a., s. 26 f.

¹¹⁴ Baeumler, Politik und Erziehung, a. a., s. 41.

Till och med det »kommunistiska manifestets» skarpa definition av historien såsom en rad klasstrider¹¹⁵ betonar dock ständigt att det finns ett sammanhang mellan all klasskamp i historien, och erkänner såtillvida i likhet med alla andra politiska rörelser det historiska skeendets inre sammanhang.

För nationalproblemet, som står i medelpunkten av vår undersökning, äro konsekvenserna vittgående av den nationalsocialistiska uppfattningen att en fullständig omläggning av historien är möjlig. Därigenom blir nationen en dynamisk politisk viljegemenskap på rasens grund. Kulturnationens idé, att folkkaraktären utvecklas ur kulturen, förkastas, liksom statsnationens idé, att staten slår det enande bandet omkring ett folks kultur.¹¹⁶

Vi sammanfatta vår framställning av nationalsocialismen. Den utgår från den politiska sfärens suveränitet, d. v. s. människan är ett politiskt väsen och står mitt i den politiska kampen. Den stöder sig på Macchiavelli och ser i Nietzsches maktfilosofi den politiska filosofien kort och gott. Den återspeglar denna uppfattning i sin historia. Ty nationalsocialismen är till sitt andliga och politiska ursprung en reaktion: reaktionen mot Versailles. Eftersom världskriget medförde upplevelsen av den tyska folkenheten, förhärmligar nationalsocialismen soldatens krigiska dygder. Soldaten, som i handling röjer sin kraft, är den förebildliga människotypen. Ty blott den som sätter sitt liv på spel, kan vinna sitt liv. Med denna heroiska synpunkt följer upproret mot den borgerliga världen, som först och främst ställer in sig på trygghet och som vill gestalta människolivet lyckligt i yttre mening och därigenom dödar människans ursubstans, nämligen hennes handlings- och initiativkraft. I världskrigets skyttegravar föddes den nya människan, som omgestaltar alla livssfärer genom politiken. Tänkandet sättes följaktligen långt under politiken. Det är sekundärt och har uteslutande till uppgift att avbilda den skapande djärva handlingens resultat. Hela det kulturella livet utvecklar sig sålunda uteslutande inom det politiska livets ram och på dess grundval. Det är rasen, som gör folket till ett folk. Det finns ingenting annat än folk såsom totali-

¹¹⁵ Karl Marx, Der historische Materialismus, i Die Frühschriften, utg. av S. Landshut och J. P. Mayer, Leipzig 1932, II, s. 574 ff.

¹¹⁶ Baeu m l e r, Politik und Erziehung, a. a., s. 45—48.

teter — den enskilde lever blott i det hela — och folkets totalitet lever i dess politiska ledare. Det finns blott hos ett folk en sluten enhet, däremot icke i mänskligheten. Rasen ensamt bär upp folket och präglar dess politiska tillvarelseform. Människan betraktas ur biologisk synpunkt. Från vaggan till graven är hennes tillvaro bestämd av den biologiska lagen. Här har tillika ödestron sina rötter. Den nationella äran är den rasbestämda folkgemenskapens högsta värde. Den kristna kärleks- och mänsklighetstanken förnekas. Endast med hänsyn till nuets omedelbara problem kan framtiden gestaltas. Med individens fullständiga uppgående i folkens helhet har även den liberala frihetstanken förlorat sitt existensberättigande inom nationalsocialismens totala ledarestat.

Vid betraktandet av nationalsocialismen återstår oss ännu att jämföra dess nationsbegrepp med konservatismens. För konservatismen är, såsom vi sett, nationen en i sig sluten, historisk och andlig ödesgemenskap; nationens existensberättigande är enligt dess åsikt beroende av dess skaparkraft på alla de mänskliga verksamhetsområdena; för konservativ grunduppfattning ligger det vidare i den gudomliga skaparplanen, att det skall finnas självständiga nationer, som ömsesidigt komplettera varandra. En konservativ tänkares blick är därför riktad både mot det egna folkets egenartade historia och mot dess andliga gemenskap med andra folk. Genom denna syn skapas en fast motivering för den konservativa grundtanken, att Europa bör vara ett samfund av likaberättigade folk, en tanke, som genomtränger hela konservatismens litterära produktion från Herder via Ranke till Moeller van den Bruck.

Helt annorlunda ter sig detta problem från nationalsocialistisk synpunkt. Nationens tyngdpunkt förlägges här till rasen, och kristendomens religiösa uppfattning om människosläktets samhörighet får vika för blodets lag. På grund därav bestämmas nationernas rangordning genom blodets kvalitet, i fullständig motsats till konservatismens åsikt, och nationens ära upphöjes till högsta mål. Endast genom denna grunduppfattning är det möjligt för nationalsocialismen att strängt skilja mellan herrefolk och slavfolk, och med avisande av teorin om de olika folkens principiella likvärdighet tilldöma det ena folket herraväldet, det andra underkastelsen. Det germanska härskarefolkets anspråk på supremati över andra folk beror enligt den nationalsocialistiska läran på den världsåskådning, som är uppbyggd på den nordiska rasens stolta hjälteideal. Därigenom har samtidigt — även detta i motsats till konservatismen —

det nationella livets tyngdpunkt förlagts från det inre till det yttre, från det andliga till det i rasen grundade politiska.¹¹⁷

VI.

NATIONALSOCIALISM CONTRA KONSERVATISM.

Vid en undersökning av *konservatismens och nationalsocialismens grunddrag* — till vilka vi här hållit oss — måste man hålla i sikte, att båda äro idéer, inte begrepp, som kunna hopfogas av sina beståndsdelar. Redan om man jämför de båda världsåskådningarnas uppkomst, framträda väsentliga olikheter. Konservatismen har sina rötter i upplysningstiden och återspeglar denna tids universella karaktär. Om den än är en motrörelse mot upplysningen, är den i alla fall påverkad, ja, betingad av densamma. Konservatismen har en stor tradition och vårdar den i enlighet med sitt väsen. Nationalsocialismen är en ung företeelse av allra färskaste datum. Konservatismen har vuxit fram på kulturell botten under kritisk granskning av sin tids statsliv, nationalsocialismen däremot är primärt politiskt bestämd. Redan i denna motsats ligger nyckeln till olikheten i deras betraktelsesätt.

Konservatismen vill förstå varje företeelse ur dess egna historiska förutsättningar, framställa det historiska livets mångfald och söka dess sammanhang. Nationalsocialismen förnekar att något sådant är möjligt och betraktar alla företeelser ur nusynpunkt och såsom bestämda genom nuet. Båda utgå från upplevelsen: konservatismen från en andlig upplevelse, nationalsocialismen från en politisk. Båda mötas i motståndet mot en rationalism, som konstruerar det historiska livet apriori och lägger tonvikten på de abstrakta rättigheterna, frihet, jämlikhet och broderskap. Häri har bägges opposition mot upplysningen sin rot. Bägge förkasta i överensstämmelse härmed den formella demokratien. Men konservatismen skiljer sig väsentligt från nationalsocialismen däri, att den principiellt avböjer den totala staten i varje form, och härpå beror dess skarpa motsättning mot bonapartismen.

Om än båda riktningarna sätta sig emot franska revolutionens »ohistoriska» förklaring av människornas rättigheter, så erkänner

¹¹⁷ Jfr även Erich Wittenberg, *Das deutsche Geschichtsbild*, a. a., s. 108—146 såsom totalframställning av nationalsocialismen, och Erich Wittenberg, *De konservativa idéerna*, i *Historisk Tidskrift*, Stockholm 1940, hft. 3, s. 232—253.

dock konservatismens i motsats till nationalsocialismen, att det finns mänskliga rättigheter, som ha sin grund i den enskildes personlighet. Konservatismen har också en motsvarande positiv inställning till kristendomen. Den anser personlighetens självbestämmanderätt för människans innersta privilegium. Konservatismen och nationalsocialismen vända sig båda lika skarpt mot den atomistiska individualismen och inordna den enskilde i samhället. Men medan individen enligt nationalsocialismen uppgår i det hela, vilar hos konservatismen allt på de egenartade individerna. Inom ståndssamhällets ram, som organiskt omsluter individen, skall han enligt konservatismen utveckla sina krafter. Nationalsocialismen säger obetingat ja till den nationella ledarestaten, i vilken alla sidor av den dynamiska folkgemenskapen äro samlade hos en enda person. En sådan uppfattning är oförenlig med den tyska konservatismen, redan därför att denna principiellt står på författningsstatens grund och blott erkänner en ständigt pågående utveckling av det historiska livet ur folkens ursprungliga anlag. Den nationalsocialistiska statens rasbestämmdhet faller helt utom ramen för den tyska konservatismens tänkesätt. I den totala statsidé, som framställes av Adam Müller, är staten kärlekens och frihetens sfär, d. v. s. den står på kristen grund, skall vara organiserad i stånd och representeras av en monark, men i allt hysa aktning för medborgarnas egenart. Adam Müllers statssyn har sålunda intet att göra med den nationella ledarestaten.

Såväl konservatismens som nationalsocialismens gripa medvetet tillbaka på folkens urhistoria och förhistoria, likväl av helt olika motiv. Medan nationalsocialismen redan på de tidigaste stadierna vill spåra ett folks rasdrag, fördjupar sig konservatismen i dessa avlägsna perioder för att uppspåra folkets andliga ursprung, som tar sig uttryck i hela dess senare historia. Den betydelse konservatismen tillmäter individualiteten, framgår typiskt därav, att det särpräglade hos perioder, stater, folk och kulturer utgör en grundkategori för konservatismens eget historiska betraktelsesätt. Konservatismen ser i staten en organism analog med en människa.

Enligt konservativ åsikt har varje folk sin historiska uppgift, och den överallt verksamma förstående kärleken — man kan enligt Pascal blott förstå det som man älskar — öppnar vägen till förståelse folkindividualiteterna emellan. I motsats härtill avböjer nationalsocialismen principiellt den universella kärlekstanken och ersätter den med den rasbundna nationalläran. En förbindelse mel-

lan folken är möjlig blott genom rasfrändskap. Konservatismen tror på mänsklighetens enhet, men nationalsocialismen förkastar helt denna tanké och uppdelar mänskligheten i kvalitativt helt olikvärdiga raser. Medan konservatismen finner det primära uttrycket för folkens väsen i deras språk, historia och kultur, identifierar nationalsocialismen det med rasen.

Hos de konservativa är kulturnationen överordnad statslivet, hos nationalsocialisterna är det politiken, som formar nationen och modellerar dess andliga fysiologi. Såväl konservatism som nationalsocialism fatta nationen såsom en idé, icke såsom ett begrepp. Båda vända sig ock mot upplysningens abstrakta framstegs- och fullkomlighetsidéer. Men en väsentlig skillnad ligger däri, att konservatismen tror på en kraftutveckling för varje folk enligt dess eget väsens inre lag århundradena igenom, under ömsesidigt fruktbart utbyte mellan folken, medan nationalsocialismen endast tror på folkets utveckling på rasens grundval.

Konservatism och nationalsocialism göra bägge en skillnad mellan unga och gamla folk, men mena helt olika saker därmed. Vid denna distinktion lägger nationalsocialismen tyngdpunkten på folkets stridbara framtidsvilja, medan konservatismen ser ett ungt folks livsvilja manifesteras sig i dess genom generationerna gående traditionsmedvetande. Om konservatismen betraktar folken såsom medlemmar i en familj och Europa under bilden av makternas labila jämviktsläge, något som även föresvävade Bismarck, så grundar nationalsocialismen ett folks härskareanspråk på en dynamisk politisk viljegemenskap.

Fullständigt olika äro de bilder av människan, som de båda riktningarna göra sig. För nationalsocialismen är människan ett handlande politiskt väsen, helt och hållet rotad i det jordiska, men under sitt livs vågspel tar hon hjältemodigt upp kampen mot ödet. I motsats härtill är konservatismen bunden vid kristendomens dualistiska uppfattning av människan såsom både ande och kropp, men ämnad till Guds avbild. Nationalsocialismen ser i människan ett naturväsen, bundet av biologiska lagar. Från sin religiösa utgångspunkt bejakar å andra sidan konservatismen principen om människans andliga självbestämning, som tar sig uttryck såväl i den enskildes förhållande till staten som i staternas förhållande till mänskligheten. Nationalsocialismens totala stats- och folkidé är sålunda otänkbar för konservatismen. Under det att nationalsocialismen betraktar den nationella äran såsom högsta värde, står för kon-

servatismen Gud såsom högsta värde, emedan individernas, folkens och staternas uppgifter inte kan uttömmas och avslutas inom det jordiska. Därigenom är även konservatismens ställning till rastanken given. Då alla raser, bland vilka var och en går utöver varje givet folks ram, tjänar världsändamålet genom sina egenartade gåvor, är tanken på en enda ras övermakt orimlig. Sålunda kan konservatismen icke heller gå med på att ett folks mångfaldiga kulturliv skall utformas ur rasens synpunkt.

Vi ha således funnit, att konservatism och nationalsocialism äro två fundamentalt olika världsåskådningar, trots enstaka beröringspunkter. Den avgörande skillnaden synes ligga på denna punkt: konservatismen erkänner principiellt ett sammanhang mellan generationerna i ett folks historia och hoppas att mänskligheten skall utveckla sig genom en kompletterande och befruktande växelverkan mellan självständiga folkindividualiteter. Därigenom hävdar den tanken på en genomgående historisk kontinuitet. Nationalsocialismen däremot ansluter sig till en rasbestämd uppfattning av folket såsom politisk viljegemenskap, och bekänner sig till en fullständig brytning med det förgångna och till nödvändigheten av helt nya ansatser. I denna huvudfråga skilja sig andarna.

DECHARGEINSTITUTET

Av Prof. emer.-C. A. REUTERSKIÖLD, Uppsala

Tillämpningen och tolkningen av RF § 107 har varit växlande i olika tider, men — bortsett från senaste tid — därvid har man genomgående behärskats av föreställningen, att denna paragraf med nödvändighet skulle avse kontroll av statsråden ur politisk synpunkt och uteslutande handla om det s. k. politiska ansvaret, medan RF § 106 rörde det juridiska ansvaret. Det går dock icke att till stöd för denna uppfattning blott hänvisa till orden i § 107 »icke iakttagit rikets sannskyldiga nytta»: det politiska ansvarets begrepp kan varken karakteriseras eller konstitueras allenast härigenom. Redan ingressen till ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter uttalar uttryckligen, att »dessa ämbetsmän kan ej heller till last läggas om, emot deras, på anförda skäl grundade råd, utgången, utan deras förvällande, bliver olycklig och det åsyftade goda ändamålet icke vinnes». Genom detta uttalande införes begreppet »rikets sannskyldiga nytta» även i det sammanhang RF § 106 avser och därmed är klart, att det rent politiska ansvaret icke kan byggas blott på sagda begrepp. Man måste ihågkomma, att RF § 106 endast avser *uppsåttligt* grundlagsbrott men icke rättsstridiga rådslag av annat slag, vilka senare sålunda antingen måste bli utan ansvar eller falla under RF § 107. Att de verkligen falla under 107:an, visar också denna paragrafs avfattning, då den uttryckligen ställer en föredragande under politiskt ansvar vid bristande »oväld, nit, skicklighet och drift», och samtliga rådgivare under samma ansvar om de »uti deras rådslag om allmänna mått och steg icke iakttagit rikets sannskyldiga nytta»: sammanställningen av dessa båda fall och deras beläggande med samma ansvar medför, oavsett om lagstiftaren möjligen ej avsett detta, ur följdriktighetens synpunkt, att även vid bristande iakttagande av rikets sannskyldiga nytta bör förutsättas, att rådgivarna icke iakttagit den »oväld, nit, skicklighet och drift» som skäligen måste, även oavsett den ärendets beredning, det tillhör blott föredraganden att utföra, av en konungens

rådgivare fordras, helst det eljes bleve svårt att göra bedömandet oberoende av utgången, när denna, såsom det sagts i ansvarighetslagen, blir olycklig »utan deras förvällande», och emot deras, på anförda skäl grundade råd, vid vilka råd och skäl naturligtvis icke få häfta sådana brister som göra rådslaget i och för sig angripbart. Huruvida, när det icke är på detta sätt angripbart, politiskt ansvar genom anmärkning och vad därmed är förbundet kan anses möjligt, blir en särskild fråga. Såsom Brusewitz — i en uppsats detta år i denna tidskrift sid. 9 — erinrat, förekommo ofta redan i början av 1809 års statsskick vad man kallat anmälningar utan anmärkning, vilka icke kunde medföra politiskt ansvar enligt RF § 107; orsaken härtill kan hava varit den av Brusewitz angivna, men den kan också hava varit, att man ansett anmälningsfallen sakna något för det politiska ansvaret väsentligt; att de likväl ansetts grundlagsenliga, uttalades vid ett annat tillfälle, flera år senare, då de åter upptogos och mot invändning om deras grundlagsstridighet framhölls, att de utgjorde ett mindre än vad § 107 gav rätt till och detta mindre borde anses innefattat i det större, något som också torde få anses självklart.¹ Dessutom må framhållas, att sådana anmälningar i verkligheten icke avsågo att frambära önskemål, för vilka grundlagen anvisat andra vägar, utan blott utgjorde påpekanden av fakta, men icke avsågo någon som helst framställning från riksdagens, sida.

Föreställningen om RF § 107 såsom uteslutande avseende politiskt ansvar och icke därjämte kontroll, även utan att sådant yrkades, har, trots sin felaktighet, blivit så fast rotad hos flertalet författare, att icke ens den faktiska utveckling av dechargeinstitutet, som ägt rum i anslutning till sagda paragraf och som icke utan fog karakteriserats snarast som en avveckling av detta institut, när man utgår från berörda felaktiga tolkning av § 107, förmått öppna ögonen för institutets även opolitiska användbarhet i den administrativa rättskontrollens tjänst. Delvis beror detta på en underskattning av denna rättskontrolls betydelse, men delvis också därpå att man avsiktligt eller oavsiktligt såsom politiska bedömt även uppenbarligen rent opolitiska anmärkningar, vilka av eller i KU framförts, men därvid borde mera haft i tankarna grundlagens tekniska be-

¹ Brusewitz (a. a. sid. 9) antyder, att 1937 års KU »känt till mycket litet av sina historiska antecedentia» och gått egentligen »efter egen ingivelse». Härmed förhåller sig så, att inom KU upplysning lämnades om förhållandet, men med påpekande, att förutsättningarna icke varit de samma tidigare som 1937, och att därför anledning saknades att jämställa dem.

grepp »politiskt ansvar» än möjligheten av politiska motiv bakom en gjord sådan anmärkning. Att politici i riksdagen sökt denna tydning i syfte, att om möjligt förringa anmärkningen och kunna karakterisera den som betydelselös, är ju fullt förklarligt, men när även vetenskapliga författare gjort på samma sätt, är mera egenomligt och understryker också deras bundenhet vid en gång anammade föreställningar, även när de, såsom *Brusewitz*, i förut anförda uppsats sid. 15, ansett sig höra konstatera, att RF § 107, sådan den enligt honom bör tolkas, spelat ut sin roll såsom medel för politisk kontroll. Politiska motiv för viss kritik och politiska påföljder för viss handling få dock icke sammanblandas, och även om ett yrkande om politiskt ansvar i ett visst grundlagsförfarande härom delvis eller t. o. m. helt skulle bero hos en eller annan av dem, som biträtt yrkandet, av politiska motiv, bör dock yrkandet bedömas oberoende härav såsom ett självständigt faktum och ett led i kontrollen.

Att RF § 107, med den härskande tolkningen därav, verkligen spelat ut sin roll i nuvarande politiska läge, kan icke förnekas, men detta behöver icke vara och är heller icke liktydigt med att paragrafen numera icke skulle ha annan betydelse än som ett slags extra säkerhetsventil för mera extraordinära undantagsfall — i vilka den dock säkerligen skulle visa sig oanvändbar såsom genom non-usus förrostad. Ej heller är det riktigt att ett fasthållande vid sagda paragrafs fortsatta användning blott skulle betyda ett snart misslyckat försök att blåsa nytt, men konstlat, liv i densamma. Liksom tidigare förekommit anmälningar utan anmärkning, där alltså anmärkningsproceduren avbrutits, innan anmärkningsfrågan avgjorts och anmälan om vissa förhållanden skett till riksdagen oberoende härav, så är det fortfarande möjligt att gå en liknande väg. Och detta har skett genom de nya s. k. »omförmäländena» av opolitisk natur i den mening att intet politiskt ansvar yrkats eller möjliggjorts. Man måste nämligen vid en undersökning av frågan först frigöra sig från den gamla tvångsföreställningen att RF § 107 icke skulle kunna användas för annat än politiskt ansvar och att förty varje försök till användning i annat syfte både vore oförenligt med paragrafen själv och ofrånkomligt måste utmynna i ett politiskt ansvar. Redan den omständigheten att KU, när det gäller blott administrativ rättskontroll, numera icke använder den eljes vanliga formen av anmälan om *beslutad* anmärkning, utan helt enkelt »omförmäler» visst förhållande, talar klart emot, att här skulle avses något politiskt ansvar, eftersom på ett dylikt omförmälände icke

kunna följa sådana riksdagens beslut som avses i RF § 107: omförmäländet sker allenast till kännedom, men kan givetvis föranleda både interpellationer och motioner. Den egentliga grunden till att sagda tidigare omförmäländen dock icke fortsattes, torde emellertid ligga däri, att de tidigare icke varit av ändrade omständigheter särskilt påkallade, varemot numera förhållandet är alldeles motsatt. Detta sammanhänger med den utvidgning av K. M:ts makt, som i senare tid ägt rum.

Grunden till sagda utvidgning ligger nämligen i den starka stegring som skett i statens av K. M:t beroende och ledda förvaltningsverksamhet. Och denna är i hög grad karakteriserad av diskretionär prövning, där »rikets sannskyldiga nytta» kan komma att te sig ganska olika ur olika synpunkter och för olika betraktare. Alldeles särskilt skarpt har detta förhållande framträtt under de båda världskrig, som också hos oss medfört kristid och skapat en kristidsorganisation helt beroende, jämlikt nya och tillfälliga *fullmaktslagar*, av K. M:t. Erfarenheten har här visat, att en särskild krisrevision blivit behövlig och inrättats, vars verksamhet dock icke kan hänföras till K. M:ts beslut och rådslagen före dessa, även då krisåtgärder stadfästas av eller direkt härlett sig från K. M:t. Men samma sak föreligger mera normalt i stor utsträckning i fråga om den omfattande sociala och ekonomiska lagstiftning, vars tillämpning sker genom förvaltningen och K. M:ts direktiv för denna. Att här en kontroll av annat slag än den mera formella enligt RF § 107, sådan den tidigare tillämpats, är behövlig, läser knappast kunna förnekas, och för den är formen av »omförmäländen» från utskottet särdeles lämplig, helst den icke i sig involverar något som helst domslut, utan blott innebär detsamma som kris- eller statsrevisionens erinringar, vilka alltid utställas till besvarande.

I hittills utbildad praxis har emellertid frågan om dylik granskning undanskymts av andra synpunkter, alltsedan RF § 106 upphörde att tillämpas och KU i stället tillämpat RF § 107, varmed följt att mera formella rättssynpunkter anlagts på anmärkningar också enligt denna sistnämnda paragraf och »rikets sannskyldiga nytta» mera skjutits i bakgrunden, helst också rättssäkerhetens bevarande alltid måste anses innebära »rikets sannskyldiga nytta». Och samtidigt har KU av naturliga skäl allt oftare tvekat att på sin möjliga uppfattning av »rikets sannskyldiga nytta», där denna visar sig avvika från statsrådets, bygga en formelig anmärkning utan att denna också understrykes av oriktigt tillämpade eller helt åsidosatta rätts-

regler. Om i dylika fall utskottet i stället för anmärkning använder sig av ett enkelt »omförmälände» innebär detta i grunden intet annat än ett hänskjutande till riksdagens alla ledamöter att var för sig pröva vad de anse som »rikets sannskyldiga nytta» i det angivna fallet — utskottet begränsar sig till ett framläggande av materialet ur protokoll och handlingar utan något annat eget omdöme, än att detta material förtjänar ett närmare beaktande än som varit utskottet möjligt, *då utskottet icke har rätt, och ej heller bör ha rätt, att höra statsråden eller infordra deras förklaringar*: sådana kunna bäst och lättast erhållas genom interpellationer och frivillig debatt i kamrarna. Emellertid måste, om syftet skall vinnas, noga tillses, att varje »omförmälände» hålles fritt från varje form av klander och ej heller framstår såsom en utskottets »anmärkning» i förtäckt form. Naturligtvis är det synnerligen svårt att här hindra regering och press att fortfarande i princip betrakta dechargebetänkandet som en högpolitisk akt, oaktat detta på länge varken varit fallet eller ens kunnat så vara, endast i syfte att omedelbart konstatera att ett avgivet betänkande inte alls fyller detta, av utskottet i regel heller icke avsedda mått. Alldeles omöjlig är saken dock icke, men det beror i första hand av utskottet självt, hurudan utvecklingen skall bliva. Första villkoret är att utskottet självt och dess ledamöter för egen del uppge föreställningen om dechargens höga politiska karaktär. Naturligtvis kan, såsom Bruswitz i ovan berörda uppsats synes förorda (sid. 16), den politiska användningen av paragraf 107 »läggas i karantän» för möjligen inträffande rena undantagsfall, såsom redan skett med RF § 106, ehuru fråga är, om detta vore av något värde: beträffande RF § 106 har det hittills icke visat sig så vara och kommer knappast att skäligen så göra. Däremot bör ihågkommas, att RF § 107 givit anledning i sin hittillsvarande tillämpning till två tolkningar: den ena innebär att paragrafen avser allmänna anmärkningar om statsrådets verksamhet i dess helhet, den andra åter blott detaljanmärkningar. I verkligheten ha de allmänna anmärkningarna visat sig omöjliga och detaljanmärkningarnas väg har segrat, men båda anses numera grundlagsenliga. Det kan och bör ske på samma sätt med anmärkningar å ena, omförmäländen å andra sidan: likaväl som både allmänna och detaljanmärkningar äro grundlagsenliga, är det fullt grundlagsenligt att låta kontrollen enligt RF § 107 vara dels politisk, utmynnande i politiskt ansvar, dels opolitisk, utmynnande i en av utskottet på grund av bristfälligt material ej besvarad fråga

om vissa rådslag varit lämpliga eller ej; utskottet stannar här vid ett non liquet, och lämnar riksdagen härom besked — om så ej skett borde utskottet anses ha lämnat det oanmärkta såsom godkänt, och detta kan även för utskottet självt vara önskligt att meddela.

Det andra villkoret för en sund utveckling av det svenska dechargeinstitutet genom KÜ självt är, att utskottet de facto upphör att framställa »anmärkningar» enligt § 107 på samma sätt som det upphört att besluta riksrättsåtal enligt RF § 106. Enklast och klarast kan detta ske på så sätt, att i dechargebetänkandet utskottet, sedan det konstaterat att anledning saknats att tillämpa RF § 106, på liknande sätt konstaterar att ej heller anledning funnits att göra anmärkning enligt RF § 107, men att utskottet under sin granskning funnit i vissa fall beslut eller åtgärder tillstyrkta, om vilkas lämplighet olika meningar skäligen synts utskottet kunna råda utan att utskottet av tillgängliga handlingar kunnat bilda sig en bestämd mening i saken, och vilkas vikt tillika synts vara sådan, att kännedom om dem bort av utskottet lämnas riksdagen. Man kan emellertid, även då man erkänner grundlagsenligheten av en sådan anmälan, icke undgå att fråga sig, både huruvida den tjänar någonting till och huruvida den är behövlig, två frågor som höra nära samman, men ändå böra hållas i sär.

Beträffande den förra av dessa, må erinras, att intet kontrollmedel tjänar någonting till, om inte de, som skola handhava detsamma, också vilja begagna det. Men förutsatt att viljan finnes, blir den egentliga frågan, vad kontrollmedlet åsyftar och om det för detta syfte är dugligt och ändamålsenligt. Det kunde ju tyckas, som vore ett kontrollmedel, vilket blott innebär ställandet av en fråga utan något annat påstående än att denna fråga är grundad i ett angivet ovisst saksammanhang, knappast av någon verklig betydelse. En sådan uppfattning är dock i detta fall felaktig. Förvaltningen är så omfattande och så mångskiftande och har därjämte städse en så stark benägenhet att följa riktlinjer, vilka genom tidigare beslut framförts i fall, som synas likartade, att en fortlöpande kontroll över avgörandena i högsta instans måste anses vara välbefogad, helst när det härvid gäller lämplighetsfrågor. Men kan verkligen en kontroll av detta slag, som blott ställer dylika frågor under debatt, bliva av värde? Redan den omständigheten att så sker, ger anledning till förnyade överväganden, och då härmed icke följer ett påstående om det träffade avgörandets felaktighet, behöver icke någon

prestigetvist uppkomma, även om ett överkänsligt statsråd skulle anse sin prestige hotad bara genom frågans framförande, något som dock icke visat sig inträffa vid interpellationer, som i regel anses böra besvaras. Skillnaden blir allenast den, att, när utskottet framlägger frågan, detta åtföljes av en objektiv redogörelse för fallet, så långt en sådan visat sig vara för utskottet möjlig att erhålla och under förbehåll att en ytterligare belysning måhända kan givas utanför de för utskottet tillgängliga handlingarnas innehåll. I själva verket blir här utskottets framställning ett slags interpellation, och anser man interpellationen vara ett modernt och lämpligt kontrollmedel, bör ju detta gälla även och kanske än mera om dylika utskottsinterpellationer. En sådan utveckling anknyter organiskt till en av kamrarna i viss mån påbörjad praxis, i det att numera dechagereservationer för anmärkning eller omförmående även upptagas till behandling, men därvid icke kunna leda till annat resultat än just interpellationer. Om det alltså är visat, att »omförmälandet» är eller kan bli ett verkligt kontrollmedel, så återstår den andra frågan, om detta medel behöves.

Vid första påseendet skulle det möjligen kunna tyckas som det vore nog med det interpellationsinstitut, som redan finnes. Men som bekant har detta institut självt framkallat reformförslag och bland annat har vid sidan därav införts ett särskilt frågeinstitut, som dock knappast heller gått fritt från erinringar. Frågeinstitutet kan icke tjäna som kontrollmedel, då detsamma icke avser att medföra debatt, men interpellationsinstitutet i vanlig form är heller icke tjänligt för detta ändamål, för så vitt man vill vinna en något så när fullständig kontroll. En sådan förutsätter nämligen, att inte blott fall, som någon kammarledamot händelsevis känner till, upptagas för att få belysning, utan att samtliga hos K. M:t avgjorda fall åtminstone kunna bli föremål för närmare skärskådande. Naturligtvis ger heller icke detta en fullgod garanti, då protokollen äro nog så knapphändiga och icke heller läsas med den uppmärksamhet som vore erforderlig. Men erfarenheten visar dock, att denna läsning framkallar infordrande av handlingar i en hel mängd ärenden, och även om granskningen av dem i flertalet fall icke föranleder något yrkande eller om yrkanden, som framställas, oftast icke vinna utskottets bifall, sker dock här en kontroll, vars betydelse endast den, som ej närmare känner praxis, borde kunna förneka, då antingen anmälan om avskrivning, därest annan icke upptager saken, sker eller föredragning och möjlig debatt i utskottet också vid negativt

resultat äger rum och utgör verklig kontroll — redan medvetandet härom har ofta en preventiv verkan, som visserligen kan förnekas, men som säkerligen skulle erkännas, om kontrollen upphörde, då kontrollen har sin största betydelse just genom sin förmåga att förebygga behov av andra åtgärder. Kontrollen är lika litet här som eljes någon tacksam, men väl en nyttig och behövlig uppgift, som icke får göras större än den är blott för att förskönas eller göras mera begärlig för dem, som skola mottaga uppgiften.

Man kan möjligen invända, att om också rent principiellt en administrativ efterhandskontroll kan vara både befogad och nyttig i och för sig, blir den dock alltför lätt ineffektiv. Man kunde till understrykande av denna uppfattning kanske vara benägen att hänvisa till en episod vid 1937 års riksdag, oaktat denna avsåg vissa utskottets anmärkningar och icke omförmäländen, då båda dock avse vinnande av ändring i praxis blott med den skillnad, att anmärkningen frambär ett bestämt krav, omförmälandet blott ett eventuellt krav. Episoden har av *Brusewitz*, i ovan berörda uppsats (sid. 2, 3) kommenterats, men knappast objektivt och med beaktande av rätta sammanhanget. Anmärkningarna avsågo tillstyrkanden av naturalisation i särskilda, motiveringsvis anförda fall, varvid som vanligt, då § 107 använts som ersättningsmedel för § 106, rättsbestämmelserna trädde i förgrunden, ehuru sammanhanget klart visade att det icke var formella skäl, som föranlett anmärkningen, utan fast mera uppfattningen att, då ett tillstyrkande av omständigheterna framginge hava varit olämpligt, d. v. s. ej förenligt med rikets sannskyldiga nytta, naturalisation icke bort beviljas. Statsminister Hansson, som ställde sig helt solidarisk med vederbörande föredragande, förklarade i andra kammaren, att anmärkningarna vore helt ogrundade och ingen ändring av praxis påkallad, ja att han, om han hade att pröva samma ärende än en gång, skulle tillstyrka samma beslut; han motsatte sig dock att anmärkningarna skulle med ogillande läggas till handlingarna, då de vore så betydelselösa och illa motiverade, att detta bleve att bruka större våld än nöden krävde. »Så snävt avvisande och på samma gång ringaktande har KU sällan behandlats av regeringen» uttalar härom *Brusewitz*, som visserligen tyckes anse uppträdandet befogat, men tillägger att man knappast kan undgå att se visst samband mellan detta och regeringens förstärkta maktställning. Det sista är alldeles tydligt, då en sådan arrogans i vanliga fall sannolikt blivit ödesdiger för en annan statsminister, som i olikhet med exc.

Hansson förstått vad saken i verkligheten gällde, nämligen att naturalisation icke bort givas åt icke önskvärda element, vilka vore olämpliga som svenska medborgare: givetvis kan man häröf hysa olika meningar och statsministern har säkert haft en tyvärr helt annan uppfattning än utskottet, men detta berättigade honom icke att som nu skedde anlägga rent formalistiska synpunkter. Det är därför icke heller möjligt att ur detta säregna fall draga några slutsatser beträffande vare sig anmärkningars eller omförmäländens sannolika effektivitet i annan mån än att ingen kontroll kan bli effektiv i fråga om en regering, som sätter sig på sina höga hästar och genom de politiska omständigheternas makt får förbli sittande där. Men ingalunda visar episoden, att en administrativ regeringskontroll icke skulle behövas, snarare tvärtom, och dessutom stryker den under, att, ifall handlingarna ej giva full upplysning, det är förmanligare för saken att KU stannar vid ett frågande omförmälände, som utesluter formalistiska feltydningar, men håller fast vid själva sakfrågan, än att göra en formell anmärkning grundad i det ofullständiga material, som numera oftast tillhandahålles utskottet.

KU varken kan bli eller har någonsin av någon avsetts att bli en »regeringsrätt över regeringen» allra minst vid den administrativa kontrollen genom omförmäländen; därtill har KU, för att tala med *Brusewitz* (i ovan anförda uppsats sid. 13) icke nödig »kompetens och auktoritet», men det förhåller sig också på det sätt, att KU har, vilket sagde förf. synes ha förbisett, självt en klar insikt om att detta skulle ej blott ligga utanför utskottets uppgift, utan också komma i strid med RF § 90, vilket däremot omförmäländena icke göra. Vad åter angår utskottets, eller kanske riktigare, då även positiva reservationer behandlas, utskottsledamöternas »kompetens och auktoritet» för KU:s grundlagsenliga värv, inklusive granskningen av administrativa rådslag, så är först och främst klart, att denna varken kan eller får bedömas med ledning av den felaktiga karakteristik som sagde förf. givit åt de senare årens anmärkningar och omförmäländen eller reservationer ang. sådana, såsom nästan genomgående bagatellartade, obetydliga och tämligen värdelösa. Denna karakteristik kunde i åtskilliga fall vara riktig ur politisk synpunkt, men är alldeles oriktig när detta icke är händelsen, och fallen måste bedömas från den utgångspunkt, som verkligen förelegat i de olika fallen; nämligen att kritiken riktats icke mot statsrådets politiska verksamhet utan mot deras inställning till viss administrativ praxis; även om man ville anse att all kritik från KU:s sida

måste vara politisk, är det felaktigt att bedöma en handling, som självt icke vill vara politisk, såsom vore den detta ändock. Därnäst bör observeras, att för avgörandet, om den kritik, som i KU ägnats olika administrativa rådslag, varit bagatellartad, obetydlig och värdelös, måste man själv känna icke blott de fall, varom fråga varit, i och för sig utan också deras sammanhang med förvaltningen i allmänhet och deras betydelse ur allmän administrativ synpunkt, men det kan icke erkännas, att sagda karakteristik vittnar om någon sådan insikt, utan snarare tvärtom. Vi äro i vårt land så vana vid en riktig administration, att dess betydelse för vårt dagliga liv och välbefinnande sällan uppskattas till sitt verkliga och fulla värde förrän vi märka att den icke längre finnes, och först då blir man också varse vikten av att i tid kritik hade ägnats åt företeelser, huru obetydliga de än kunna omedelbart tyckas vara, vilka inneburit en olämplig och följdfarlig avvikelset, som kunnat hindras om vederbörande statsråd varit mera försiktig och vaksam och om KU påpekat brister häri. Att sådana påpekanden icke skäligen kunna räkna på större intresse eller uppmärksamhet, när de framställas, är så långt ifrån ett bevis för deras betydelselöshet — ur annan än stundens politiska synvinkel — att förhållandet snarare är just det motsatta, då därigenom målet vinnes att låta dem vara vad de äro, principiellt administrativa, och ej aktuellt politiska.

Självfallet kan man emellertid också fråga, om KU har tillräcklig »kompetens och auktoritet» då det gäller den administrativa kontrollen. Härvid bör först beaktas, att KU liksom övriga utskott är valt av kamrarna och, om dessa utse icke kompetenta personer, så kan varken ett utskott självt vara kompetent eller genom kompetent och omdömesgill utövning av sitt värv vinna auktoritet. Men då uppstår en annan fråga, nämligen den, vad som erfordras för att vara kompetent. Beträffande KU och den administrativa kontrollen, fordras härför ingalunda någon förvaltningsrättslig insikt eller skolning, även om sådan innebär en fördel; liksom det är en fördel, att vederbörande icke är ensidigt politiskt inriktad. Däremot är praktisk kommunal erfarenhet särdeles lämplig för utövningen av administrativ kontroll, då kommunerna både aktivt deltaga i en stor mängd förvaltningsting och dess män därutöver i regel få nära beröring med andra sådana. Kontrollen genom KU kan för övrigt aldrig avse de rent rättsliga förvaltningsgöromålen, då dessa icke falla under K. M:t i statsrådet utan i regeringsrätten, vilket naturligtvis icke hindrar, att den administrativa rättssäkerheten kan

sättas i fara även och kanske främst av den vanliga förvaltningen genom övergrepp eller än oftare genom bristande omdöme vid förvaltningens handhavande. Under sådana förhållanden blir KU vid sin kontroll visserligen mera lik en jury än en formellt avgörande kontrollinstans, men är detta verkligen något så förskräckligt eller nedsättande för andra än dem, som alltjämt söka propagera tron att KU skall, men icke förmår vara en högpolitisk instans, och som anse arbetet på att få en välbehövlig kontroll över K. M:s administrativa verksamhet intet annat vara än ett försök att blåsa nytt liv i RF § 107, ehuru det i själva verket icke tagit sikte på 107:an annat än som ett möjligt medel att utan nya institutioner få till stånd en dylik kontroll!

Härigenom blir det nödvändigt att också något belysa dechargeinstituten ur mera principiell synpunkt. I sin merberörda uppsats (sid. 16) kommer även Brusewitz in på denna fråga och sammanfattar sin ståndpunkt i ett kort slutpåstående, att »som aktivt normalt begagnat kontrollmedel borde statsrådsdechargen utan våda för den demokratiska statsordningen kunna undvaras». Det som här vetenskapligt främst väcker uppmärksamhet är påståendets relation till »den demokratiska statsordningen». Detta innebär, antingen att samma statsordning är definitiv och betecknar utvecklingens slutpunkt, eller ock att dechargeinstituten är ett för en sådan ordnings bevarande otjänligt medel. Det förra vore en så ovetenskaplig uppfattning, att den varken kan ha varit avsedd eller i detta sammanhang behöver diskuteras. Det senare åter skulle betyda, att grundlagens dechargeinstitut hade till uppgift att bevara en viss statsordning, något som uppenbarligen står i bestämd strid med vår grundlags hela karaktär: den är och vill vara elastisk för att möjliggöra en smidig utveckling utan tvära avbrott och den har också möjliggjort likaväl Carl Johans-tidens kungliga övermakt som nutidens s. k. demokratiska statsordning — båda ligga inom grundlagens ram, men ingendera har grundlags karaktär. För båda har instituten varit en nagel i ögat, men dock fortlevat och visat sig äga betydelse: efter Carl Johans-tiden upphörde RF § 106 att tillämpas och RF § 107 trädde i praxis i stället — nu är det ett annat kontrollbehov som föreligger och för detta är en ändrad användning av RF § 107 önskvärd och lämplig, och en sådan har tagit form i de nya öfvermålandena. Det är nämligen i grund och botten samma behov av visst skydd mot regeringsgodtycke som föreligger, men formerna härför hava växlat med de växlande förhållandena. Och ända till

»den demokratiska statsordningen» kunde man räkna med riksdagens kontroll såsom effektiv, men numera är detta icke fallet i samma utsträckning som förr, därför att regering och riksdag icke längre äro så av varandra oberoende som tidigare, vilket medfört att kontrollen delvis måste övertagas av pressen såsom språkrör för allmänheten, fast materialet fortfarande icke kan framläggas annat än genom riksdagens organ, d. v. s. KU och dess reservanter. Användningen av § 107 har aldrig medfört andra verkningar än psykologiska och vad därmed kunnat följa; om så skall bli fallet även framdeles beror nu mest av pressens intresse för medborgerlig rätt och frihet.

Den »demokratiska statsordningen» betyder i allmän mening — och den är byggd på anglosachsisk demokrati — att en genom val med allmän och lika rösträtt utsedd representantförsamling, oavsett om representationen omfattar två kamrar, utgör det enda i sista hand formellt avgörande statsorganet. En sådan statsordning är icke enlig med svensk grundlag, som tvärtom bygger på ett genomfört balanssystem, men självfallet hindrar detta förhållande icke att, om en och samma folkgrupp eller ett och samma parti har majoritet i båda kamrarna eller om den ena av dessa icke är likställd med den andra, balansen kan de facto upphöra och alltså, när regeringsmakten lägges i händerna på en från sagda representantförsamlings majoritet utgående regering, såsom hos oss nu skett, det anglosachsiska systemet i huvudsak blir ett faktum, vars fortbestånd dock beror av de maktförhållandenas fortbestånd, som möjliggjort detsamma. Det är ej klart att en sådan faktisk statsordning, ehuru formellt möjlig att rymmas inom grundlagens ram, också kan »undvara» det svenska dechargeinstitutet, men det är däremot klart, att den helst vill undgå eller i praktiken så långt möjligt försvaga det samma, i allt fall såsom politiskt kontrollmedel. Och varför?

Grundlagens dechargeinstitut är ett medel i riksdagens hand till upprätthållandet av det svenska balanssystemet men utgör ingen garanti för detta, då dess användande helt beror av riksdagens vilja utan att någon skyldighet föreligger att begagna medlet. Om eller så länge riksdagen föredrager en »demokratisk statsordning» efter anglosachsisk schablon framför det svenska balanssystemet till frihetens bevarande — ty detta är dess syfte — måste institutet bli mer eller mindre vilande. Det anglosachsiska systemet kan dock lika litet omplanteras i svensk mark som något annat och varje

försök därtill måste medföra försvagande eller raserande av svenska balansinstitut. I nu föreliggande avseende innebär ett accepterande av den anglosachsiska »demokratiska statsordningen» att balanssystemet kommer i olöslig konflikt med denna, enär en sådan statsordning ytterst är en envåldsordning, där envåldshärskaren blir den, som förfogar över riksdagens majoritet, så länge detta räcker. Och någon balans emot ett sådant envælde vill det systemet när det kommer i annan jord än den anglikanska icke veta av. Man kan icke häremot invända, att den anglosachsiska statsordningen med en enväldig demokrati dock ger stort utrymme åt medborgerlig frihet, ty detta beror dels av pressens ovillkorliga frihet, som gått de anglosachsiska folken i blodet och knappast är hos något annat folk så starkt förankrad som där, icke ens hos oss, dels därav att anglosachsisk rätt i stor utsträckning icke är lagrätt utan domstolsrätt och därigenom ett visst balanssystem ändock, fast på annat sätt än hos oss, kommit till stånd utan att detta kan av andra folk begagnas. Över huvud finnas eller ha åtminstone hittills funnits i det traditionsbundna England så många både psykologiska och andra faktorer, ej minst dess »common sense», som hindra den demokratiska statsordningen — vilken där omfattar vida mera än begreppet hos oss ger vid handen — att utmynna i envælde av något slag.

I Sverige är det, och har det varit så, att när helst en politisk maktmöjlighet funnits, så har den också gärna till det yttersta utnyttjats. Självbegränsningens och självbehärskningens svåra konst har icke i regel tillhört våra ledandes mera framträdande egenskaper, allra minst på det politiska området; därom bär vår inrepolitiska historia noggsamt vittne, och det var erfarenheterna lika mycket från det karolinska och det gustavianska enväldet som från frihetstidens ständervælde, vilka dikterade 1809 års svenska balanssystem. Att med detta system en »demokratisk statsordning» utan envåldskaraktär är fullt förenlig, ligger i sakens natur. En sådan innebär lika rätt och skyldigheter för alla utan företräden för börd eller rikedom, när det gäller statens verksamhet, och lika rätt till statsanställning på grund av ådagalagd skicklighet och förtjänst som ger skälig anledning till antagande om sådan också för visst högre värv, men den skapar ingen rätt till frihet från kritik ens för en regering av folkligt ursprung och ingen presumtion för att en sådan regering vore ofelbar eller ens ur stånd att omedvetet handla felaktigt ur lämplighetssynpunkt, såsom den moderna »demokratien»

i Sverige praktiskt taget synes göra anspråk på in casu, om än icke i princip. I detta svenska balanssystem utgör dechargeinstitutet principiellt visserligen en säkerhetsventil redan för vanliga fall, vilken fungerar och har fungerat olika under olika faktiska förutsättningar, men är i varje fall avsett att öppna möjlighet till ansvar eller rättelse. Utvecklingen har här, utan någon jämförelse för resten, gått samma väg som de akademiska disputationerna: ursprungligen ansågs opponentens uppgift vara att steka respondenten vid sakta eld — alldeles som på sin tid S. A. Hedins »brasor» i riksdagen mot statsråd — för att till sist giva nådestöten; numera och sedan rätt länge är uppgiften tvärtom att i samverkan med respondenten få av honom tvivelaktigt behandlade frågor sakligt närmare belysta och utredda — alldeles som KU också sedan länge sökt ur sina anmärkningar borttaga varje personlig udd och önskat få en saklig debatt, fastän statsråden oftast levat kvar i äldre ståndpunkter och intagit försvarsställning med hänsyn härtill. Ur det helas synpunkt vore säkerligen lyckligast om utvecklingen här i det följande bleve likartad med disputationernas. Dechargeinstitutet kunde då få uppleva att det bleve av praktisk betydelse, till rikets och folkets fromma.

ÅLAND UNDER KRIGSÅREN

NÅGRA REFLEXIONER

Av Ministern R. ERICH, Kåla, Finland

I januari 1938 publicerade undertecknad i Finsk Tidskrift en uppsats »Några drag ur den internationella organisationens kriskrönika». Det var redan vid denna tidpunkt alls icke för tidigt att betona den internationella organisationens kris, ty en sådan, om än i viss mån ännu latent, förelåg verkligen redan då, och man kunde med en ganska hög grad av visshet förutsäga, att den inom en icke avlägsen framtid skulle inträda i ett mera akut skede.

Ifrågavarande artikel anslöt sig, vad speciellt de nordiska staternas politik angår, till en av mig i samma tidskrift redan år 1923 publicerad uppsats »Neutralitetspolitik och förbundsmöjligheter»; den diagnos jag då uppställt hade nu, efter närmare femton års förlopp, visat sig vara riktig. En målmedveten och konsekvent neutralitetspolitik, en aktiv sådan, hade 1923 av mig betecknats såsom ett program, vilket de nordiska staterna borde söka uppställa och förverkliga.

I den senare artikeln kunde med skäl hänvisas till, att flera av de i den tidigare avhandlade frågorna icke blivit lösta, knappast på allvar prövade, utan alltjämt voro av aktuell betydelse.

Såväl i det ena som det andra uttalandet betonades Ålands betydelse för en målmedveten nordisk trygghets- och neutralitetspolitik, men framhölls tillika, att den alldeles otillräckliga garanti, som konstituerats genom Ålandskonventionen av 1921, redan från början vidladdes av brist på statsindividuell ansvarighet och senare förlorat även det hypotetiska realitetsvärde, som tidigare kunde anses tillkomma densamma. Orsaken härtill var givetvis, att den kollektiva ansvarighet och skyldighet att under de i konventionen angivna förutsättningarna inskrida, som Ålandskonventionen likvisst föreskrev, egentligen innebar intet annat än en partiell och i detalj utformad tillämpning av det i N. F:s pakt förutsatta sanktionssystemet.

met, som ju redan vid ifrågavarande tidpunkt (1938) visat sig vara en illusion. Så gott som alla s. k. småstater, icke minst de nordiska, hade ju visat sig vara angelägna om att hävda sin frihet från sanktionsskyldigheten. För Finlands vidkommande hade emellertid ett förnuftigt avvägande av fördelar och risker bort leda därtill, att de allmänna garantierna, som N. F. avsett att, men icke förmått tillförsäkra sina medlemmar, icke i princip uppgåves, med mindre s. k. regional trygghet stod att vinna såsom vederlag. Härom såges i artikeln bl. a.: »Det genom Ålandskonventionen etablerade garantisystemet ter sig numera såsom ytterst problematiskt, men Finland har icke desto mindre all anledning att taga fasta på det däri liggande internationella elementet av allmän härvidd. Den nu gällande regimen borde, såframt konventionens eget ursprungliga syftemål skall kunna förverkligas, s. a. s. konverteras till mera ändamålsenliga anordningar för neutralitetens hävdande och fredstillståndets upprätthållande, givetvis under hänsynstagande till Finlands naturliga krav på befogenhet att i främsta rummet självt svara för även detta sitt områdes okränkbarhet. Frågan måste främst bedömas i samband med en allmän nordisk freds- och försvarspolitik.»

Den uppgörelse, som i januari 1939 i Stockholm träffats mellan Finlands och Sveriges regeringar, innebar ett eklatant erkännande av Ålands-konventionens otillräcklighet såsom medel att skydda Ålands okränkbarhet och neutralitet. Konventionens giltighet ville man däremot icke bestrida, oaktat de omständigheter, som betingat dess avslutande, efteråt undergått en radikal förändring. Det är ännu i denna dag av intresse att läsa den övertygande sakliga argumentering, som presteras i den svenska regeringspropositionen av den 5 maj 1939 och de därtill hörande bilagorna.

Det var i själva verket en synnerligen blygsam och i och för sig knappast tillfredsställande utvidgning av möjligheterna att mera effektivt tillgodose försvarets intressen, som det antagna, av försiktighet präglade ändringsförslaget innebar. Sverige skulle icke ikläda sig någon obetingad skyldighet att i en given situation inskrida (Sverige förbehöll sig »blott att på begäran av Finland medverka vid tillämpningen av de i utsikt ställda försvarsåtgärderna»), men redan de två deklARATIONERNA ang. konventionens tolkning, om vilka de båda regeringarna enats och vilka, såsom just avseende en *tolkning* av konventionens innebörd, hade bort anses äga bestånd oberoende av den avsedda demarchens resultat i övrigt och alltså i och för sig kunna utöva en förpliktande verkan.

Ur folkrättslig synpunkt sett hade man redan före 1939 kunnat göra gällande, att de förutsättningar bortfallit, som lågo till grund för regleringen av 1921, och att ingen kollektiv ansvarighet längre existerade. Man valde emellertid en försiktigare *modus procedendi*: konventionen skulle fortfarande erkännas såsom gällande rätt och endast en revision av densamma påyrkas.

Tyvärr inskränkte sig de intresserade staterna icke till att utverka övriga signatärmaktens bifall till en ändring av konventionen, utan hänvände sig därjämte — utan att någon tvingande juridisk anledning därtill förelåg — även till N. F:s råd med anhållan om dess godkännande och det med känt negativt resultat.

Den som trots allt önskar bevara tron på möjligheten av en framtida *positiv* nordisk politik, torde helst avhålla sig från att dröja vid de missräkningar den närmast följande tiden skulle medföra och vid revisionsplanernas snöpliga ändalykt. Det hela föreföll väl därefter så förfelat, att Finlands regering fann det utsiktslöst att under kriget i överensstämmande med vad konventionen själv föreskrev, vid rådet beivra de kränkningar, för vilka även Åland i viss mån blev utsatt.

Det närmast följande skedet i frågans historia betecknas av det sorgligt ryktbara finsk-ryska Ålandsfördraget, undertecknat den 11 oktober 1940, vilket fördrag blott utgjorde en länk i den ryska vålds- och utpressningspolitik, som inleddes genom överfallet på Finland 1939 och sedan på det politiska området fortsattes genom »fredsfördraget» av den 12 (13) mars 1940 samt en hel rad av godtyckliga och destruktiva krav. Detta »nya» Ålandsfördrag, i och för sig en mellanfolklig anomali, upphörde även faktiskt att gälla i följd av utbrottet av kriget mellan Finland och Rådsunionen i juni 1941, men det erbjuder fortfarande ett visst intresse, särskilt då det gäller att bedöma Ålands nuvarande rättspolitiska läge.

Vad är det då som speciellt kännetecknar fördraget av 1940? Intet tvivel kan råda beträffande Rådsunionens avsikt att en gång för alla ersätta den reglering av allmän internationell karaktär, som ägt rum genom 1921 års konvention, med det bilaterala fördrag, det *pactum leoninum*, som Finland blev tvunget att antaga.¹ Finland tvangs icke blott att upphäva de försvarsåtgärder, som under kriget

¹ Det verkliga förhållandet kunde icke överskylas därmed, att man från regeringshåll framställde det nya fördraget såsom sammanhängande med Finlands freds- och återuppbyggnadspolitik, eller såsom en följd av att det politiska läget »stabiliserats».

vidtagits, och alltså ånyo demilitarisera Åland samt att förplikta sig att upprätthålla denna demilitarisering, utan även att förhindra utomstående stater att förfoga över ögruppens område (1 art.). Då den rätt och skyldighet att med vapenmakt intervensera i händelse Ålands status blivit kränkt, som 1921 års konvention föreskrivit för signatärstaternas vidkommande, kunde releveras och bringas till utförande endast genom ett beslut av N. F:s råd, är det solklart, att det nya fördraget *eo ipso* avsåg att fullständigt utesluta sagda internationella organ, som ju tio månader tidigare hade varit med om att fördriva Rådsunionen ur N. F. Härtill kommer, att de befogenheter fördraget (3 art.) tillerkände rysk myndighet på Åland, självfallet stodo i strid med 1921 års konvention, till vilken Ryssland icke ens skulle ha fått ansluta sig utan samtliga fördragsmakters samtycke.² Långt ifrån att åstunda en sådan adhesion hade ju bolsjevikmakten städse vägrat att »erkänna» 1921 års konvention; redan av denna anledning var det klart, att man vid fördragets avslutande vägrade att bekräfta 1921 års konvention.

Vill man göra gällande, att 1921 års konvention ännu var i kraft vid den tidpunkt, då 1940 års fördrag tillkom — en fråga som senare skall prövas —, så är det alldeles uppenbart, att fördraget var oförenligt med konventionen. Att påstå motsatsen innebär en ren absurditet. Hävdar man konventionens fortsatta giltighet, så kan man icke samtidigt göra gällande, att fördraget med Rådsunionen kunnat tillskapa en ny status av alldeles annan struktur. Det måste vid närmare eftertanke framstå såsom en logisk och rättslig orimlighet, att de båda akterna skulle kunnat äga bestånd vid sidan av varandra.

Orsaken till att Finlands regering med icke ringa eftertryck sökte göra gällande, dels att 1921 års konvention icke förlorat sin giltighet, dels att det bilaterala fördraget icke vore med densamma oförenligt, bör väl sökas i olika omständigheter. Man föreställde sig måhända, att vissa lojalitetshänsyn gentemot övriga signatärstater ålade Finland en skyldighet att trots allt vidhålla orubbligheten av 1921 års konvention. Vidare kunde det synas vara av betydelse, att hävda det allmänna europeiska intresse, som då tagit sig gestalt i sagda konvention. Det avgörande momentet har sannolikt bestått däri, att man förmenat, att uppgörelsen av 1921 borde anses inne-

² I förbigående kan framhållas, att Rådsunionen, trots sin negativa inställning till 1921 års konvention, efter sitt inträde i N. F. såsom permanent medlem av rådet rättsligen icke hade kunnat bestrida dess giltighet.

bära ett slags konstitutivt erkännande av garanti för Finlands militärpolitiska befogenheter i fråga om Åland samt att ett uppgivande av konventionen kunde vara menligt för Finlands handelsfrihet i fråga om denna del av dess område.

Intet av de här förutsatta motiven är emellertid hållbart. Konventionen hade redan före tillkomsten av det bilaterala fördraget förlorat all praktisk-politisk betydelse. De stormakter, som ju under N. F:s storhetstid faktiskt enligt sina egna intentioner utformat konventionen, hade icke ådagalagt något intresse av att upprätthålla densamma. Enligt konventionens optimistiska planläggning hade ju de i utsikt ställda sanktionerna bort kunna fungera oberoende av varje krigstillstånd eller rättfare sagt just under ett krig, som hotar att rubba konventionens bestånd, borde den avsedda aktionen träda i verksamhet. Det speciella garantisystemet borde fungera ofelbart och förty gå framom varje krig. I detta avseende kunde man väl redan från början förutse, att denna optimistiska förutsättning i händelse av ett allmänt europeiskt krig skulle visa sig ohållbar. Den solidariska ansvarighetens sammanbrott medförde den statsindividuella ansvarighetens upphörande. Ingen stormakt och överhuvud ingen signatärmakt synes under kriget ha erkänt någon av konventionen härflytande rättslig bundenhet, med hänsyn till vilken den bort bringa garantierna eller sanktionerna att fungera. Varför skulle väl då Finland ha ansett sig tvunget att fortfarande vidkännas de inskränkningar konventionen pålade detta land i viss mån såsom ett vederlag eller pris för det utlovade, men uteblivna skyddet?

Då 1940 års fördrag i sak åsidosatte densamma, var det egentligen en innehållslös akt av courtoisie eller andra hänsyn att urgera giltigheten av den åsidosatta konventionen, under det att dess giltighet genom avslutandet av det bilaterala fördraget faktiskt förnekades. Riktigheten härav kan icke upphävas med det i och för sig riktiga argumentet, att Finland då befann sig i ett tvångsläge.

I den mån ett allmänt europeiskt intresse allt ännu är anknutet vid Åland — och att så förhåller sig, torde ej bestridas — så fortbestår detta intresse principiellt oberoende av den ena eller andra överenskommelsen. En annan sak är, att man har all anledning att förutsätta, att Finland, i händelse av en ny internationell reglering, icke komme att bliva tvunget att visa samma undfallenhet som vid den bedrövliga uppgörelsen den 30 december 1918 eller vid Genèvekonferensen 1921.

Vad slutligen beträffar en eventuell föreställning, att Finlands handlingsfrihet i fråga om försvaret av ögruppen kunde framstå såsom ytterligare inskränkt, därest 1921 års konvention icke i princip vidhölls, så beror den, såsom även av det föregående framgår, på en missuppfattning. Oberoende av den delvis mindre adekvata ordalydelsen har 1921 års reglering blott kunnat inskränka den stats handlingsfrihet, som suveräniteten över det neutraliserade området tillkommer; så snart det positiva momentet av den vidtagna regleringen bortfaller, då måste å andra sidan inskränkningarna upphöra att vara gällande. Att hävda en motsatt tolkning, vore lika obilligt som meningslöst. Det enligt konventionen demilitariserade och neutraliserade området och samtidigt den suveräna staten Finland, skulle, tack vare N. F:s garanti, erhålla ett internationellt rättsskydd, som motiverades av de inskränkingar, Finlands statsmakt å andra sidan måste vidkännas. Hava nu garantin och sanktionsmöjligheterna bortfallit, så torde väl ingen vilja göra gällande, att inskränkningarna det oaktat vore i kraft. Finlands handlingsfrihet i fråga om Åland grundar sig numera enbart på dess suveränitet över området, icke på något bemyndigande i kraft av 1921 års konvention; därför vore det orimligt att åberopa denna i syfte att i dess stadganden söka hemul för de försvarsåtgärder Finland självfallet åter vidtager. Det är *inskränkningarna* som bortfallit.

Man torde förty kunna vara ense därom, att konventionen är verkningslös och försatt ur funktion, även om signatärmakterna icke avgivit några förklaringar i sådant syfte. Här ovan har redan framhållits, att så snart N. F:s sanktionssystem bortfallit, även de på konventionen grundade åländska garantierna förlorat all saklig betydelse. Ett verkligt garantisystem med statsindividuell ansvarighet, sådant som Finland 1921 främst hade önskat, hade kunnat bestå endast om de ursprungliga, av N. F:s aktionsförmåga beroende garantierna övertagits av signatärstaterna, event. på annat sätt reglerats. I viss mening gjordes ju ett försök i denna riktning genom demarchen av 1939, som emellertid förblivit till den grad resultatlös, att icke ens de av resp. regeringar själva antagna resolutionerna ang. tolkning av konventionen beaktats eller kommit att spela någon praktisk roll.

Vidare är att märka, att efter sistnämnda tidpunkt inga åtgärder från något håll vidtagits i syfte att hävda konventionens giltighet. Folkrättsligt kan man fastmer här åberopa såväl *desuetudo*

och *contrarius usus* som den doktrin, vilken betecknas med uttrycket *rebus sic stantibus*.³ För den som är förtrogen med de faktiska förhållandena, torde detta vara så klart, att någon vidare bevisföring icke behöves. Icke minst är det av synnerligt intresse att fastslå, att det finsk-ryska fördraget av 1940, vars flagranta motsatsförhållande till konventionen ovan belysts, veterligen icke framkallat några gensagor från utomstående staters sida. Ingen tyckes ha funnit det nödigt att ens i princip hävda respekten för den vid tiden för dess tillkomst av mången såsom ett mönster av internationell reglering i ny stil prisade uppgörelsen av 1921. Härvid må särskilt erinras om den preliminära, men ofullbordade överenskommelse mellan Finland och Sverige, som enligt svenska uppgifter (U. D:s communiqué 17/7 - 41) mellan resp. regeringar träffades i december 1940 och som avsåg ett bestående förbund med det gemensamma försvaret såsom bärande kraft. Det hela skulle vila på basen av *status quo* och såväl »fredsfördraget» av den 12 (13) mars 1940 som övriga konstitutionsfördrag skulle uttryckligen bekräftas. I communiquéen heter det t. o. m. — *horribile dictu!* — att man härigenom önskade främja »en politisk utveckling i Norden överensstämmande med sovjetregeringens inställning».⁴

Den tillärnade överenskommelsen,⁵ som stötte på motstånd både i Moskva och i Berlin och därför förföll, skulle alltså inneburi ett erkännande även från Sveriges sida av den nya Ålandsregim, som etablerades genom 1940 års fördrag, och förty ett erkännande av att hädanefter ingen av 1921 års signatärmakter, naturligtvis med undantag av Finland självt, finge taga befattning med Ålands internationella status. Däremot skulle Rådsunionens organ få utöva en effektiv kontroll över demilitariseringens upprätthållande. Dessa

³ Denna tes hade Finlands regering strängt taget kunnat åberopa med hänsyn till de väsentliga förändringar, som inträtt i det universella och europeiska läget år 1921, men faktiskt är det i allmänhet för en liten stat en otacksam uppgift att åberopa denna mycket omdebatterade doktrin, vilken, därest den över huvud skall erkännas, hade bort vara fullt tillämplig på detta fall.

⁴ I Finlands blåvita bok II återfinnes ett aktstycke (No 53, ett telegram från Finlands utrikesministerium till beskickningen i Moskva 11.12.40), som till sitt innehåll överensstämmer med communiqué'n i fråga. Där säges det bl. a., att »ett eventuellt närmare samarbete med Sverige skulle betyda just ett arbete på basen av det tillstånd Moskva-freden skapat». Det uppges t. o. m., att Finlands minister i Stockholm för Rådsunionens motsvarande representant uppgivit, att »man undersöker möjligheterna för en neutralisering av Finland och Sverige» (sic!).

⁵ Texten återgives bl. a. i Nordisk Tidskrift for international Ret, 1941, fasc. 2—3.

konsekvenser äro väl ofrånkomliga, så bedrövligt det än varit om fördraget blivit bestående.

Kunde nu detta fördrag trots allt göra anspråk på rättslig giltighet, ehuru dess oförenlighet med 1921 års konvention (vars erkännande såsom fortfarande gällande ju av Finland påyrkades) var obestriddig? I det mellanfolkliga livet kunna fall förekomma, då ett fördrag, som i och för sig icke borde kunna göra anspråk att erkännas såsom giltigt, i följd av politiska maktförhållanden eller kanske emedan det icke möter någon effektiv gensaga, likvisst tillämpas och länder till efterrättelse. Det av rysk ursprungsbeteckning präglade fördraget, stridande mot konventionens syften och dess ordalydelse, hade ju kunnat och bort framkalla en gensaga från en eller annan signatärstats sida, därest densamma ansett sig ha anledning att hävda Ålandskonventionens fortsatta giltighet. Det kan ju tänkas, att mitt under pågående allmänt krig ingen makt bekymrade sig om den principiella frågan rörande konventionens bestånd eller förfall, varför man icke obetingat kan av deras passivitet draga den slutsatsen, att de omfattat den motsatta uppfattningen. Emellertid är obestriddigt, att en sakkunnig och objektiv prövning icke kunde leda till något annat resultat än att konventionen förlorat alla funktionsmöjligheter, alltså sin livskraft. Ovan har framställts, att hela dess garantisystem var beroende av N. F:s sanktionsregim samt att någon tillämpning av konventionens bestämmelser icke kommit ifråga under kriget. Man kan ytterligare tillägga, att själva *neutralitetsinstitutet* i följd av mångfaldiga kränkningar och ytterst begränsade möjligheter för vilken stat som helst att upprätthålla densamma alltmer förlorat sin egenskap av *rättsinstitut*; den neutralisering, för vilken ett visst område, en viss del av en stat gjorts till föremål, kunde icke undgå att röna verkningarna av denna förändring.

Att Finlands regering vid tillkomsten av 1940 års fördrag av en eller annan orsak lät sig angeläget vara att framställa 1921 års konvention såsom fortfarande gällande, är en omständighet, som icke kan ha vitsord gentemot alla de skäl, som tala i annan riktning.

Hade alltså någon gensaga emot fördraget i fråga avlåtits, så hade den knappast kunnat med juridisk motivering baseras på en konvention, som ingen av signatärmakterna tänkt på att upprätthålla och uppfylla. Däremot kan man väl säga, att 1921 års konvention uppbäres av en idé, som ännu kan visa sig vara av en viss betydelse, nämligen det allmänna europeiska intresse, som tagit ge-

stalt i och genom konventionen. Till detta intresse står ju 1940 års fördrag i den mest eklatanta motsättning.

Det ominösa fördraget av 1940 har lyckligtvis förfallit, varför det icke är nödvändigt att taga ställning till frågan om dess ursprungliga giltighet eller ogiltighet.

Vad åter beträffar 1921 års konvention, så kan visserligen ingen räkna med möjligheterna av en enkel *restitutio in integrum* av denna akt, som likväl baserar sig på en riktig uppfattning av att den åländska ögruppen, en integrerande del av Finlands statsområde, såsom konventionen själv fastslår, om möjligt bör utgöra ett fridlyst och varför icke neutraliserat, men därför icke skyddslöst, område. En återgång till den tidigare demilitariseringen kan däremot icke komma ifråga; det vore orimligt att efter allt som skett och allt som uraktlåtit söka beröva den suveräna statsmakten rättigheten att i alla avseenden och med alla lovliga medel draga försorg om skyddandet även av denna del av sitt område, detta så mycket mera som konventionen knappast ens tillförene betytt någon verklig realpolitisk garanti. Här kan väl tänkas, att någon annan stat, i främsta rummet givetvis Finlands västra grannland, fortfarande kan hava ett erkänt intresse av att bidra till upprätthållandet av det eftersträfvade fredstillståndet. Man återkommer då närmast till den i januari 1939 skedda uppgörelsen, sorglig i åminnelse. Ett återupptagande av de planer, som då misslyckades, kan väl tänkas såsom möjligt även i en icke avlägsen framtid, men då på en annan, vida solidare grund: några inskränkningar av Finlands rätt att försvara sitt område kunna icke längre komma i fråga eller ligga i någon stats intresse. De samfälliga förpliktelseerna måste vara bättre preciserade och mindre aleatoriska än vad fallet skulle varit enligt planerna av 1939.⁶ Däremot kan man väl knappast räkna med någon återuppståndelse av en kollektiv akt i stil med 1921 års konvention; en ståtlig rad av signatärstater kan lätt nog visa sig vara närmast av dekorativ karaktär, utan att några reella garantier därmed kunna eller kunna ernås.

⁶ Har 1921 års konvention en gång bortfallit, så skall väl ingen sätta i fråga att det bekanta tilläggsfördraget (befästningsförbudet) av 1856, som tillkommit under alldeles andra förhållanden, av politiska hänsyn tyvärr sanktionerades vid Ålandskonferensen 1921, numera skulle kunna göra anspråk på att i någon bemärkelse behandlas såsom »levande rätt».

DEN SENASTE ALLMÄNNA JORDBRUKS- RÄKNINGEN I SVERIGE OCH DÄRMED SAMMANHÄNGANDE ÜNDERSÖKNINGAR

Av Byråchefen OTTO GRÖNLUND, Stockholm

I. DET INTERNATIONELLA PROGRAMMET FÖR VÄRLDS- JORDBRUKSRÄKNING.

Efter förberedande konferenser i Rom fastställde internationella lantbruksinstitutet, vilket har sitt säte i nämnda stad, år 1938 sitt program för företagande år 1940 av en världsjordbruksräkning¹ i nära anslutning till den motsvarande räkning, som för första gången ägt rum tio år tidigare. Detta program blev därpå utsänt till de olika ländernas statistiska institutioner.

Räkningens ändamål angavs vara att erhålla tillförlitliga och internationellt jämförbara uppgifter om arealerna för odlingarna och deras utnyttjande i jordbruksavseende samt kreatursbeståndet, om den mänskliga arbetskraften samt maskiner och redskap i jordbrukets tjänst, om brukningssättet m. m. Så vitt möjligt borde samtidigt införskaffas uppgifter även om de olika ländernas jordbruksproduktion.

Den individuella undersökningsmetoden borde komma till användning vid räkningen. Särskilda undersökare med kännedom om de lokala jordbruksförhållandena borde utväljas för att enligt givna instruktioner undersöka varje jordbruksföretag. Resultatet av dessa individuella räkningar borde noggrant kontrolleras av de centrala myndigheter, som fått i uppdrag att övervaka uppgifternas insamlande. I vissa fall borde dock andra undersökningsmetoder än den här nämnda komma till användning, t. ex. för fastställande av jordbruksproduktionens storlek.

Räkningen borde omfatta alla jordbruksföretag, vilka under gemensam ledning helt eller delvis ägna sig åt vegetabilisk eller animalisk produktion. Såsom företagare borde anses den person, som

¹ Institut international d'agriculture. Programme du recensement agricole mondial de 1940; Rome 1938.

leder företaget ur teknisk synpunkt och iklätt sig den ekonomiska risken därför. Minimigränsen för omfattningen av de företag, som skulle individuellt undersökas, borde sättas så lågt som möjligt i betraktande av den vikt, som de små företagen hava för produktionen av vissa födoämnen. Dessutom borde en allmän uppskattning göras av arealen och dess fördelning, produktionen och antalet husdjur vid de företag, som falla nedanför nyssnämnda gräns.

Ur internationell synpunkt ansågs det vara lämpligt, att jordbruksföretagen klassificeras efter deras hela areal på angivet sätt. De uppgifter, som borde grupperas efter företagens storlek, ansågs vara: företagets antal och hela areal, åkerjordens fördelning, varaktig mänsklig arbetskraft samt husdjursbeståndet (nötkreatur, får, svin och hästar).

Bland företagens mänskliga arbetskraft redovisas personer, som effektivt ägna sig åt jordbruksarbete, inberäknat företagaren, hans hustru och övriga familjemedlemmar, men icke personer, som helt ägna sig åt husligt arbete. Med varaktig arbetskraft förstås den personal, som normalt användes till jordbruksarbete under hela året eller den del därav, då verksamheten pågår. Med tillfällig arbetskraft förstås den del av arbetskraften, som användes till jordbruksarbete vid tidpunkten för räkningen och som icke faller in under föregående kategori.

Uppgifterna om *arealen* och dess fördelning på olika ägoslag skola bl. a. avse den odlade jorden, ängar och permanenta betesmarker, avsedda för produktion av foderväxter, som icke ingå i växelbruket, samt den skogsproduktiva marken. I samband med insamlande av sistnämnda uppgifter borde även införskaffas uppgifter om skogsavverkningen under det senaste året. Till den odlade jorden hänföres åkerjorden, avsedd för odling av säd eller icke permanenta gräsväxter (ingående i växelbruket), inberäknat träda eller obrukad åkerjord. De tillfälliga slätter- och betesvallarna höra hit. Även köksträdgårdar böra tagas i betraktande. Angivandet av arealerna för olika växtslag ansågs huvudsakligen böra avse de besådda arealerna, vilka uppgifter emellertid borde kompletteras med en uppskattning av de skördade arealerna, verkställd vid tidpunkten för skördeberäkningen.

I fråga om *husdjur* av olika slag skulle insamlas uppgifter om de vid tidpunkten för räkningen befintliga bestånden. En ansträngning borde emellertid dessutom göras för att erhålla så fullständiga upplysningar som möjligt om den *animaliska produktionen*, i fråga om

mjök, ägg och kött. Härvid ansågos specialundersökningar önskvärda, varvid andra metoder kunde tänkas komma till användning än de vid jordbruksräkningen i övrigt tillämpade.

En del andra frågor syntes vara mindre väsentliga än de nu nämnda, men ansågos dock vara av så stor vikt, att de borde belysas i de olika ländernas statistik. Hit höra uppgifterna om bruknings sättet, varvid borde angivas, om jorden brukas av ägaren själv eller av arrendator, om täckdikning, bevattning, gödsling samt om jordbruksmaskiner och transportmedel.

Som ovan nämnts, avsåg internationella lantbruksinstitutets program för världsjordbruksräkningen även uppgifter om *skogsmarksarealen* och *skogsavverkningen*. Ett mera ingående förslag med riktlinjer till en internationell skogsstatistik framlades år 1936 av en s. k. blandad kommission, tillsatt av internationella statistiska institutet och internationella lantbruksinstitutet gemensamt.² Här framhölls bl. a., att alla länder borde med vissa års mellanrum införskaffa statistiska uppgifter om skogsmarksarealen. Denna borde därvid fördelas efter olika ägarekategorier (staten, andra samfälligheter, enskilda personer) och i storleksgrupper efter skogsföretagens omfattning. Undersökningar borde även tid efter annan verkställas rörande skogstillgångarna och skogens årliga tillväxt. Dessutom uttalas önskemål om årlig statistik över avverkningen av virke i skogarna.

Ett förslag till närmare utformning av *trädgårdsstatistiken* framlades år 1939 av en internationell kommission, tillsatt på initiativ av internationella lantbruksinstitutet.³ Kommissionen framhöll betydelsen av att statistiska uppgifter insamlades för samtliga köksväxt- och fruktodlingar, såväl i egentliga trädgårdar som på åkern. Härvid borde hänsyn tagas icke blott till handelsträdgårdar utan även till små familjeträdgårdar. Med ledning av de insamlade uppgifterna borde en uppskattning kunna verkställas av totalproduktionen av trädgårdsalster, liksom även av den del därav, som gått i handeln.

Det pågående stormaktskriget har i flera länder helt naturligt haft ett ogynnsamt inflytande på arbetena med världsjordbruksräkningen, vilken i flertalet fall antingen ägt rum eller varit avsedd att

² Bulletin de l'institut international de statistique, Tome XXIX — 3e éme livraison. (Session d'Athènes, 1936), La Haye 1937.

³ Institut international d'agriculture. Rapport de la commission internationale pour les statistiques horticoles. Rome 1939.

äga rum under något av de båda åren 1939 och 1940. Vissa länder ha blivit tvungna att uppskjuta verkställigheten därav eller ock har bearbetningen av redan insamlade uppgifter fördröjts. I vissa fall har offentliggörandet av statistiska uppgifter av ekonomisk natur tillsvidare förbjudits på grund av omständigheter, som sammanhänga med kriget.⁴

II. 1937 ÅRS ALLMÄNNA JORDBRUKSRÄKNING I SVERIGE OCH DÄRMED SAMMANHÄNGANDE UNDERSÖKNINGAR.

1937 års allmänna jordbruksräkning i Sverige och vissa därmed sammanhängande undersökningar kunna betraktas som vårt lands andel i världsjordbruksräkningen. Nyssnämnda räkning i Sverige överensstämmer i väsentliga avseenden med det internationella programmet, men vissa avvikelser därifrån kunna dock konstateras, beroende bl. a. på det i vårt land sedan år 1927 tillämpade systemet att kombinera jordbruksräkningarna med de vart femte år verkställda allmänna fastighetstaxeringarna.

Först och främst är att observera, att de jordbruksstatistiska uppgifterna från de särskilda fastigheterna insamlats genom deklARATIONER, avgivna av fastighetsinnehavarna själva, icke genom särskilt utsedda räknare, som rest omkring i orterna. Genom samarbetet med taxeringsmyndigheterna ha kontrollmöjligheter erbjudit sig för vissa delar av materialet, vilka annars svårligen stått till buds. Den i det internationella programmet uppställda fordran på noggrann kontroll av de individuella uppgifterna genom de centrala myndigheterna har så vitt möjligt uppfyllts, i vårt land framförallt genom hushållningssällskapen och deras lokala organ. I vissa detaljer avviker emellertid den svenska jordbruksräkningen från det internationella programmet. Här må bl. a. påpekas, att jordbruksföretagen vid den svenska räkningen fördelats i storleksgrupper med utgångspunkt från deras åkerareal (icke hela areal), att vid åkerarealens fördelning på olika växtslag den skördade arealen redovisats (icke den besådda arealen), att inga uppgifter vid denna räkning insamlats om den mänskliga arbetskraften och ej heller överhuvudtaget om maskiner och redskap i jordbrukets tjänst.

⁴ Institut international d'agriculture. Bulletin mensuel de statistique agricole et commerciale, année 1940: »Etat actuel des travaux du deuxième recensement agricole mondial».

Genom ett flertal från den egentliga jordbruksräkningen fristående undersökningar ha viktiga uppgifter införskaffats i överensstämmelse med de internationella riktlinjerna för jordbruksräkningen. I första rummet ha årliga uppgifter om den vegetabiliska skörden införskaffats på vanligt sätt. Dessa uppgifter lämnas icke för varje jordbruksföretag utan utgöras av beräknade medeltal för varje socken rörande avkastningen per hektar av de särskilda växtslag, som frambringas på åkern och ängen. Uppgiftslämnare äro hushållningssällskapens sockenavdelningar. Genom sammanställning av dessa uppgifter med motsvarande uppgifter om *arealerna* för särskilda växtslag ha de totala skördemängderna beräknats. För år 1937 härröra arealuppgifterna från den allmänna jordbruksräkningen. För de båda påföljande åren insamlades uppgifter om arealens förändringar genom *representativa* jordbruksräkningar jämlikt föreskrifterna i kungl. reglementet den 16 maj 1930. För åren 1940 och 1941 åter ha på grund av krisläget särskilda direkta arealinventeringar verkställt i större delen av landet på förslag av statens livsmedelskommission.

Uppgifter om *husdjursbeståndet* ha insamlats utom vid 1937 års allmänna jordbruksräkning vid de representativa jordbruksräkningarna under de båda påföljande åren samt vid direkta räkningar under åren 1940 och 1941, omfattande större delen av landet. Vid sidan härav ha för året 1 juli 1937—30 juni 1938 insamlats uppgifter om den *animaliska produktionen*. Detta skedde genom en representativ räkning, vilken ägde rum i samband med den år 1938 verkställda representativa jordbruksräkningen. Denna undersökning omfattade utom mjölk- och äggproduktionen jämväl kött- och fläskproduktionen i landet med utgångspunkt från antalet slaktade djur av olika slag (hästar, nötkreatur, får och svin).

Vid 1937 års allmänna jordbruksräkning verkställdes en särskild bearbetning av det föreliggande materialet rörande *skogsmarken* för åstadkommande av en statistik rörande denna marks fördelning på olika ägarekategorier: staten, andra samfälligheter, aktiebolag och enskilda ägare. I samband därmed fördelades skogsmarken på olika storleksgrupper efter skogsmarksinnehavens storlek, lägst, med intill 10 hektar, och högst, med över 400 hektar skogsmark. Genom den första riksskogstaxeringen, som företogs under åren 1923—1929, belystes bl. a. skogstillgångarna i landet och skogens årliga tillväxt, varjämte även uppgifter införskaffades om den skogsproduktiva marken. Arbetet med en förnyad dylik riksskogstaxe-

ring, vilken påbörjades under år 1938, fortgår alltjämt. I anslutning till 1938 års virkestaxering till skogsaccis företogs en undersökning av skogsavverkningen i riket under år 1937 (eller senaste skogsbokföringsår). Undersökningen grundades på särskilda deklARATIONER angående verkställda avverkningar. Skyldighet att lämna dylik avverkningsdeklaration ålåg avverkaren. Deklarationspliktigt var även sådant virke, för vilket rotvärdet icke uppgick till 100 kr. Från deklARATIONSSKYLDIGHET var dock den befriad, som under undersökningsåret allenast bedrivit avverkning å egen fastighet för tillgodoseende av fastighetens eller därmed sambrukad fastighets behov av reparations-, slöjd- eller stängselvirke eller bränsle. Virke till nybyggnad skulle däremot såsom vid virkestaxeringen ingå i avverkningsdeklarationerna.

Vid 1937 års jordbruksräkning voro uppgifterna om trädgårds- och fruktodling något mera omfattande än vid föregående allmänna jordbruksräkningar. Uppgifter lämnades särskilt om arealen för köksväxtodling och för jordgubbar samt om arealen för plantskolor. Även redovisades särskilt arealen för odling av trädgårdsväxter under glas. Antalet fruktträd uppdelades på träd över och under fem år, varjämte uppgifter meddelades om antalet härbuskar. I uppgifterna om åkerarealen ingingo även uppgifter om den med trädgårdsväxter besådda delen därav, som icke räknades till den egentliga trädgården. Något försök att med ledning av de insamlade uppgifterna uppskatta trädgårdsproduktionens storlek har emellertid icke verkställts.

De viktigaste resultaten av 1937 års allmänna jordbruksräkning och därmed sammanhängande senare undersökningar meddelas i det följande.⁵

Arealens fördelning på olika ägoslag. För hela landet fördelade sig vid de tre senaste allmänna jordbruksräkningarna ägovidden på de särskilda ägoslagen på sätt angives i tablan å nästa sida.

Förändringarna i ägoslagsfördelningen under de senaste åren äro icke betydande. Märkbar är dock ökningen av åkern och skogsmarken, varemot svarade minskning av såväl äng som övrig mark.

⁵ *Källor:* Sveriges officiella statistik. Jordbruk med binärningar: Jordbruksräkningen år 1937; Jordbruk och boskapsskötsel åren 1937 och 1940; Årsväxten år 1941.

Statistiska Meddelanden: Ser. A. Band V: 6. Undersökning angående skogsavverkningen år 1937; Ser. A. Band V: 8. Den animaliska produktionen år 1937/1938.

Ägoslag	År 1937		År 1932	År 1927
	Hektar	%	%	%
Åker	3 731 038	9.1	9.1	9.0
Äng	1 019 010	2.5	2.6	3.1
Skogsmark	22 356 028	54.5	54.2	53.0
Övrig mark	13 917 926	33.9	34.1	34.9
Summa landareal	41 024 002	100.0	100.0	100.0

Brukningsdelarnas antal och areal inom olika storleksgrupper.
Vid de tre senaste allmänna jordbruksräkningarna utgjorde antalet brukningsdelar och lägenheter ävensom deras sammanlagda åkerareal de nedanstående:

	Antal			Sammanlagd åkerareal, hektar		
	År 1927	År 1932	År 1937	År 1927	År 1932	År 1937
Lägenheter (med högst 0.25 ha åker)	216 962	241 134	289 114	5 870	4 654	4 721
Brukningsdelar (med över 0.25 ha åker)	427 152	428 617	418 644	3 709 977	3 719 971	3 726 317

Antalet lägenheter, med högst 0.25 ha åkerjord eller utan åker men med husdjur av något slag eller trädgård, visar en fortgående ökning. Antalet egentliga brukningsdelar, med mer än 0.25 ha åkerjord, har däremot undergått en ganska väsentlig minskning sedan år 1932. Deras sammanlagda åkerareal visar det oaktat en ej obetydlig fortgående ökning. Efterföljande tablå visar fördelningen i absoluta tal år 1937 av brukningsdelarna i storleksgrupper efter arealen av åkerjorden (inberäknat lägenheternas åkerareal).

Storleksgrupper	Antal brukningsdelar	Sammanlagd åkerareal, hektar
—0.25 ha	—	4 721
0.26— 2 »	111 325	136 345
2— 10 »	211 020	1 142 349
10— 30 »	77 959	1 295 593
30—100 »	16 046	768 754
> 100 »	2 294	383 276
Samtliga	418 644	3 731 038

De egentliga jordbruksföretagen ha i föregående tablå indelats i fem storleksgrupper efter åkerarealens storlek. Brukningsdelarna med 0.26—2 ha åker ha benämnts stödjordbruk, de med 2—10 ha ofullständiga familj jordbruk, de med 10—30 ha familj jordbruk och de med över 30 ha större jordbruk. Med stöd jordbruk menas en sådan brukningsdel, där innehavaren har sin huvudsakliga inkomst på annat håll och där jordbruksproduktionen huvudsakligen avser att tjäna familjens egen försörjning med livsmedel. Med familj jordbruk förstås sådan brukningsdel, där bärkraftigt jordbruk kan drivas, ehuru egendomens skötsel huvudsakligen bygger på familjens egen arbetskraft. Det större jordbruket slutligen utmärkes därav, att driften huvudsakligen är grundad på lejd arbetskraft.⁶

För att belysa de förändringar, som konstaterats ha inträtt vid de senaste allmänna jordbruksräkningarna i fråga om antalet brukningsdelar och deras storleksgruppering, anföras vissa relativa tal i nedanstående tablå:

	Antal brukningsdelar i %			Sammanlagd åkerareal, hektar, i %		
	År 1927	År 1932	År 1937	År 1927	År 1932	År 1937
Lägenheter.....	—	—	—	0.1	0.1	0.1
Stöd jordbruk.....	28.0	28.2	26.6	4.0	3.9	3.7
Ofullständiga familj jordbruk	49.7	49.6	50.4	30.4	30.5	30.6
Familj jordbruk	18.0	17.9	18.6	34.3	34.3	34.7
Större jordbruk (30—100 ha)	3.7	3.7	3.8	20.6	20.6	20.6
De öfver 100 ha	0.6	0.6	0.6	10.6	10.6	10.3
Samtliga	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Av tablå framgår först och främst, att jordbruksföretagen i Sverige till största delen äro av ringa eller medelstor omfattning. De stora egendomarna, om mer än 100 ha åkerjord, utgöra endast 0.6 % av hela antalet brukningsdelar, varemot svarar något mer än 10 % av hela åkerarealen. Härutinnan ha år 1937 inga större förskjutningar inträtt. Den sagda år konstaterade minskningen i fråga

⁶ Jfr Thure Björkman: Den svenska jordens uppdelning på brukningsdelar och landlingar till lanthbruksveckan år 1940, sid. 235 f.).

om hela antalet brukningsdelar har till övervägande del förorsakats av en nedgång i de lägsta storleksgrupperna (stödjordbruken), vilken även motsvaras av en nedgång i deras åkerareal. Denna minskning har sålunda framförallt träffat de mindre bärkraftiga jordbruken, en utveckling, som måste anses gynnsam, då den motsvaras av förbättringar på andra håll. En ökning i fråga om såväl antalet brukningsdelar som deras åkerareal har nämligen inträtt inom de medelstora jordbruken, de s. k. familj jordbruken. Inom den högsta gruppen, omfattande brukningsdelar med över 100 ha åker, har däremot i fråga om åkerarealen inträtt en minskning, vilken emellertid är av mindre omfattning. Sannolikt har jord därifrån överfört till de mellanliggande storleksgrupperna av brukningsdelar.

Den tendens till ökning av antalet lägenheter, som ovan konstaterats, synes under de senaste åren, efter den nu gällande jorddelningslagens ikraftträdande år 1928, icke ha sträckt sig till småbruken i de närmast högre storleksklasserna.

Skogsmarkens fördelning på olika ägarekategorier och storleksgrupper. Skogsmarkens fördelning i nyssnämnda avseenden framgår av nedanstående tablå:

Ägarekategorier	Skogsmarksinnehav i olika storleksgrupper				Hela skogsmarken	
	högst 25 ha	25—100 ha	100—400 ha	över 400 ha	ha	%
Staten	8 309	23 436	95 274	4 112 032	4 239 051	19.0
Andra samfälligheter	22 455	93 273	249 970	940 420	1 306 118	5.8
Aktiebolag	13 618	54 703	255 381	5 333 402	5 657 104	25.3
Enskilda ägare	1 802 904	4 434 959	3 502 534	1 413 358	11 153 755	49.9
Samtliga	1 847 286	4 606 371	4 103 159	11 799 212	22 356 028	100.0

Av rikets hela skogsmark innehades nästan jämnt hälften av andra enskilda skogsägare än aktiebolag, medan de sistnämnda ägde $\frac{1}{4}$ och den återstående fjärdedelen utgjordes av allmänna skogar. I relativa tal fördelade sig hela skogsmarksarealen inom var och en av de olika ägarekategorierna och storleksgrupperna av skogsmarksinnehav på sätt angives å nästa sida.

Ägarekategorier	Skogsmarksinnehav i olika storleksgrupper				Hela skogs- marken
	högst 25 ha	25—100 ha	100—400 ha	över 400 ha	
	%	%	%	%	%
Staten	0.2	0.6	2.2	97.0	100
Andra samfällig- heter	1.7	7.2	19.1	72.0	100
Aktiebolag	0.2	1.0	4.5	94.3	100
Enskilda ägare ..	16.2	39.7	31.4	12.7	100
Samtliga	8.2	20.6	18.4	52.8	100

För samtliga ägarekategorier tillsammans föll mindre än $\frac{1}{10}$ av skogsmarken inom den lägsta storleksgruppen men mer än hälften inom den högsta gruppen. Av statens och aktiebolagens skogsmark kom den alldeles övervägande andelen på den högsta storleksgruppen, medan av de enskilda ägarnas skogsmark sammanlagt mer än $\frac{7}{10}$ kommo på mellangrupperna. Den högsta storleksgruppen torde omfatta skogsmarksinnehav av ganska växlande storlek.

De enskilda ägarnas skogsmark omfattar utom den skogsmark, som hör till egentliga brukningsdelar (med mer än 0.25 hektar åker), jämväl den skogsmark, som tillhör lägenheter (med högst 0.25 hektar åker), samt dessutom fristående skogsplotter (s. k. utmark). I syfte att belysa sambandet mellan jordbruk och skogsbruk ha för de egentliga brukningsdelarna, som innehavas av enskilda ägare, här nedan lämnats uppgifter om det antal av dessa, som sakna skogsmark, och det antal, som äga dylik mark. För de sistnämnda har fördelning verkställts dels i storleksgrupper av brukningsdelar efter åkerarealen, dels även i storleksgrupper efter skogsmarksinnehaven.

Storleksgrupper av brukningsdelar (efter åkerarealen)	Brukningsdelar			Skogsmarksinnehav i olika storleksgrupper				Hela skogs- marken ha
	Hela antalet	Därav: utan skog		högst 25 ha	25—100 ha	100—400 ha	över 400 ha	
		Antal	%					
0.26—2 ha ...	76 252	36 223	47.5	238 327	306 256	307 776	65 129	917 488
2—10 » ...	195 250	41 883	21.5	1 066 934	2 384 512	1 591 211	328 717	5 371 374
10—30 » ...	72 526	19 000	26.2	343 829	1 036 566	638 394	175 037	2 193 826
30—100 » ...	13 190	4 234	32.1	42 092	223 010	239 927	114 667	619 696
Över 100 » ...	1 837	491	26.7	2 346	22 128	129 743	282 515	436 732
Samtliga	359 055	101 831	28.4	1 693 528	3 972 472	2 907 051	966 065	9 539 116

Av samtliga brukningsdelar, tillhörande enskilda ägare, sakna något mindre än $\frac{3}{10}$ skogsmark. Inom gruppen med de minsta brukningsdelarna var närmare hälften utan skog, medan inom den näst högsta gruppen av brukningsdelar detsamma var förhållandet med något mindre än $\frac{1}{3}$. I nedanstående tablå ha de enskilda ägarnas skogsmark vid brukningsdelarna procentuellt fördelats på olika storleksgrupper av skogsmarksinnehav i jämförelse med olika storleksgrupper av brukningsdelar efter åkerarealen.

Storleksgrupper av brukningsdelar (efter åkerarealen)	Skogsmarksinnehav i olika storleksgrupper				Hela skogsmarken %
	högst 25 ha %	25—100 ha %	100—400 ha %	över 400 ha %	
0.26— 2 ha	26.0	33.4	33.5	7.1	100
2— 10 »	19.9	44.4	29.6	6.1	100
10— 30 »	15.7	47.2	29.1	8.0	100
30—100 »	6.8	36.0	38.7	18.5	100
Över 100 »	0.5	5.1	29.7	64.7	100
Samtliga	17.8	41.6	30.5	10.1	100

Av skogsmarken vid de minsta brukningsdelarna utgjordes omkring $\frac{2}{3}$ av medelstora skogslotter. Även vid övriga brukningsdelar, utom de allra största, utgjordes skogsmarken till övervägande del (ungefär $\frac{3}{4}$) av medelstora skogslotter. Vid de största brukningsdelarna, med mer än 100 hektar åker, föll nära $\frac{2}{3}$ av skogsmarken inom den högsta storleksgruppen av skogsmarksinnehav.

Skogsavverkningen. Den totala avverkade kubikmassan år 1937 har beräknats till 45.6 miljoner kubikmeter fast mått (f.m.³) med bark. Härin ingår icke husbehovsavverkningen eller vad som avverkats på en fastighet för tillgodoseende av fastighetens eget behov av reparations-, slöjd- eller stängselvirke eller bränsle. Då rörande denna del av den totala avverkningen endast uppskattningar föreligga, har man till ovan beräknade kvantitet avverkat virke måst lägga den uppskattade mängden av husbehovsvirke för ett normalår (= 8.0 milj. f.m.³ med bark).

Virkeslag	Avverkning jämte beräknat husbehov	Beräknad förbrukning
	Miljoner f. m. ³ (med bark)	
Timmer	18.0	17.6
Pappersved	21.7	19.7
Kolved	1.6	1.8
Sliprar, stolpar, props	1.1	0.7
Bränsle (till industri m. m. samt till hushåll i tätorter).....	3.2	4.9
Husbehovsvirke (a) bränsle	6.5	6.5
(landsbygden) (b) gagnvirke	1.5	1.5
Summa	53.6	52.7

En jämförelse mellan ovanstående båda sifferserier visar bl. a., att posten »bränsle» (till industri m. m.) sannolikt givit för lågt resultat i avverkningsstatistiken. Enligt riksskogstaxeringen åren 1923—1929 beräknades skogskapitalets årliga tillväxt utgöra 56.6 milj. f.m.³ med bark. Om man utgår från samma skogsmarksareal som vid avverkningsberäkningen, kan ovan angivna virkesuttag per hektar skogsmark beräknas till 2.4 f.m.³, medan den årliga tillväxten skulle utgöra något mer eller 2.55 f.m.³. Att döma av dessa siffror skulle åtminstone för riket i dess helhet under här ifrågakarande år avverkningen icke ha gått utöver den årliga tillväxten.

Åkerjordens användning. För åren 1937 samt 1940 och 1941 meddelas uppgifter om åkerjordens fördelning på olika huvudgrupper av växtslag i tablån å nästa sida.

I tablån ha de båda senaste årens arealer jämförts med 1937 års areal. En minskning i brödsädsarealen kan konstateras, vilken dock år 1941 var obetydlig. På grund av det inträdda krisläget sökte man hösten 1939 utvidga höstvetearalen och hösten 1940 höstrågsarealen. De med höstsäd besådda arealerna voro emellertid nämnda höstar betydligt större än de skördade höstsädsarealerna under de båda påföljande åren. Till följd av de synnerligen ogynnsamma väderleksförhållandena under båda åren gick höstsäden i stor utsträckning ut. Den ursprungligen med höstsäd besådda arealen måste därför i viss omfattning omsås med vårsäd. Arealerna för foderstråsäd och framförallt för baljväxter utvisade ökning. För

	År 1937 hektar	År 1940 hektar	År 1941 hektar	Ökning eller minskning	
				1937—1940 %	1937—1941 %
Brödsäd (vete o. råg) ..	496 371	479 699	493 058	— 3.4	— 0.7
Foderstråsäd (korn, havre o. blandsäd)	1 003 777	1 026 151	1 019 077	+ 2.2	+ 1.5
Baljväxter (ärter, bönor o. vicker)	23 848	33 262	36 146	+ 39.5	+ 51.6
<i>All säd</i>	1 523 996	1 539 112	1 548 281	+ 1.0	+ 1.6
Rotfrukter (potatis, soc- kerbetor och foderrot- frukter)	258 725	252 909	258 473	— 2.2	— 0.1
Foderväxter (grönfoder av säd, hö till slätter o. bete)	1 705 846	1 734 918	1 731 174	+ 1.7	+ 1.5
Andra växtslag	8 647	10 861	20 380	+ 25.6	+ 135.7
Träda o. obrukad åkerjord	233 824	206 871	188 390	— 11.5	— 19.4
<i>Summa</i>	3 731 038	3 744 671	3 746 698	+ 0.4	+ 0.4

den med säd besådda arealen överhuvudtaget gäller detsamma. Den till följd av en minskning i arealen för foderrotfrukter inträdda minskningen i totalarealen för rotfrukter var år 1941 obetydlig. Den fortgående ökningen i grönfoderarealen och betesvallen var kraftigare än minskningen i slätterrullen. Den betydliga ökningen i arealen för »andra växtslag» torde sammanhånga med ett under avspärrningen ökat behov av bl. a. spånads- och oljeväxter. Anmärkningsvärd är även den allttjämt fortgående minskningen i arealen av träda och obrukad åkerjord. Under rådande krisläge har man tydligen så långt som möjligt sökt utnyttja åkerjorden på det mest ändamålsenliga sätt för tryggande av jordbruksproduktionen.

Skörd per hektar. För åren 1937 samt 1940 och 1941 ävensom i medeltal för tioårsperioden 1931—1940 meddelas uppgifter om skörden i kilogram per hektar för olika växtslag i det följande.

År 1937 överstego hektarskördarna för flertalet växtslag medeltalen för åren 1931—1940, särskilt i fråga om hö och baljväxter. Under de båda senaste åren däremot var det endast hektarsköörden för potatis, som låg över sagda medeltal. För samtliga övriga växt-

	Skörd per hektar						
	År			I medel- tal 1931/40 kg.	År		
	1937 kg	1940 kg	1941 kg		1937	1940	1941
							om 1931/40 = 100
Höstvete	2 440	1 250	1 070	2 350	104	53	46
Vårvete	1 810	1 630	1 290	1 820	99	90	71
Höstråg	1 920	1 570	1 370	1 880	102	84	73
Värråg	1 310	1 200	910	1 340	98	90	68
Korn	1 990	1 770	1 590	2 020	99	88	79
Havre	1 890	1 480	1 230	1 800	105	82	68
Blandsäd	2 140	1 680	1 450	2 130	100	79	68
Ärter	1 650	1 400	1 170	1 510	109	93	77
Bönor	1 980	1 600	1 400	1 830	108	87	77
Vicker	1 710	1 370	1 090	1 570	109	87	69
Potatis	14 040	17 020	15 080	14 290	98	119	106
Socketbetor	37 600	34 150	34 520	35 330	106	97	98
Foderrotfrukter	39 740	36 860	33 330	37 670	105	98	88
Hö från odlad jord	3 890	2 250	1 610	3 480	112	65	46
» » naturlig äng ..	1 300	980	910	1 210	107	81	75

slag understego hektarskördarna mer eller mindre medeltalen. År 1940 var skörden av höstvete endast något över hälften och skörden av hö från odlad jord endast omkring $\frac{2}{3}$ av medeltalsskörden. Ännu sämre var skördeavkastningen av dessa båda växtslag år 1941, då hektarskörderna t. o. m. var lägre än hälften av medeltalet. Höstvetet visade sagda år med 1 070 kg per hektar den lägsta avkastning, som redovisats för detta växtslag sedan år 1881. För hö från odlad jord var siffran, 1 610 kg per hektar, den lägsta, som antecknats under den tid av trekvarts sekel, för vilken siffror finnas tillgängliga. År 1941 var avkastningen av havre och blandsäd även ganska klen, i det att densamma endast utgjorde något mer än $\frac{2}{3}$ av medelhektarskörderna. Även för råg var hektarskörderna sagda år mindre tillfredsställande.

Totalskörderna. För åren 1937 samt 1940 och 1941 ävensom i medeltal för tioårsperioden 1931—1940 meddelas uppgifter om totalskörderna i ton för olika huvudgrupper av växtslag i det följande. Om 1937 års skörd jämföres med medelskörderna för den senaste tioårsperioden, finner man överskott framförallt för sockerbeter, varav odlingen under året utvidgats, och hö, men även för säd över-

	År	År	År	I medeltal 1931—40	År	År	År
	1937	1940	1941		1937	1940	1941
	ton	ton	ton	ton	om 1931/40 = 100		
Brödsäd (vete o. råg)	1 063 713	686 622	610 300	1 044 367	102	66	58
Foderstråsäd (korn, havre o. blandsäd)	1 968 229	1 604 545	1 354 396	1 932 383	102	83	70
Baljväxter (ärter, bönor o. vicker) ..	39 869	46 521	41 688	39 155	102	119	106
Potatis	1 837 984	2 294 417	2 071 086	1 897 677	97	121	109
Sockerbetor	2 076 865	1 859 297	1 843 676	1 746 648	119	106	106
Foderrotfrukter ..	2 883 488	2 346 244	2 256 312	2 825 793	102	83	80
Hö (från vall o. äng)	5 883 121	3 387 970	2 424 970	5 269 218	112	64	46

huvudtaget samt foderrotfrukter. Endast potatisskörden stannade något under nyssnämnda medeltal. De båda senaste årens skördar visade visserligen överskott för baljväxter, potatis och sockerbeter, men däremot i allmänhet betydande underskott för övriga växtslag. För dessa växtslag var skörden i allmänhet avsevärt sämre år 1941 än under närmast föregående år. Medan år 1940 skörden av såväl brödsäd som hö utgjorde omkring $\frac{2}{3}$ av medelskörden, hade år 1941 brödsädsskörden nedgått till mindre än $\frac{3}{5}$ därav och höskörden till mindre än hälften. Även skörden av foderstråsäd visade nedgång, liksom skörden av foderrotfrukter.

I fråga om brödsäd var landet år 1937 i huvudsak självförsörjande. Räknar man med det då konstaterade konsumtionsbehovet av brödsäd, torde en brist ha uppstått, som år 1940 kan beräknas till omkring 400 000 ton och år 1941 till omkring 450 000 ton. De svaga skördarna av foderstråsäd och framförallt hö medförde ökad nedslaktning utöver det normala av husdjur, särskilt nötkreatur. Den rikliga skörden av baljväxter var avsedd att lämna ersättning för vissa fodermedel, som annars pläga importeras. Skördeutfallet av potatis och sockerbeter var fullt tillfredsställande och synes motsvara landets behov.

Husdjuren. För åren 1937 samt 1940 och 1941 meddelas uppgifter om antalet husdjur av olika slag i tablån å nästa sida. Tablån belyser förändringarna i kreaturstammens storlek inom landet i dess helhet under de båda senaste åren i jämförelse med år 1937. Härvid bör dock ihågkommas, att uppgifterna år 1941 icke

	År	År	År	Ökning eller minskning, %	
	1937 15/9	1940 16/9	1941 3/6	1937—1940	1937—1941
Hästar	633 280	617 060	612 450	— 2.6	— 3.3
Nötkreatur	2 986 270	2 888 800	2 756 530	— 3.3	— 7.7
Därav kor	1 921 400	1 867 670	1 788 380	— 2.8	— 6.9
Får	353 320	329 300	402 940	— 6.8	+ 14.0
Getter och killingar	41 270	39 590	29 570	— 4.1	— 28.4
Svin	1 424 930	1 314 900	1 000 580	— 7.7	— 29.8
Fjäderfån	11 191 740	11 419 910	10 847 690	+ 2.0	— 3.1
Därav vuxna höns.....	8 108 650	8 164 700	8 214 640	+ 0.7	+ 1.3

avse samma tidpunkt på året som de föregående åren. En fortgående minskning har ägt rum för hästar, nötkreatur och framförallt svin, förorsakad huvudsakligen av ökad nedslaktning till följd av den inträdda foderbristen, såsom förut nämnts. För getter föreligger även en fortgående minskning i antal. Däremot har fårstammen år 1941 undergått en ej obetydlig ökning. Hela antalet fjäderfån visar någon ökning år 1940 men därefter nedgång. Antalet vuxna höns var emellertid även år 1941 högre än år 1937.

Den animaliska produktionen. Sveriges officiella jordbruksstatistik framlägger årligen ganska fullständiga uppgifter om den vegetabiliska skörden, men har hittills saknat fullständiga uppgifter om den animaliska produktionens storlek. Man har sålunda saknat uppgifter rörande husdjurens avkastning i fråga om kött och ägg liksom beträffande den del av mjölkproduktionen, som icke gått till mejerierna. År 1938 insamlades uppgifter av nyss nämnt slag samtidigt med uppgifterna till den representativa jordbruksräkning, som enligt gällande bestämmelser ägde rum samma år. Det insamlade materialet avsåg en tiondel av samtliga jordbruksföretag med mer än 2 hektar åker, varvid dock vissa delar av Norrland, som voro mindre betydande i jordbruksavseende, icke medtogos vid undersökningen. Med stöd av detta material verkställdes därpå beräkningar rörande den animaliska produktionens storlek i hela landet under året 1 juli 1937—30 juni 1938.

Produktionen av slaktkött (inberäknat fläsk) i hela landet beräknades nyss nämnda år till 239 334 ton; varav 5 772 ton hästkött,⁷ 101 981 ton nötkreaturskött, 2 813 ton fårkött och 128 768 ton fläsk. Beträffande hela köttproduktionen utgjorde densamma i förhållande till åkerarealen 64.1 kilogram per hektar. För de följande åren finnas inga liknande undersökningar rörande köttproduktionen. Utgår man från den veterinärbesiktigade slakten, finnas emellertid vissa hållpunkter för bedömande av slaktproduktionens storlek. Hela köttproduktionen kan på detta sätt år 1940 beräknas till c:a 260 000 ton och år 1941 till c:a 230 000 ton. Den kraftiga ökningen förstnämnda år i jämförelse med undersökningsåret 1937/38 torde framförallt bero på en ökning i slakten av nötkreatur. Nedgången år 1941 åter berodde framförallt på en kraftig nedgång i svinslakten.

Mjölproduktionen i hela landet utgjorde år 1937/38 4 863 541 ton och mjölmängden per ko beräknades till 2 531 kg. I förhållande till åkerarealen utgjorde mjölmängden i landet 1 304 kg per hektar. Den av jordbrukarna i landet försålda mjölkkvantiteten har beräknats till 3 528 000 ton, utgörande 73 % av hela mjölproduktionen. Av den försålda mjölkkvantiteten åter beräknas 81 % ha invägs vid mejerierna, medan återstoden försålts av producenterna till mjölkhandlare eller direkt till konsumenterna. För senare år föreliggande icke liknande uppgifter om hela mjölproduktionen. Om man antar, att mjölmängden per ko varit densamma under åren 1940 och 1941 som under nyssnämnda undersökningsår, kan hela mjölproduktionen under de båda senaste åren beräknas till c:a 4.7 resp. 4.5 milj. ton. Sannolikt är emellertid, att mjölproduktionen åtminstone år 1941 varit lägre än ovan angivits, när mjölmängden per ko till följd av foderbristen torde ha nedgått. Den vid mejerierna invägsda mjölkkvantiteten utgjorde år 1940 3 102 000 ton, men har för år 1941 preliminärt beräknats till endast c:a 2 660 000 ton.

Den totala *äggproduktionen* i landet uppskattades år 1937/38 till 40 138 000 tjog, motsvarande i vikt 47 363 ton. Äggproduktionen per höna utgjorde 112 ägg för år eller något mer än 5 1/2 tjog. Per hektar åker utgjorde densamma 13 kg. Om man antar, att äggproduktionen per höna varit densamma under de båda senaste kalen-

⁷ Den beräknade slaktproduktionen av hästkött är efter all sannolikhet för låg. Utgår man i stället från antalet veterinärbesiktigade hästkroppar enligt medicinalstyrelsens berättelse om det civila veterinärväsendet och multiplicerar detta antal med den beräknade medelslaktvikten för hästar, erhålles för åren 1937 och 1938 i medeltal en slaktkvantitet, som med omkring hälften överstiger den ovan redovisade.

deråren som under nyssnämnda undersökningsår, kan man med utgångspunkt från antalet vuxna höns under resp. år (med reduktion av 10 %, motsvarande det beräknade antalet tuppar) beräkna äggproduktionen för vart och ett av dessa år till en något högre kvantitet än ovan nämnts. Då den senaste räkningen av hönsen ägde rum i juni 1941, är det emellertid sannolikt, att antalet värphöns på grund av ökad nedslaktning minskats under senare delen av sagda år och att till följd härav äggproduktionen åtminstone för år 1941 i verkligheten varit åtskilligt lägre.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Statliga och kommunala social- anslag i Sverige 1895—1935. De sociala utgifternas stegring under de senaste årtiondena i Sverige är bekant, men ej exakt beräknad. Ej heller vet man närmare, hur de sociala utgifterna fördela sig på staten, lands- och stadskommunerna samt lands-tingen.

Som orsaker till de sociala utgifternas uppgång kan nämnas: 1) Den ökade industrialiseringen har framdrivit problem av social art. 2) Nya politiska tankegångar ha trätt fram: »Det demokratiska genombrottet». 3) Emigrationen som säkerhetsventil har fallit bort. 4) De mest konjunkturkänsliga yrkesarbetarna — byggnadsarbetarna — flytta numera i mindre utsträckning tillbaka till landsbygden vid arbetslöshet.

Som bekant var yrkesfördelningen i Sverige ända fram mot mitten av 1800-talet i procent räknat ungefär densamma som ett århundrade tidigare. De av jordbruk med binäringar levande personerna utgjorde oförändrat ungefär fyra femtedelar av befolkningen. Först siffrorna för 1870-talet visa en bestämd förändring. Från början av 1880-talet går jordbruksbefolkningen både relativt och absolut tillbaka. Ungefär från 1890-talet börjar även Sverige närma sig den västerländska samhällstypen, och även vårt land får alla de problem att lösa, som följa med ökad industrialisering. Även den sociala målsättningen blir en ny och för med sig många stigande utgiftsposter för det allmänna. Det är en del av dessa poster, som behandlas i denna framställning, och som en lämplig början framstår årtalet 1895.

Föreliggande sammanställning måste emellertid betraktas som en approximation, eftersom betydande statistiska svårigheter finnas, och eftersom varje definition av vad som menas med »social» är mer eller mindre subjektiv. »Social» i vidsträckt mening kan betyda så mycket, att begreppet mister sitt innehåll. Undervisning, brandkår, polisväsen etc. kunna falla under en sådan tolkning. I inskränkt mening däremot kan man kanske säga, att »social» utgift betyder något, som staten genom inkomstutjämning (progressiv beskattning) överflyttar på visst klientel utan motprestation, men även denna definition är ofullkomlig, eftersom ju i vårt land exempelvis fattigvårdsunderstöd enligt lag skall betalas tillbaka i mån av förmåga, och eftersom folkpension i stor utsträckning utgöres av pensionstagares insatta medel.¹

¹ Det finns ingen framställning, som behandlar någon längre tid annat än partiellt. S. O. U. behandla ej ämnet, som det formulerats i rubriken. Liknande

Att få överblick över detta skiftande material för hela perioden är icke lätt. Man märker snart, att olika principer rått vid uppgörandet av de olika talserier, som kunna komma i betraktande. För exemplens skull må nämnas, att riksstaterna på senare år upptaga även bilskattemedel, vilka tidigare bokfördes för sig. Då man jämför olika budgeter, innebär detta förhållande, att en ökning, som man tror är en mätare på statens ökade andel i folkhushållet, endast är skenbar. Trots andra liknande förhållanden, som försvåra jämförbarheten, har en sammanställning av total och social budget ansetts så pass värdefull, att de totala, såväl statliga som kommunala, utgifterna medtagits.

Att klyva materialet i undergrupper stöter likaledes på svårigheter. Givetvis måste man taga hänsyn till kontinuiteten för hela perioden lika mycket som till andra motiv. Emellertid är det ej ogörligt, om man låter grupperna bli få och innehållsrika. Här har försökts en uppdelning på fyra grupper, vilkas signifikativitet dock ej torde vara fullt pålitlig.

Det som sålunda medtagits är utgifter för

- I) Fattigvård och barnavård.
- II) Hälso- och sjukvård.
- III) Pensioner och försäkringar, Socialstyrelsens arbetsområde o. dyl.
- IV) Övriga sociala ändamål (en mindre grupp).

Beträffande de socialutgifter, som föras under Socialstyrelsen, är att märka, att verkets andel i kostnaderna för Socialdepartementet ej är medtagen, eftersom en rättvis fördelning torde vara svår att åstadkomma. Likaså minskas de här medtagna summorna därigenom, att dyrtidstillägg, expenser och utgifter för kommittéer och sakkunniga m. m. ej heller ha kunnat rättvist uträknas. I detta avseende blir alltså summan socialutgif-

undersökningar som denna äro att finna i »Social Handbok 1925», »Politisk Uppslagsbok» (Tingsten-Dahlberg) och i »Sociallagstiftning och socialt arbete i Sverige» (Socialstyrelsen) samt i »Socialpolitik och planekonomi», Helsingfors 1937 med en artikel av A. Skaug om »Socialpolitikken og dens økonomiske grundlag», vari lämnas en sammanställning av de sociala utgifterna i de fyra nordiska länderna för år 1933.

För *statens finanser* ha som källa använts riksstaterna för vart femte år från 1895. Genom detta urval belastas framställningen ej alltför mycket, och frånsett 1895 och 1915 kommer intet utpräglat depressionsår med. Eftersom en extra riksstat inskötts 1923 uppstår ett halvt års förskjutning, och därför ha riksstaterna för budgetåren 1925—26, 1930—31 och 1935—36 ansetts representativa. Denna anordning torde ej göra materialet alltför heterogent, särskilt som avståndet mellan riksdagsbeslut och utbetalning av anslag minskades 1923. Den invändningen, att riksstaterna, som uppgjorts i förväg, ej borde ha medtagits, kan bemötas med en hänvisning till Statistisk Årsbok för 1941, där man i tabell 249 ser, att överskott och brister i de tillämpade totalbudgeterna uppgå till rent obetydliga belopp.

För *kommunernas finanser* ha använts Sveriges Officiella Statistik U) Kommunernas Fattigvård och Finanser och Kommunal Årsbok (från 1918). Vidare: Kommerskollegii »Översikt av näringslivet 1870—1915» (Åmark); Wigforss: »Hur en svensk riksbudget blir till»; Kuylenstierna: »Hur det svenska statsmaskineriet arbetar»; Statistisk Årsbok 1941; Stockholm Economic Studies: »The National income of Sweden». — Till sist må anmärkas, att officiell statistik innehåller förvånansvärt litet om kostnaderna för samhällets hjälpverksamhet.

ter för låg. Emellertid måste man stanna någonstans. Även det sociala anslaget har andel i statens utgifter för Statistiska Centralbyrån, för regering och riksdag, vilka enligt sakens natur ej kunna beaktas. För övrigt kan nämnas, att av undervisning endast abnormundervisning medräknats. Fångvården däremot har ej ansetts vara en social kostnad, eftersom den huvudsakligen är av justitiekarakter; dock har utgifter till skyddsföreningar för villkorligt dömda medtagits.

Ingen hänsyn har tagits till om riksstaternas anslag varit ordinarie eller extra, om de varit förslags-, reservations- eller obetecknade anslag.

Sedan på så sätt socialutgifterna fastställts för staten samt för primär- och sekundärkommunerna, ha de korrigerats för ändringar i penningvärdet¹ och satts i relation till medelfolkmängden² — se tabellen.

*Statens, kommunernas och landstingens totala och sociala utgifter
1895—1935.*

År	Totala utgifter, miljoner kronor				Sociala utgifter, miljoner kronor			
	Staten	Kommunerna	Landstingen	Summa	Staten	Kommunerna	Landstingen	Summa
1895	97,0	73,4	3,9	174,3	7,5	15,2	2,3	25,0
1900	137,3	106,8	5,9	250,0	9,8	19,3	4,3	33,4
1905	177,2	145,3	7,9	330,4	12,5	25,2	5,5	43,2
1910	228,1	192,9	12,5	433,5	18,3	34,6	8,7	61,6
1915	384,8	272,5	20,4	677,7	28,6	58,3	14,4	101,3
1920	707,9	832,7	70,4	1611,0	70,0	147,3	54,3	271,6
1925	728,8	684,3	81,3	1494,4	105,9	141,6	66,8	314,3
1930	813,3	788,3	92,0	1693,6	142,2	180,4	76,1	398,7
1935	1056,0	877,5	99,0	2032,5	211,1	228,7	84,7	524,5

¹ Korrektion för penningvärdets ändring har utförts genom att dividera utgifterna med socialstyrelsens levnadskostnadsindex enl. G. Myrdal: Cost of living in Sweden, p. 189, 199, jämte Socialstyrelsens uppgift för 1935. För åren 1895 och 1900 ha tidigare seriens indextal omräknats för inpassning i den senare serien. Serien får följande utseende:

1895	73	1910	94	1925	176
1900	83	1915	115	1930	164
1905	84	1920	269	1935	156

Utgifterna ha alltså dividerats med dessa data för resp. år (levnadskostnadsindex 1914 = 100) samt multiplicerats med 100 och avrundats till jämnt antal miljoner.

² Beräkning av utgift per innevärdare har erhållits genom att dividera de för penningvärdets ändring korrigerade utgifterna i avrundade miljoner med medelfolkmängden resp. år samt avrundats till jämna 5-tals ören. Data, ur Sveriges off. statistik, äro i miljoner:

1895	4,90	1910	5,50	1925	6,04
1900	5,12	1915	5,70	1930	6,13
1905	5,28	1920	5,88	1935	6,24

År	Sociala utgifter, kronor per invånare, korr. för penningvärdeändringar med levnadsindex ¹				De sociala utgifternas procentuella andel av de totala utgifterna			
	Staten	Kommunerna	Landstingen	Summa	Staten	Kommunerna	Landstingen	Summa
1895	2,05	4,30	0,60	6,95	8	21	74	14
1900	2,35	4,50	1,00	7,85	7	18	73	13
1905	2,85	5,70	1,35	9,90	7	17	70	13
1910	3,45	6,75	1,65	11,85	8	18	70	14
1915	4,20	8,95	2,30	15,45	7	21	71	15
1920	4,40	9,35	3,40	17,15	10	18	77	17
1925	9,95	13,25	6,30	29,50	15	21	82	21
1930	14,20	17,95	7,50	39,65	17	23	83	24
1935	21,60	23,60	8,65	53,85	20	26	86	26

¹ Avrundat.

Därefter ha de sociala utgifterna för de tre grupperna summerats. Nu är att tillägga, att då kommunernas finanser innehålla statsbidrag, blir summan för hög. Det finns exempelvis både statliga och kommunala samt statskommunala beredskapsarbeten. Ej heller vid försök att beräkna nationalinkomsten kommer man emellertid till annat än uppskattningar, vare sig man använder den reala eller den personliga metoden. Viktigast att fastställa är dock de olika gruppernas socialutgifter och hur dessa förhålla sig inbördes.

De med hänsyn till penningvärdets ändringar korrigerade per capita siffrorna visa, hur socialutgifterna per invånare stigit under den studerade perioden, dels för landstingen, dels för de övriga kommunerna (inklusive statsbidrag), dels för staten, och dels för de olika grupperna summerade (obs. dubbelräkningen härvid). Efter en ganska jämn ökning för de olika grupperna sker en avsevärd ändring under världskriget med en omslagspunkt omkring 1920, varefter uppgången är markerad.

Tabellen visar även utvecklingen för gruppernas socialutgifter i procent av deras respektive totalutgifter. Man ser tydligt, att landstinget huvudsakligen varit och är ett socialpolitiskt organ. Beträffande de totala sociala utgifterna framstår som en viktig slutsats, att — fortfarande med beaktande av kommunernas statsbidrag — *staten nu leder, medan landstingen blivit relativt svagare*. Detta är ett symptom på den fortgående centraliserings-tendensen, som gjort även länet såsom socialpolitiskt organ allt mindre betydelsefullt.

Gunnar Tillström.

Statens informationsstyrelse. Statens informationsstyrelse kan för sin ställning och verksamhet icke åberopa anknytning till någon mer eller mindre förnämlig tradition från det förra världskriget. Den är en skapelse av det nu pågående kriget och saknar förebilder i äldre svensk förvaltning. De statliga uppgifter vilkas handhavande anförtrotts åt den äro väl icke alldeles nya till sin art utan förelågo redan under det förra världskriget, men de hade sedan dess vuxit i omfattning och betydelse, och som följd härav var behovet av ett samordnande organ avsevärt starkare vid krigsutbrottet 1939 än under kriget 1914—1919; flera stater hade som bekant redan under de upprörda åren före krigsutbrottet inrättat särskilda centrala organ för pressärenden och propaganda. Om informationsstyrelsens arbetsuppgifter skall här ytterligare förutskickas endast den allmänna anmärkningen, att de till sin natur skilja sig från dem som åvila de övriga krisorganen, vilka företrädesvis handlägga ekonomiska frågor. I varje fall intill pressnämndens inrättande har informationsstyrelsen härigenom intagit en särställning inom krisförvaltningen. — Eftersom styrelsens verksamhet berör tryckfriheten och genom dess upprättande ett stort steg tagits till utbildningen av en svensk pressförvaltningsrätt, erbjuder den ett alldeles påtagligt intresse för statsvetenskapen.

Sin tillkomst kan informationsstyrelsen ej räkna ens från krigsutbrottet hösten 1939. Den inrättades först fem månader senare och står i anciennitet tillbaka för flera av de stora kommissionerna. Den hade emellertid en förelöpare, den s. k. tremannanämnden för statlig informationsverksamhet. Denna tillsattes den 6 september 1939 med uppdrag att förbereda och i erforderlig utsträckning vidtaga åtgärder för upprättandet av ett centralt organ för informationsväsendet. Den 15 september samma år uppdrog Kungl. Maj:t åt tremannanämnden att, intill dess chef för den statliga informationsverksamheten kunde komma att utses, handhava ledningen av den informationsverksamhet som föranleddes av rådande särskilda förhållanden, i den mån icke denna verksamhet enligt gällande föreskrifter ankom på utrikesdepartementets pressbyrå. Samtidigt beslutade Kungl. Maj:t att enligt av tremannanämnden avgivet förslag upprätta en informationsbyrå och en granskningsbyrå. Den förra skulle ha till uppgift att centralisera förmedlingen till allmänheten av de meddelanden från civila statsmyndigheter samt övriga statsorgan, som betingades av de rådande särskilda förhållandena. Granskningsbyrån fick till uppgift att genom en redan tidigare anordnad radioavlyssningsstation följa utländska radioutsändningar samt att upptaga och ordna ur tryckalster och radioutsändningar eller på annat sätt framkommet material. De båda byråerna inledde omedelbart sin verksamhet. Slutligen tillsattes genom nämndens försorg en krisstudie-kommitté, vilken skulle i samarbete med folkbildningsorganisationerna och andra föreningar söka befrämja att genom föreläsningar och studiecirkel upptogs en upplysningsverksamhet angående sådana problem, som aktualiserats av krigskrisen. Vid tremannanämndens sida stod alltifrån början av dess verksamhet ett pressråd, i vilket sutto representanter för publicistklubben, de fyra politiska pressorganisationerna och tidningarnas telegrambyrå.

De sålunda vidtagna åtgärderna voro av förberedande eller, om man så vill säga, provisorisk natur. De ävsågos någorlunda motsvara det omedelbara behovet, och genom dem lades grunden till en vidare utbyggnad av den statliga informationsverksamheten. Planläggningen av denna utbyggnad ägde rum genom tremannanämnden i enlighet med de för densamma meddelade direktiven. Sedan Kungl. Maj:t därefter i konselj den 26 januari 1940 beslutat inrätta en statens informationsstyrelse och utfärda instruktion för densamma att gälla från den 1 februari samma år, var tremannanämndens uppdrag avslutat. Informationsbyrån och granskningsbyrån upphörde.

Statens informationsstyrelse sorterar under utrikesdepartementet, liksom fallet var med tremannanämnden. Instruktionen är som nämnts given den 26 januari 1940 (Svensk författningssamling nr 60). Ändringar ha meddelats genom beslut den 25 oktober 1940 (nr 920), den 7 februari 1941 (nr 63) och den 12 september 1941 (nr 777). Enligt instruktionen i dess nu gällande lydelse åligger det styrelsen att under Kungl. Maj:t handhava ledningen av den särskilda informationsverksamhet, som vid krig eller krigsfara, varit riket befinner sig, eller eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden erfordras för att bereda allmänheten upplysning rörande statsmakternas åtgöranden och ändamålet därmed samt andra förhållanden av allmänt intresse ävensom för att motverka utländsk opinionsbildning i för landet ogynnsam riktning. Till fullgörande av dess uppgifter skall det särskilt åligga styrelsen: att noggrant genomgå inom landet utkommande eller hit införda tryckalster ävensom, i största möjliga utsträckning, andra i utlandet utgivna tryckalster, som kunna antagas vara avsedda att införas hit eller eljest beröra landets intressen; att anordna avlyssning av utländska radioutsändningar, som kunna antagas beröra landets intressen; att med ledning av det material, som framkommit vid genomgången av tryckalster eller avlyssnandet av radioutsändningar eller eljest är tillgängligt, följa den in- och utländska opinionens hållning inför statsmakternas åtgöranden samt i erforderlig utsträckning hålla myndigheterna underrättade därom; att om anledning därtill yppas vidtaga åtgärder i syfte att söka förebygga, att sådana framställningar i någon form lämnas allmänheten, som med hänsyn till landets politiska och militära läge icke böra offentliggöras; att jämväl eljest med upplysningar, råd och anvisningar bistå utgivare av tidningar och andra tryckalster samt bild- och filmproducenter; att planlägga och bedriva annan erforderlig upplysnings- och propagandaverksamhet inom och utom landet; att hos chefen för justitiedepartementet anmäla sådana missbruk av tryckfriheten som skada landets intressen; samt att mottaga ansökningar från svenska medborgare om auktorisering såsom krigskorrespondenter och med eget utlåtande översända ansökningarna till högkvarteret. Enligt sin ursprungliga avfattning uppdrog instruktionen åt styrelsen bl. a. den »erforderliga övervakningen av alla slags skildringar för allmänheten, såsom genom tidningar, tidskrifter, böcker, muntliga föredrag, bilder, film, radio, grammofonskivor m. m.». Till fullgörande härav ålåg det styrelsen bl. a. att granska inom landet utkommande eller hit införda tryckalster ävensom, i största möjliga utsträckning, andra i utlandet utgivna tryckalster, som kunde antagas vara avsedda att

införas hit eller eljest berörde landets intressen, att på lämpligt sätt upptaga och ordna vid granskningen av tryckalster eller avlyssnandet av radioutsändningar framkommet eller eljest tillgängligt material av betydelse för styrelsens verksamhet samt att öva tillsyn å det nyhets-, bild- och filmmaterial, som publicerades inom landet eller härifrån förmedlades till utlandet för publicering. Dessa bestämmelser utgingo genom instruktionsändringen den 25 oktober 1940, vilken genomfördes i syfte att tillmötesgå en av riksdagen, genom skrivelse nr 443/1940, uttalad önskan att styrelsens förbindelse med pressen huvudsakligen borde ske i form av informationer, varigenom förhållandet mellan styrelsen och pressen mera skulle få karaktären av samarbete än av kontroll. I samband med att de anförda bestämmelserna upphävdes meddelades de här ovan ur gällande instruktion återgivna föreskrifterna att noggrant genomgå tryckalster och att med ledning av tillgängligt material följa den in- och utländska opinionens hållning och hålla myndigheterna underrättade därom. I det praktiska utförandet föreligger väl ej någon större skillnad mellan den äldre ordningens »övervakning» och »granskning» och den nuvarande »noggranna genomgången» av tryckalster, men syftet med denna del av den styrelsen åliggande verksamheten har genom instruktionsändringen förskjutits. Detta kommer till uttryck ej minst i åläggandet för styrelsen att i erforderlig utsträckning hålla myndigheterna underrättade om opinionens hållning inför statsmakternas åtgöranden; häri synes ligga både ett erkännande av pressens självständiga betydelse i det politiska livet och en anvisning ägnad att åstadkomma en gagnelig växelverkan mellan press och myndigheter. Det förebyggande av med hänsyn till det politiska och militära läget olämpliga skildringar, som i den ursprungliga instruktionen hade betecknats som övervakningsverksamhetens syfte och till följd därav framstått som en huvuduppgift för styrelsen, är efter ändringen ett mera underordnat led i styrelsens åligganden. — I anslutning till den nyss lämnade redogörelsen för instruktionens nu gällande föreskrifter om styrelsens uppgifter må nämnas, att det enligt Kungl. Maj:ts kungörelse den 12 april 1940 (nr 197) tillkommer styrelsen att meddela tillstånd till publicering av sådana underrättelser om krigsmakten m. m. vilka det jämlikt kungörelsen är förbjudet att offentliggöra i tryck, samt att det enligt Kungl. Maj:ts kungörelse den 13 februari 1942 (nr 38) ankommer på styrelsen att meddela tillstånd att utföra flygfotografier m. m. utan hinder av genom kungörelsen den 31 augusti 1940 (nr 802) stadgat förbud.

Enligt de anförda bestämmelserna i instruktionen och andra författningar torde styrelsens uppgifter få anses vara ganska vidsträckta. En praktiskt betydelsefull begränsning av arbetsområdet följer emellertid av instruktionens 3 §, enligt vilken den styrelsen åliggande befattningen med till riket ej införda utländska tryckalster, utländska radioutsändningar och för utlandet avsett nyhetsmaterial, upplysnings- och propagandaverksamheten i utlandet ävensom upplysningsverksamheten rörande rikets förhållande till främmande makter ombesörjes av utrikesdepartementets pressbyrå i samverkan med styrelsen och i enlighet med särskilt utfärdade bestämmelser. Det torde få anses vara en ganska märklig anordning, att sålunda åt en byrå inom ett statsdepartement överlämnats — under förbehåll likväl om viss samverkan — att ombesörja vissa uppgifter, vilka principi-

ellt hänförs till en myndighet sorterande under departementet. Anordningen synes knappast motsvara allmänt erkända önskemål om klar kompetensfördelning myndigheter emellan. Förklaringen torde emellertid vara att det vid upprättandet av styrelsen befanns mindre lämpligt att till densamma helt överflytta pressbyrån, vilket förutsatts i tidigare förslag till organisation av ett statligt informationsverk. Några särskilda bestämmelser angående handläggningen av de ifrågavarande ärendena ha icke utfärdats. I praktiken har någon fast gräns ej heller dragits mellan styrelsens och pressbyråns arbetsuppgifter. I stort sett kan dock sägas att till styrelsens handläggning ha hänförts sådana ärenden, vilka visserligen till någon del berört förhållandet till främmande makt men till annan del innefattat moment av annat slag, såsom militära eller polisiära, under det att pressbyrån handhaft sådana ärenden i vilka endast förekommit utrikespolitiska moment eller i vilka sådana moment i varje fall varit avgjort övervägande. I enlighet härmed handläggas av informationsstyrelsen t. ex. sådana publicitetsärenden som avse neutralitetskränkningar och spioneri. Framhållas må att informationsstyrelsens uppgift att leda den statliga informationsverksamheten är begränsad till den särskilda del därav, som påkallas av krig eller krigsfara eller eljest av utomordentliga av krig föranledda förhållanden. Det bör redan i detta sammanhang även påpekas att chefen för utrikesdepartementets pressbyrå omedelbart på grund av informationsstyrelsens instruktion tillhör styrelsen.

Angående styrelsens samarbete med andra myndigheter stadgar instruktionen f. ö. att styrelsen skall, i den mån så lämpligen kan ske, tillhandagå verk och myndigheter med av dem äskade upplysningar rörande förhållanden som falla inom styrelsens verksamhetsområde. Å sin sida äger styrelsen att av verk och myndigheter erhålla de upplysningar och det biträde, som erfordras för dess verksamhet och av vederbörande kunna lämnas. Vid fullgörandet av sina åligganden bör styrelsen enligt instruktionen, i den mån så lämpligen kan ske, samarbeta med och anlita biträde av pressnämnden, statens biografbyrå, tidningarnas telegrambyrå och radiotjänst. Cheferna för de tre sistnämnda institutionerna tillhöra för närvarande i kraft av kungliga förordnanden informationsstyrelsen.

Enligt instruktionen den 26 januari 1940 skulle informationsstyrelsen bestå av en av Kungl. Maj:t förordnad ordförande och chef, en likaledes av Kungl. Maj:t förordnad vice ordförande och souschef, chefen för utrikesdepartementets pressbyrå, en militär ledamot, förordnad av Kungl. Maj:t efter förslag av överbefälhavaren över rikets försvarskrafter, samt ytterligare högst två av Kungl. Maj:t förordnade ledamöter; för den militära ledamoten skulle finnas en ersättare, utsedd i enahanda ordning som stadgats beträffande ledamoten. Denna bestämmelse om styrelsens sammansättning har sedermera undergått två ändringar. Den första av dessa, beslutad den 7 februari 1941, beredde möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna ytterligare en ledamot. Härmed åsyftades att i styrelsen bereda plats åt chefen för statens biografbyrå. Genom den andra ändringen, beslutad den 12 september 1941, ökades antalet militära ledamöter till högst två, samtidigt som det föreskrevs att, därest endast en militär ledamot är förordnad, ersättare för denne skall finnas. Avsikten härmed var att göra det möjligt att till ledamot

förordna souschefen för försvarsstabens upplysnings- och pressavdelning, vars chef redan var ledamot av styrelsen.

För stödjande av informationsstyrelsens förbindelser med pressen skulle enligt den ursprungliga instruktionen finnas en särskild nämnd, kallad pressrådet, vilken det ålåg att söka befordra ett gott samarbete mellan styrelsen och pressen samt att planlägga och för styrelsen framlägga förslag till erforderliga åtgärder med avseende på pressens verksamhet. Detta pressråd tog informationsstyrelsen, såsom framgår av det ovan sagda, i arv efter tremannanämnden. Till ledamöter av pressrådet skulle utrikesministern utse sex representanter för pressen. Ordförande i pressrådet skulle vara informationsstyrelsens ordförande. Rådet upphörde i samband med pressnämndens tillsättande den 12 september 1941, då bestämmelserna därom utgingo ur styrelsens instruktion. Här är icke platsen att teckna pressrådets minnesruna. Av förvaltningshistoriskt intresse är endast det förhållandet att pressen, så länge pressrådet var knutet till informationsstyrelsen, där faktiskt var företrädd i dubbla instanser, nämligen förutom i rådet även i själva styrelsen. Under sin halvtannat år långa till informationsstyrelsen knutna tillvaro sammanträdde pressrådet femton gånger.

Enligt instruktionen skola inom styrelsen finnas, förutom ett gemensamt sekretariat, avdelningar till det antal och med de huvudsakliga verksamhetsområden, som Kungl. Maj:t bestämmer. Varje avdelning må efter styrelsens bestämmande uppdelas å sektioner för beredning och handläggning av särskilda ärenden av likartad beskaffenhet, och fristående sektioner må även, om styrelsen så finner erforderligt, inrättas vid sidan av avdelningarna. Vice ordföranden förestår såsom chef en av avdelningarna, efter Kungl. Maj:ts bestämmande, och för envar av övriga avdelningar förordnar Kungl. Maj:t chef efter anmälan av ordföranden. Dessa regler ha givit styrelsens organisation avsevärd elasticitet. Antalet avdelningar har visserligen aldrig varit lägre än två eller högre än fyra, men avdelningarnas verksamhetsområden ha vid ett par tillfällen omreglerats. Från början funnos två avdelningar, upplysningsavdelningen och allmänna avdelningen. Den till upplysningsavdelningen hörande upplysnings- och propagandaverksamheten inom landet avsåg företrädesvis folkhushållningsfrågor. På allmänna avdelningen föllo bl. a. granskningsverksamheten samt rådgivnings- och dispensverksamheten. Denna ordning bestod intill den 1 november 1940. Då avskaffades allmänna avdelningen. Till upplysningsavdelningen överfördes alla på allmänna avdelningen tidigare ankommande grupper av ärenden med undantag för dem som gällde styrelsens organisation, ekonomi, lokaler, inventarier och dylikt. Dessa ärenden tilldelades en nyupprättad administrativ avdelning. I samband med den sålunda företagna utvidgningen av upplysningsavdelningens verksamhetsområde inrättades en befattning som biträdande chef för denna avdelning, vars innehavare fick som huvudsaklig uppgift den redan tidigare på avdelningen ankommande upplysnings- och propagandaverksamheten. Nio månader senare tillkom ännu en befattning som biträdande chef för upplysningsavdelningen, och åt denne befattningshavare uppdrog styrelsen att handlägga rådgivnings- och dispensärenden. Den tredelning av ledningen av upplysningsavdelningen, som härigenom faktiskt kommit till stånd, föranledde så småningom en omorga-

nisation, ikraftträd den 1 april 1942 och av innebörd att upplysningsavdelningen ersattes med tre avdelningar, kallade allmänna avdelningen, upplysningsavdelningen och rådgivnings- och dispensavdelningen. På den sistnämnda avdelningen ankomma huvudsakligen ärenden angående tillämpningen av stadgade publiceringsförbud och förbud mot utförelse av flygfotografier m. m. ävensom meddelandet av råd och anvisningar i övrigt rörande publicitetsfrågor. På upplysningsavdelningen ankommer huvudsakligen den styrelsen åliggande upplysnings- och propagandaverksamheten rörande folkhushållningsfrågor samt genomgången av periodiska skrifter; denna avdelnings arbetsområde är alltså mera vidsträckt än det som tillkom den ursprungliga avdelningen med samma benämning. De grupper av ärenden, som vid sidan av rådgivnings- och dispens- samt krisinformations- och pressgenomgångsärenden tillhörde upplysningsavdelningen av märket 1 november 1940—31 mars 1942, ha överförts till den nya allmänna avdelningen. Denna har sålunda framför allt att upprätthålla förbindelserna med pressen med avseende å politiska frågor m. m., och dess chef befinner sig ej sällan på resande fot ute i landet. Administrativa avdelningen berördes ej av den senaste omorganisationen. Uppdelning av avdelning å sektioner för beredning och handläggning av särskilda grupper av ärenden har ej av styrelsen beslutats, men i själva verket likväl tillämpats. Vid sidan av avdelningarna finnes sedan den 1 juli 1940 i enlighet med Kungl. Maj:ts bemyndigande den 31 maj samma år en fristående sektion för kulturell folkberedskap. Denna sektion, vilken framväxt ur tremannanämndens krisstudiekommitté och närmast föregicks av en kultursektion inom styrelsen, erhöi till huvudsaklig uppgift att under styrelsens ledning vidtaga åtgärder, som kunde anses erforderliga för att under krigstid bidra till att stärka svenska folkets intellektuella och moraliska motståndskraft. Sedermera har dess uppgift genom Kungl. Maj:ts beslut den 25 oktober 1940 bestämts sålunda, att genom sektionen skola av styrelsen vidtagas sådana vid krig eller krigsfara, vari riket befinner sig, eller eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden erforderliga åtgärder, som kunna vara ägnade att vidmakthålla en god samhällsanda. Till »folkberedskapen» knöts dels en nämnd, dels ett råd, bägge organen med styrelsens chef som ordförande. Rådet inne- slöt bl. a. företrädare för de s. k. stora folkrörelserna. Under det första kvartalet 1942 har en viss omorganisation beslutats, genom vilken nämndens sammansättning förändrats och rådet ersatts med en »folkberedskapens representantkonferens». Folkberedskapen förfogar även över lokala organ, nämligen i främsta rummet länsombud och ortsbud — om man så vill en parallell till kristidsstyrelser och kristidsnämnder. Länsombudens antal är omkring sextio, ortsbudens omkring tvåtusen. Folkberedskapen erhåller anslag under åttonde huvudtiteln (ecklesiastikdepartementet), under det att styrelsen f. ö. hänföres till tredje huvudtiteln (utrikesdepartementet). Slutligen må nämnas, att styrelsen ått sig upprättat ett filmråd och ett reklamråd ävensom med stöd av tidsbegränsade bemyndiganden sedan omkring två år tillbaka bedriver viss särskild verksamhet för konsumtionsanpassning (»aktiv hushållning»). Filmrådet består av fem medlemmar inberäknat ordföranden, som f. n. är en av informationsstyrelsens ledamöter. Någon särskild instruktion för filmrådet har icke fastställts. Reklamrådet,

vilket räknar fem särskilt utsedda ledamöter samt två av styrelsens chefs-tjänstemän, skall enligt av styrelsen beslutad instruktion följa den statliga propagandaverksamheten och den statliga annonseringen och i detta syfte biträda med anvisningar och uppslag vid planläggandet av statliga propagandakampanjer samt även följa dessas genomförande. Den »aktiv hushållning» åliggande konsumentupplysningen bedrivs såsom ett led i den propaganda i folkhushållningsfrågor som ankommer på upplysningsavdelningen.

Angående ärendenas handläggning stadgar instruktionen bl. a., att beslut fattas, allt efter ärendenas beskaffenhet, antingen av styrelsen in pleno eller av ordföranden eller ock av ledamot, avdelnings- eller sektionschef eller annan befattningshavare. Till handläggning i plenum höra väsentligen vissa ärenden vilkas beredning ankommer på administrativa avdelningen, vidare frågor angående besvär över styrelsens beslut samt övriga frågor, som ordföranden anser böra handläggas i denna ordning. Instruktionen giver knappast styrelsen andel i handläggningen av styrelsens löpande ärenden, ens om dessa äro av principiell betydelse, i vidare mån än ordföranden finner för gott. Beträffande »ordförandeärendena» förekommer en av praktiska skäl betingad arbetsfördelning mellan »ordföranden och chefen» och »vice ordföranden och souschefen», vilken i vissa sådana ärenden fattar beslut oavsett om ordföranden har förfall eller icke. Flertalet ärenden torde ej avgöras genom formligt ordförandebeslut, utan genom åtgärd av avdelningschef eller underordnad befattningshavare. I själva verket tillkommer viss beslutanderätt samtliga civila befattningshavare å en av avdelningarna, rådgivnings- och dispensavdelningen. Detta förhållande sammanhänger med den ej sällan framträdande nödvändigheten att skyndsamt fatta beslut, t. ex. angående ansökan från tidning om dispens från publiceringsförbud. I sådana fall fattar exempelvis nattvakthavande tjänstemannen beslut på egen hand, därest han icke finner ärendet vara av den betydelse att det bör föredragas för avdelningschefen eller annan överordnad. Ej sällan göres emellertid handläggningen av rådgivnings- eller dispensärende till föremål för efterföljande överläggning av styrelsen in pleno, varigenom denna erhåller möjlighet att utöva en normbildande verksamhet. I ärenden som ej handläggas i plenum inhämtas ofta viss styrelseledamots mening. Styrelsen sammanträder som regel varje tisdag. Antalet på dess föredragningslista uppförda ärenden är mycket växlande; det torde dock, i varje fall under senaste halvtannat år, ej ha varit lägre än tre eller högre än tio. Ärendenas natur är synnerligen skiftande.

Över huvud taget är ett visst mångsyssleri kännetecknande för informationsstyrelsen, vilket torde ha framgått av redogörelsen för de olika avdelningarnas verksamhetsområden. Egenskapen att vara mångsysslare har styrelsen gemensam med sina klienter, tidningarna. Den stora omfattningen av dessas intressen leder till att knappast något mänskligt blir främmande för styrelsen. Från en annan sida sett betyder detta, att styrelsens förbindelser med andra myndigheter måste vara utomordentligt talrika och livliga. Samarbete med departement, centrala verk, lokala statsorgan och kristidskommissioner hör till den dagliga ordningen; med full be-tecknades styrelsen i ingressen till denna uppsats som ett samordnande organ. Den mångsidiga inriktningen av verksamheten framträder även däri

att styrelsens högre befattningshavare hämtats från flera olika yrkesområden, såsom justitieförvaltningen, utrikesförvaltningen, publicistiken, militärbanan, folkbildningsverksamheten. Styrelsen står självfallet i särskilt nära förbindelse med utrikesdepartementet. I andra hand komma förbindelserna med militära myndigheter och med folkhushållningsdepartementet jämte kommissionerna, i tredje hand samverkan med justitiedepartementet och med polismyndigheterna. Över huvud taget löpa trådar från informationsstyrelsen på flera vägar upp i regeringen, och i någon mån tjänar styrelsen, ehuru närmast hörande till utrikesdepartementet, såsom ett hela regeringens presskansli. Kontakten mellan regeringen och styrelsen är dock ingalunda så intim att styrelsen i stort och smått blivit ett osjälvständigt redskap för regeringen. Dennas ledamöter torde å sin sida ha i icke ringa utsträckning bevarat direkt kontakt med pressen angående angelägenheter av beskaffenhet att efter styrelsens upprättande tillhöra dess verksamhetsområde.

Någon mera utförlig redogörelse för styrelsens verksamhet ifrågakommer icke här. Framställningen skall i detta hänseende begränsas till ett par randanmärkningar i anslutning till instruktionsföreskrifterna. Vad först beträffar genomgången av inom landet utkommande tryckalster må framhållas, att denna, som självfallet i främsta rummet avser periodiska skrifter, till stor del lämnar materialet till styrelsens övriga, utåtriktade verksamhet. Iakttagelser som gjorts vid granskningen bli ofta av betydelse för styrelsens informatoriska verksamhet genom att föranleda meddelande av upplysningar och tillrättalägganden ävensom framställningar av annat slag. På grundval av genomgången av tidningar upprättas vidare dagligen två pressöversikter, en utrikespolitisk och en inrikespolitisk, vilka tillställas ett stort antal myndigheter och myndighetspersoner; främst härigenom fullgör styrelsen sin uppgift att hålla myndigheterna underrättade om opinionens hållning inför statsmakternas åtgöranden.

Sådana åtgärder, som instruktionen förutsatt att styrelsen skall, om anledning därtill yppas, vidtaga i syfte att söka förebygga med hänsyn till landets politiska och militära läge olämpliga offentliggöranden, företagas i såväl muntlig som skriftlig form. Muntliga framställningar i angivet syfte förekomma dels angående ämnen av intresse väsentligen för en krets av lokal-tidningar, dels angående ämnen av särskilt stor betydelse och diskret natur. Skriftliga framställningar äro vanligare och göras samtidigt till större delen av pressen genom cirkulärskrivelser. Dessa innehålla oftast en med förtroliga informationer förbunden vädjan om publicitetsbegränsning. Vissa sådana vädjanden på längre sikt ha kodifierats av styrelsen i samarbete med pressnämnden. Framställningar om publicitetsbegränsning förekomma numera i långt ringare utsträckning än tidigare. Härtill torde ha bidragit, förutom att krigshändelserna i Norge upphört, det förhållandet att styrelsen efterhand vunnit ökad självständighet gentemot andra myndigheter och numera strängare upprätthåller kravet på att myndighet, som begär vädjan till pressen om publicitetsbegränsning, skall förete sådana skäl därför, att styrelsen finner behovet av vädjan styrkt. De framställningar om publicitetsbegränsning som göras äro i regel försedda med motivering, understundom genom hänvisning till tidigare liknande framställning vari motivering anförs. I ett mindre antal fall ha cirkulärskrivelser av detta slag

innehållit erinran om det i enlighet med tryckfrihetsförordningen meddelade militära publiceringsförbudet eller anvisningar rörande tolkningen och tillämpningen av detsamma.

Styrelsens verksamhet att jämväl i annat syfte än nyss sagts bistå utgivare av tidningar och andra tryckalster samt bild- och filmproducenter med upplysningar, råd och anvisningar är tämligen mångskiftande till såväl form som föremål. I den mån den riktar sig till pressen äger den väsentligen rum dels genom utfärdande av officiella kommunikéer, dels genom besvarande av inkommande förfrågningar, dels ock genom framförande av underhandsmeddelanden. Antalet muntliga förfragningsärenden utgör enligt senaste beräkning i genomsnitt åtta om dagen; ej sällan avser den sökande tidningen att vinna styrelsens medverkan till att av annan myndighet utverka tillstånd eller förmån som denna äger medgiva. Angående den övriga upplysnings- och propagandaverksamhet inom landet, som instruktionen förutsätter, må här framhållas att den till större delen avser folkhushållningsfrågor, till en mindre del samhällsåskådningsfrågor. I förstnämnda hänseende framstår styrelsens upplysningsavdelning såsom ett propagandaorgan för kommissionerna eller, om uttrycket tillåtes, som en publicitetsbyrå till deras gagn. Styrelsen har sålunda både lämnat en mera fortlöpande publicitetstjänst och medverkat i ett antal större propagandakampanjer, såsom kampanjer för klädvård, torvupptagning, bärplockning, gås- och kaninavel, brandskydd, varsamhet i syfte att förebygga olycksfall i arbetet, användning av AIV-foder samt insamling av gummiskrot, nödfoder och medicinalväxter. Styrelsen utger även en tidskrift, »Från departement och nämnder», vilken såsom titeln antyder innehåller meddelanden och redogörelser från krisförvaltningens arbetsfält. I fråga om upplysningsverksamheten i samhällsåskådningsfrågor må erinras om folkberedskapens verksamhet, senast ådagalagd genom brevkursen »Den svenska livsformen», vilken utgått i c:a 30,000 exemplar. Ett betydelsefullt led i styrelsens upplysningsverksamhet över huvud utgöra de s. k. informationsdagarna för pressen. Snart sagt alla tidningar och ett betydande antal tidskrifter inbjudas att sända representanter till dessa informationsdagar. Programmet har hittills alltid upptagit bl. a. en redogörelse för det utrikespolitiska läget och ett eller flera anföranden i folkhushållningsfrågor; talare ha i regel varit regeringsledamöter. Den första informationsdagen ägde rum i november 1940, och hittills (maj 1942) ha tolv sådana dagar hållits.

Slutligen må här några ord ägnas åt den styrelsen åliggande skyldigheten att hos chefen för justitiedepartementet anmäla sådana missbruk av tryckfriheten, som skada landets intressen. Denna skyldighet torde få anses avse endast tryckfrihetsmissbruk i rättslig mening, d. v. s. av beskaffenhet att kunna föranleda åtal eller annan åtgärd enligt tryckfrihetsförordningen. Däremot lära icke avses sådana tryckta framställningar som endast från vissa politiska eller etiska synpunkter kunna betecknas såsom missbruk av tryckfriheten. Den närmare bestämningen av anmälningsskyldigheten till att gälla sådana missbruk »som skada landets intressen» utgör en begränsning av densamma, varigenom undantagas främst sådana missbruk av tryckfriheten som kränka enskild mans rätt. I själva verket ha formliga anmälningar till justitieministern förekommit endast till ett mycket ringa

antal, nämligen femton. En sådan anmälan har föranlett åtal. Den åtalade tidningen frikändes av juryn. I praxis vanligare är att styrelsen under hand fäster vederbörande justitiedepartementstjänstemans uppmärksamhet på viss artikel i periodisk skrift. Angående vissa offentliggöranden må styrelsen numera, enligt vad som förutsatts i utrikesministerns anförande till statsrådsprotokollet vid tillsättandet av pressnämnden, göra anmälan till nämnden i och för varning. Denna anmälningsrätt avser sådana offentliggöranden som sammanhånga med rådande utomordentliga förhållanden och — ehuru ej innefattande missbruk av tryckfriheten av beskaffenhet att kunna föranleda åtal eller annan åtgärd enligt tryckfrihetsförordningen — utan att direkt beröra rikets förhållande till främmande makt äro ägnade att skada rikets intressen eller säkerhet. Intill den 15 maj 1942 har styrelsen gjort fyra sådana anmälningar. Av dem ha två föranlett offentlig varning och två enskild varning. Slutligen påtalar styrelsen understundom direkt hos vederbörande utgivare sådan publicitet som den funnit med hänsyn till landets militära och politiska läge olämplig. Dylika påpekanden utgöra som regel även formen för ingripande vid mindre grova överträdelser av det militära publiceringsförbudet; i svåra fall sker anmälan till justitieministern.

Tremannanämnden hade, såsom ovan sagts, till huvuduppgift att förbereda upprättandet av ett centralt organ för informationsväsendet, och när ett sådant organ skapades, insattes nämndens ledamöter i dess styrelse. Tremannanämnden bestod från början av generaldirektören K. A. W. Björck, ordförande, samt byråchefen i utrikesdepartementet O. U. K. Thorsing och verkställande direktören i tidningarnas telegrambyrå majoren G. F. A. Reuterswärd. Generaldirektör Björck efterträddes den 4 januari 1940 av professorn S. A. D. Tunberg. När informationsstyrelsen bildades blev denne dess ordförande och chef. Till vice ordförande och souschef förordnades expeditionschefen i justitiedepartementet A. C. T. Romberg, och ledamöter blevo kommandören friherre L. M. Beck-Friis, byråchefen Thorsing, direktören Reuterswärd samt verkställande direktören i radiotjänst C. A. Dymling; till ersättare för den militäre ledamoten, kommandören Beck-Friis, utsågs överstelöjtnanten C. G. A. Källner. I styrelsens sammansättning ha sedermera inträffat vissa förändringar, delvis sammanhängande med ändringarna av bestämmelserna i styrelsens instruktion. På nyinrättad ledamötsbefattning inträdde sålunda den 7 februari 1941 chefen för statens biografbyrå fil. d:r G. Bjurman. Överstelöjtnanten Källner avlöstes den 22 november 1940 såsom ersättare för den militäre ledamoten av dåvarande överstelöjtnanten, numera översten K. G. Björck. Denne efterträdde den 30 augusti 1941 kommandören Beck-Friis som militär ledamot, varvid överstelöjtnanten Källner åter inträdde i styrelsen, en kortare tid såsom ersättare för den militäre ledamoten och efter instruktionsändringen den 12 september 1941 såsom ledamot.

Styrelsens vice ordförande var intill den 1 november 1940 chef för allmänna avdelningen och är sedan nämnda dag chef för administrativa avdelningen; under tiden 1 juli—31 oktober 1940 åtnjöt han befrielse från vissa göromål, som ålåg honom i hans egenskap av avdelningschef, och docenten J. E. F. Thermanius, vilken sedan den 12 april 1940 såsom sak-

kunnig inom styrelsen hade biträtt vid organisationen och ledningen av rådgivnings- och dispensverksamheten, var då förordnad att fullgöra dessa göromål. Chef för upplysningsavdelningen blev vid styrelsens bildande redaktören K. B. Greitz, vilken hade varit chef för tremannanämndens informationsbyrå — chef för den likaledes på tremannanämndens initiativ upprättade granskningsbyrå hade varit dåvarande t. f. förste sekreteraren i utrikesdepartementet S. V. Dahlman. Efter Greitz' och Thermænius' avgång förordnades från den 1 november 1940 dåvarande förste legationssekreteraren, numera byråchefen N.-E. G. Ekblad att vara chef för upplysningsavdelningen och redaktionssekreteraren K. L. Walles att vara biträdande chef för samma avdelning. Den befattning som biträdande chef för upplysningsavdelningen, vilken inrättades den 1 augusti 1940, besattes med förste sekreteraren i styrelsen S. H. G. Rynell. Efter omorganisationen den 1 april 1942 är Ekblad chef för allmänna avdelningen, Walles chef för upplysningsavdelningen och Rynell chef för rådgivnings- och dispensavdelningen. Sekretariatet förestöds under tiden 1 februari—9 april 1940 av fil. lic. jur. kanç. A. G. Hafström och under tiden 10 april—20 september samma år av docenten A. H. Munktel. Sedan den 21 september 1940 förestås det av fil. lic. P. G. Andreen.

Ordförande och verkställande ledamot i krisstudiekommittén var rektorn R. F. Lund. När sektionen för kulturell folkberedskap erhöll en fastare organisation den 1 juli 1940, blev föredragschefen i radiotjänst Y. Hugo verkställande ledamot av dess nämnd. I denna egenskap kvarstod han till den 1 juli 1941, från vilken dag rektorn Lund är förordnad att vara chef för sektionen.

Såsom sakkunnig för konsumtionsfrågor biträder docenten Karin Kock, vars göromål i denna egenskap i huvudsak falla inom ramen för aktiv hushållnings verksamhet.

Särskilt förordnade ledamöter i pressrådet voro under hela dess verksamhetstid chefredaktörerna fil. d:r A. I. Anderson (högerpressen), B. H. Berlin (bondeförbundspressen), kömmendörkapten S. F. Dehlgren (tidningarnas telegrambyrås styrelse), H. Hjärne (folkpartipressen), P. C. Jonsson (den socialdemokratiska pressen) och A. I. E. Österström (publicistklubben).

Statens informationsstyrelse har sina lokaler i det f. d. Oxenstiernska palatset i Storkyrkobrinken (2 och 4), folkberedskapssektionen residerar i Munkbron 7 och aktiv hushållning i Storkyrkobrinken 11. Antalet anställda uppgår f. n. (maj 1942) till 45, inberäknat 2 försvarsassistenter (officerare), 11 kontors- och skrivbiträden samt 5 man vaktmästarpersonal.

Stig Rynell.

Statens handelskommission. De ständigt ökade svårigheter, som den neutrala handelen ställdes inför under förra världskriget, nödvändiggjorde snart nog, att den sakkunskap, som erfordrades för avgörande av i främsta rummet exportfrågorna, sammanfördes i en gemensam organisation. Sålunda skapades i juni 1915 Statens handelskommission. Närmaste tiden efter kommissionens tillkomst behandlade den huvudsakligen

frågor, som angingo sökta exportlicenser, men redan i november samma år sammanfördes hos kommissionen för underlättande av den kompensationsvis skeende handeln handläggningen av samtliga ärenden, som angingo Sveriges export och import, inkl. transitering, från eller till de krigförande länderna. Kommissionens verksamhetsområde utvidgades sedan successivt och omfattade efter den omorganisation, som skedde vid årsskiftet 1917—18, alla frågor berörande Sveriges varuutbyte med utlandet antingen de avsågo export, import eller transitering, varigenom kommissionen hade i sin hand den fullständiga kontrollen över både utförelsen och införelsen samt ägde möjlighet vaka över såväl att ingångna handelspolitiska förpliktelser uppfylldes som ock att de olika handelspolitiska bytesmedlen på bästa sätt utnyttjades. Kommissionen bedrev genom sina avdelningar förhandlingar med främmande länders representanter antingen dessa förhandlingar rörde import eller export av varor eller andra handelspolitiska förhållanden. I fråga om den viktigaste av kommissionens arbetsuppgifter, nämligen handläggningen av exportlicensärenden, förtjänar det omnämnas, att under föregående världskrig exportlicensärenden avgjordes av Kungl. Maj:t och icke av Handelskommissionen. Ansökan om exportlicens ställdes därför till Konungen, varefter erforderlig sakutredning införskaffades genom Handelskommissionens försorg liksom också den handelspolitiska utredningen av licensärendena skedde inom kommissionen. Sedan erforderlig utredning verkställdt, föredrogs ärendet inför Kungl. Maj:t, varefter detsamma återgick till Handelskommissionens licensavdelning, som ombestyrde expedieringen av Kungl. Maj:ts beslut.

At Handelskommissionen uppdrogs vidare i april 1916 att handlägga ärenden rörande tillämpningen av lagen angående vissa utfästelser rörande införelse och utförelse av varor m. m. (den s. k. krigshandelslagen), vilken tillkom med anledning av att vissa av de krigförande makterna genom garantiförbindelser mot export och andra privata överenskommelser sökte binda svenska exportörer och andra näringsidkare samt genom åtgärder av olika slag övervaka det svenska varuutbytet. Arbetet med handläggningen av hithörande frågor tog en mycket stor omfattning under föregående världskrig och nödvändiggjorde för Handelskommissionens del i organisatoriskt hänseende en betydande utvidgning.

Efter föregående världskrigs slut visade det sig, att Handelskommissionen relativt snabbt kunde avvecklas och redan den 1 oktober 1919 upphörde dess verksamhet och kommissionen upplöstes.

De erfarenheter, som under föregående världskrig vunnos ifråga om handhavandet av utrikeshandeln, ha under nu pågående krig givetvis beaktats och i tillämpliga delar legat till grund för de åtgärder, som vidtagits på hithörande områden. Väsentliga olikheter förefinnas dock. Atskilliga av de uppgifter, som under föregående krig handhades av Handelskommissionen, åvila sålunda nu Utrikesdepartementet, som för närvarande praktiskt taget helt sköter de förhandlingar och den kontakt i övrigt med främmande länders myndigheter, som erfordras. Krigsutvecklingen har även medfört, att vissa uppgifter, som åvila den nuvarande Handelskommissionen, icke erhållit samma betydelse och omfattning som under före-

gående världskrig, medan i vissa avseenden helt nya arbetsuppgifter framvuxit ur det rådande läget på utrikeshandels område.

Redan i samband med att världskrisen hösten 1939 inträdde i ett akut skede utfärdades genom kungörelser den 26 augusti 1939 export- och importförbud för ett antal varor. Samtidigt tillsattes Statens handelslicensnämnd med uppgift att handlägga ärenden angående meddelande av undantag från de sålunda stadgade export- och importförbuden samt att handlägga de övriga ärenden, som av Kungl. Maj:t överlämnades till nämnden. De ständigt ökade arbetsuppgifter, som, särskilt genom den fortskridande utökningen av exportförbuden, kommo att åvila Handelslicensnämnden, ävensom de av kriget föranledda utomordentliga förhållandena i fråga om varuutbytet med utlandet, krävde snart en utbyggnad av nämndens organisation i syfte att, liksom under föregående världskrig, hos en myndighet sammanföra behandlingen av frågor rörande utrikeshandeln och därmed förknippad verksamhet. För att tillgodose behovet av en dylik centralorganisation tillskapades Statens handelskommission, som började sin verksamhet den 20 november 1939 och därvid bland annat övertog samtliga de uppgifter, som tidigare åvilat Handelslicensnämnden.

Handelskommissionens viktigaste uppgift består i handhavandet av licensgivningen i fråga om de varor, som under krisen belagts med export- eller importförbud, samt att handlägga därmed sammanhängande frågor. I enlighet med dess instruktion, som är utfärdad den 10 november 1939, och i övrigt av Kungl. Maj:t meddelade föreskrifter åligger det sålunda Handelskommissionen att handhava under rådande utomordentliga förhållanden erforderliga regleringsåtgärder beträffande varuutbytet med utlandet i den mån dylika uppgifter icke ankomma på annan myndighet, att beträffande dylika frågor verkställa erforderliga utredningar och avgiva förslag ävensom att handhava de övriga uppgifter, som av Kungl. Maj:t till kommissionen överlämnas. Enligt instruktionen skall Handelskommissionen bestå av det antal ledamöter, som Kungl. Maj:t bestämmer. Kungl. Maj:t utser bland ledamöterna en ordförande och en vice ordförande. Hos Handelskommissionen skall finnas anställd en direktör, vilken, efter anmälan av kommissionens ordförande, förordnas av Kungl. Maj:t. Annan erforderlig personal antages av kommissionen, som äger att, i mån av behov, anlita särskilda sakkunniga. Det åligger enligt instruktionen ordföranden att planlägga och leda arbetet inom ramen för de föreskrifter, som i ämnet meddelas av kommissionen. Direktören utövar den närmaste ledningen av kommissionens kansli, som är indelat i följande avdelningar, nämligen: exportlicensavdelningen, importlicensavdelningen, transportavdelningen, sekretariatet med statistiska avdelningen samt kontorsavdelningen. Vidare finnas ett antal tjänstemän, som äro sysselsatta med mera speciella uppdrag, vilka icke direkt äga samband med det arbete, som utföres inom kommissionens huvudavdelningar. Dessa tjänstemän sortera direkt under direktören. Dylika uppdrag utgöras av exempelvis kontroll över utnyttjandet av de i överenskommelser med främmande länder erhållna importkontingenter, spörsmål sammanhängande med kompensationsaffärer samt deras genomförande, vissa valutafrågor m. m.

Den erfarenhet rörande varuutbytet med de olika länderna, som genom

portförbudens införande, har härvid i allmänhet vederbörande försörjningskommission förordnats till licensgivande myndighet. Sålunda handläggas de importförbud, som utfärdats för sill, jordnötter, kopra, sojabönor etc., fett och oljor av animaliskt eller vegetabiliskt ursprung, tvätt- och rengöringsmedel samt fisk av Livsmedelskommissionen, medan importförbudet för smörjmedel, fisknät och konsthartser ha hänförts till Industrikommissionen. Fullt enhetligt genomförd är denna uppdelningsgrund dock icke så tillvida som Handelskommissionen förordnats såsom licensgivande myndighet för vissa varor, som ur här berörda synpunkter belagts med importförbud, nämligen slangar av spånadsämnen, bly och zink samt halvfabrikat därav, hudar och skinn samt bensol m. m. Framhållas må i detta sammanhang, att för vissa inom Livsmedelskommissionens område fallande varuslag, såsom mjölk och mejeriprodukter, kött och fläsk samt spannmål och fodermedel, vilka produkter, såsom antytts, redan före nu pågående krig belagts med importförbud för att möjliggöra genomförandet av då tillämplad jordbruksreglering, importlicensgivningen handhaves av denna kommission.

Vid importlicensgivningen har den allmänna principen varit att ifråga om varor, för vilka Sverige i handelsavtal med främmande länder åtagit sig att meddela importlicenser inom ramen för vissa kontingenter, medge importlicenser i proportion till importörernas under åren närmast före krigsutbrottet verkställda import av ifrågakommande varuslag. Därest importen från visst land av varor, som belagts med importförbud, icke avtalsmässigt reglerats, har kommissionen medgivit import av ifrågavarande varuslag under beaktande av införselns önskvärdhet ur försörjnings- och arbetsmarknadssynpunkter samt med hänsynstagande till prispolitiska och handelspolitiska överväganden. Vid importlicensernas beviljande har man vidare sökt tillse, att verkliga beställningar förelegat i syfte att förhindra att medgivna licenser utnyttjas i spekulationssyfte. Vid handhavandet av importlicensgivningen har ett intimt samarbete etablerats mellan kommissionen och de olika importörsammanslutningarna, vilka fått utgöra en förmedlande länk mellan kommissionen och de enskilda importörerna.

Statens handelskommission utövar vidare en fortlöpande *kontroll över fullföljandet av i överenskommelser med främmande länder avgivna utfästelser och gjorda åtaganden* rörande export och import. Vad beträffar exporten från Sverige genomföres kontrollen av kommissionen med hjälp av dess statistik över beviljade exportlicenser samt deras utnyttjande. Sedan numera allmänt exportförbud införts, föreligger möjlighet att kontrollera hela den svenska exporten på nu nämnt sätt. Vad angår importen utövas kontrollen i nära samarbete med Industri- och Livsmedelskommissionerna, vilka genom särskilda avdelningar övervaka att föreliggande möjligheter till import i största möjliga utsträckning tillvaratagas.

Ehuru endast en mindre del av vårt varuutbyte med utlandet äger rum i form av *kompensationsaffärer*, ha dock dessa affärer erhållit ökad omfattning, allteftersom försörjningsläget såväl i Sverige som i de länder med vilka något varuutbyte av betydelse kan ifrågakomma, blivit alltmera skärpt. Såväl beviljandet av för dylika kompensationsaffärer erforderliga exportlicenser som affärernas genomförande underkastas från Handelskommissionens sida noggrann kontroll, särskilt i den mån den svenska exportvaran

endast med svårighet kan avstås eller eljest är att betrakta såsom värdefullt bytesobjekt. I detta sammanhang kan även nämnas, att kommissionen jämväl utövar kontroll över utförseln av sådana varor, som äro avsedda att efter förädling utomlands återinföras till riket.

Under rådande förhållanden har det i betydande utsträckning visat sig nödvändigt att *bedöma varuutbytes- och betalningsspörsmål i ett sammanhang*, vilket medfört ett intimt samarbete mellan å ena sidan Handelskommissionen och å den andra Valutakontoret och Clearingnämnden. Sålunda underställas Handelskommissionen flertalet av de inköpsanmälningar om fri valuta, som inkomma till Valutakontoret, och som avse betalning av införsel av icke importförbudna varor från länder i förhållande till vilka varuutbytet icke likvideras över clearing. Därjämte infordrar Clearingnämnden Handelskommissionens yttrande över ansökningar om likvid i annan ordning än som stadgas i gällande clearingförfattningar, i vad angår import från eller export till länder i förhållande till vilka varuutbytet regleras över clearing. Vid prövningen av övan berörda frågor utgår Handelskommissionen i vad angår importen från den ifrågasatta införselns önskvärdhet, varvid även prissynpunkter beaktas.

De transportsvårigheter, som den i april 1940 inträffade avspärningen medförde för såväl den svenska exporten som importen, föranlände att inom Handelskommissionen upprättades en särskild transportavdelning med uppgift att lämna exportörer och importörer uppgifter om de olika transportmöjligheter, som kunde ifrågakomma, särskilt i vad anginge *den transoceana trafiken*. Avdelningen har även haft i uppdrag att sammanställa laster för de skeppslägenheter, som sedermera förekommit i fråga om nämnda varuutbyte, samt att handlägga vissa därmed sammanhängande problem. Det åligger sålunda avdelningen att i samråd med försörjningsmyndigheterna granska och gradera inkommande ansökningar om import och export till transoceana länder. Efter verkställd granskning utfärdar Handelskommissionen för till transport godkända varupartier transporttillstånd, vilka eventuellt kunna vara förknippade med vissa villkor rörande varornas fördelning mellan importörerna etc. På grundval av sålunda erhållet material sammanställer avdelningen i samråd med nyssnämnda myndigheter skeppningslistor å gods, som kan komma ifråga för skeppning inom ramen för det begränsade tonnaget, som står till buds, samt fördelar godset på förefintliga fartygslägenheter. Vid handläggningen av ärenden rörande sammansättning av laster för import från transoceana länder eller export till samma länder har avdelningens arbete varit inriktat på att ifråga om importen erhålla för landets försörjning oundgängligen nödvändiga varor, medan beträffande exporten man strävat efter att giva företräde åt högvärdigt gods framför skrymmande och lågvärdigt dylikt.

Såsom inledningsvis omnämnts åvilar Handelskommissionen *tillämpningen av den s. k. krigshandelstagstiftningen*. I likhet med lagen av år 1916 angående vissa utfästelser rörande införsel och utförsel av varor m. m. innehåller den nu gällande krigshandelslagen av den 30 december 1939 dels bestämmelser av innebörd att av näringsidkare avgivna garantiförbindelser mot export och andra privata överenskommelser, vilka syfta till en övervakning från utländsk sida av den svenska utrikeshandeln, icke skola vara

TABELL I.

Översikt av andra kammarens yrkesfördelning efter 1940 års val.¹

Yrkesgrupper	Hela kammaren		Partier				
			Höger	Bonde- förb.	Folk- part.	Soc.- dem.	Kom- munist.
I. Allmän tjänst.....	18.3 %	42 (45)	9	—	4	28	1
A. Förtroendeämb. o. lik- ställda.....	1.7 %	4 (1)	1	—	1	2	—
a) Civila.....		4 (1)	1	—	1	2	—
b) Domare.....		—	—	—	—	—	—
c) Officerare.....		—	—	—	—	—	—
d) Biskopar.....		—	—	—	—	—	—
B. Övriga ämbets- och tjänstemän.....	16.6 %	38 (44)	8	—	3	26	1
a) Civila.....		5 (5)	2	—	1	2	—
b) Domare.....		— (2)	—	—	—	—	—
c) Officerare.....		1 (1)	1	—	—	—	—
d) Präster.....		2 (4)	—	—	—	2	—
e) Vetenskapsmän och lärare vid högre undervisningsan- stalter.....		6 (8)	3	—	1	2	—
f) Folkskollärare....		12 (8)	1	—	1	10	—
g) Diverse tjänstemän av lägre grad....		12 (16)	1	—	—	10	1
II. Fria yrken.....	12.2 %	28 (33)	3	—	4	19	2
a) Advokater.....		1 (1)	1	—	—	—	—
b) Läkare o. apotekare		1 —	—	—	1	—	—
c) Tidningsmän....		24 (30)	2	—	1	19	2
d) Predikanter.....		2 (2)	—	—	2	—	—
III. Jordbruk.....	32.6 %	75 (84)	23	28	10	14	—
a) Godsägare.....		9 (8)	6	2	1	—	—
b) Hemmansägare..		66 (76)	17	26	9	14	—
IV. Handel och Industri..	10.8 %	25 (16)	7	—	5	13	—
a) Bruks- och fabriks- idkare.....		4 (2)	1	—	3	—	—
b) Grosshandlare och chefer för bank, och andra större affärsföretag.....		7 (7)	6	—	1	—	—
c) Mindre företag, och anställda....		14 (6)	—	—	1	13	—
d) Hantverkare.....		— (1)	—	—	—	—	—
V. Arbetare o. förtroende- män inom arbetaror- ganisationer.....	24.8 %	57 (48)	—	—	—	57	—
a) Industrierbetare..		36 (33)	—	—	—	36	—
b) Lantarbetare....		6 (8)	—	—	—	6	—
c) Förtroendemän..		15 (7)	—	—	—	15	—
VI. Övriga.....	1.3 %	3 (4)	—	—	—	3	—
Summa	100 %	230 (230)	42	28	23	134	3
Därav kvinnor.....		18 (10)	1	—	1	16	—

¹ Det kan mången gång vara svårt att avgöra under vilken rubrik en ledamot bör hänföras. Här ha till ämbetsmän av mellangrad (I B a) räknats bl. a. en

TABELL II.

Yrkesfördelningen i första kammaren 1940 och i andra kammaren 1941.

Yrkesgrupper	1 kammaren 1940 %	2 kammaren 1941 %
I. Allmän tjänst	35.2 (42.0)	18.3 (17.0)
A. Förtroendeämbetsmän och likställda	6.0 (10.0)	1.7 (1.3)
B. Övriga ämbets- och tjänstemän	15.2 (22.7)	6.1 (6.5)
C. Folkskollärare och div. tjänstemän av lägre grad	14.0 (9.3)	10.5 (9.2)
II. Fria yrken	12.0 (9.9)	12.2 (14.3)
III. Jordbruk	27.2 (28.7)	32.6 (39.6)
A. Godsägare	5.2 (5.3)	3.9 (3.1)
B. Hemmansägare	22.0 (23.4)	28.7 (36.5)
IV. Handel och industri	15.2 (14.0)	10.8 (9.1)
A. Större industri- och affärsmän	7.2 (9.3)	4.7 (4.4)
B. Mindre företagare och anställda	8.0 (4.7)	6.1 (4.7)
V. Arbetare och förtroendemän inom arbetar- organisationer	10.4 (4.1)	24.8 (20.0)
VI. Övriga	— (1.3)	1.3 —
Summa	100 (100)	100 (100)

9 % år 1933. Dock kvarstår ännu, såsom av tabellen framgår, en tydlig karaktärsskillnad kamrarna emellan. Trots likhet i politisk sammansättning får den sociala tyngdpunkten bland första kammarens ledamöter anses ligga hos den högre medelklassen.

Eva Eneblad.

Statsvetenskapligt in- Vid sammanträde i Stockholm den 18 och 19 april **tresseförbund bildat.** med representanter för de fyra statsvetenskapliga intresseföreningarna i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala beslöts bildandet av en central riksorganisation för landets »statsvetare» benämnd *Statsvetenskapliga Intresseförbundet*. Förbundet, som närmast har karaktären av ett fackförbund, har enligt stadgarna till sin uppgift bl. a. »att bevaka de politices studerandenas och de utexaminerade politices magistrar-

syssloman vid ett större lasarett, en sekreterare i hushållningssällskap samt en sjukkassedirektör. Bland godsägarna har placerats en lantbruksförvaltare. Till förtroendemän inom arbetarorganisationer ha förts ombudsmännen inom socialdemokratiska partiet samt några partifunktionärer.

I andra kammaren sitta nio gifta kvinnor utan angivet yrke. En möjlighet hade varit att liksom i den officiella statistiken placera dem under en särskild rubrik. Här ha dock i viss anslutning till föregående undersökningar ledamöterna utplacerats i enlighet med sina förutvarande yrken. Endast i de fall då de aldrig — så långt som det är möjligt att kontrollera — haft någon anställning ha de förts under rubriken »Övriga».

Några större divergenser i sak mellan denna tabell och den officiella statistikkens torde ej förefinnas.

nas intressen, att arbeta för användande av statsvetenskapligt skolad arbetskraft, att följa de utexaminerade politices magistrarnas arbetsförhållanden genom att föra register över dem, att driva bokförmedling och förlagsverksamhet».

Varje lokalförening utser årligen en representant till förbundsstyrelsen, vars säte och adress är Stockholm, dit även centralregistret är förlagt.

Ett önskemål alltsedan studentriksdagen i Lund 1938 har med förbundets tillkomst kunnat förverkligas och kommer säkerligen att bli mottaget med tillfredsställelse av alla yngre »statsvetare» vid universitet och högskolor såväl som av de utexaminerade ute i förvärvsverksamhet.

K. O. S.

Tidskriftsöversikt.

AV BROR GÖSTA CEDERSTRÖM.

Nya Argus. Hfors. Årg. 35: 1942. No 6: 16 mars. *Hornborg, E.*, Småstaternas problem, s. 67—69.

Nytt juridiskt arkiv. Avd. 2. Tidskrift för lagstiftning. Sthm. Årg. 66: 1941. H. 4: april (1942). Översikt av de vid 1941 års riksdag behandlade ärenden, i vilka lagutskott meddelat utlåtande, ävensom redogörelse för vissa av andra utskott behandlade lagfrågor, s. 424—572.

Fakta för socialdemokratiska talare och debattörer. [Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti.] **Sthm. 1942. No 1: febr.** Lagtima riksdagen 1941. Höstsessionen, s. 1—56.

Finanstidningen. Organ för näringslivet. **Sthm. Årg. 20: 1942. H. 1/2: 10 jan.** *Odhe, Th.*, Staten och intresseorganisationerna, s. 5—9. — **H. 13: 28 mars.** *Nordenson, H.*, Ett statligt ekonomiskt råd, s. 207—11.

Fackföreningsrörelsen. Organ för Landsorganisationen i Sverige. **Årg. 22: 1942. No 11: 13/3.** *Fagerholm, K. A.*, Statligt löneråd i Finland, s. 244—48.

Från departement och nämnder. Utg. Statens informationsstyrelse. **Årg. 4: 1942. No 9.** *Abramson, E.*, Statens institut för folkhälsan. En verksamhet av stor betydelse icke minst i samband med kristiden, s. 161—68.

Industria. Svenska arbetsgivareföreningens tidning. **Sthm. Årg. 38: 1942. No 4: 14 febr.** En folklig »byråkrati», s. 119—20. **No 7: 28 mars.** *Kahra, E.*, Nyordning inom den finska lönepolitiken. Förslag om ett löneråd, s. 264—67. **No 9: 25 april.** Statens förhandlingsväsen (Arbetsgivareföreningens svar på remiss ang. inrättande av en statlig förhandlingsbyrå), s. 343.

Svensk juristtidning. Sthm. Årg. 26: 1941. H. 8: nov. *Undén, Ö.*, Norges strid för rätten, s. 889—95. **Årg. 27: 1942. H. 1: jan.** *Romanus, S.*, Lagstiftningsfrågor vid 1941 års riksdag, s. 47—54.

Medborgaren. Högersn månadsblad. **Sthm. 1941. No 11: nov.** *Thermænius, E.*, När svenska folket första gången gick till val. Ett 75-årsminne, s. 365—70. **1942. No 3: mars.** Socialistisk idédebatt, s. 89—91.

Sociala meddelanden (Statistiska meddelanden. Ser. F.). Utg. av socialstyrelsen. Sthm. Bd 51: 1941. H. 8: aug. Sociala frågor vid 1941 års lagtima riksdag, s. 695—716. Bd 52: 1942. No 1: jan. Sociala frågor vid 1941 års höstsession, s. 3—5.

Svensk skattetidning. Organ för rättvis beskattning och kunskap om skattelagstiftningen. Sthm. Årg. 8: 1941. H. 8. Engblom, C. P., Översikt över 1941 års riksdags beslut ang. skatterna, s. 444—47. — Beskattningsmyndigheternas organisation m. m., s. 448—49. Årg. 9: 1942. H. 1/2. Engblom, C. P., Översikt över 1941 års riksdags beslut ang. skatterna m. m. 2. S. 33—56.

Skogen. Organ för Svenska skogsvårdsföreningen. Sthm. Årg. 29: 1942. No 8: 15 april. Bränslekommissionen — hur den vuxit fram och hur den arbetar. Av Pablo. S. 121—22.

Sunt förnuft. Organ för Skattebetalarnas förening. Sthm. Årg. 21: 1941. No 10. Stjernberg, N., Det svenska rättssamhällets grundvalar, s. 313—15. — Andréén, G., Självstyrelse och — självbesinning, s. 319—22. — Larsson, Yngve, Den kommunala självstyrelsen, s. 327—29.

Tiden. Politik, ekonomi, kultur. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. Sthm. Årg. 34: 1942. H. 2. Omkring partiprogrammet. 1. Tingsten, H., Partiprogrammets allmänna grundvalar, s. 94—104.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Sthm. Årg. 4: 1941. H. 5. Eek, H., Pressförvaltningsrätt, s. 291—301. Årg. 5: 1942. H. 1. Holm, S., Det kommunala utskyldsstreckets som rösträttsvillkor, s. 14—29. H. 2. Andersen, Poul, Skön och Regel i dansk Förvaltningsret, s. 69—85. — Norberg, E., Statens krisrevision, s. 86—96.

Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland. Årg. 77: 1941. Erich, R., Svensk statsförvaltningsrätt [rec. av R. Malmgren, Sveriges författning. 1—2.], s. 413—25.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. Sthm. Årg. 23: 1942. No 2: febr. Uppmjukning ifrågasatt av det s. k. särskilda utskyldsstreckets [Förbundsstyrelsens yttrande], s. 49—56.

Sveriges landstings tidskrift. Utg. av Svenska landstingsförbundet. Sthm. Årg. 28: 1941. H. 4. Från riksdagen, s. 139—47.

Svensk tidskrift. Sthm. Årg. 29: 1942. H. 1. Cederblad, S., Götiska förbundet och tryckfriheten. Ett apropå med anledning av den nuvarande pressdebatten, s. 35—41. H. 2. Nygren, A., Luther och staten, s. 98—106. — Persson, G., Rationaliseringen och förvaltningen, s. 107—12. — Holm, S., Ett inkonstitutionellt förfaringssätt, s. 124—29. H. 3. Hessler, C. A., En forskningsuppgift, s. 168—73.

Teknisk tidskrift. Utg. av Svenska teknologföreningen. Sthm. Årg. 72: 1942. H. 2: 10 jan. Ljunggren, G., Försvarsväsendets kemiska anstalt, s. 1—5. H. 7: 14 febr. Tekniken inför årets riksdag. Av H. B-d. S. 61—64. H. 11: 14 mars. Ingenjörerna och försvarsorganisationen [Sv. teknologföreningens remissvar på 1941 års försvarsutrednings betänkande], s. 106—10. H. 16: 18

april. Utredning rörande den teknisk-vetenskapliga forskningens ordnande, s. 189—96. **H. 17: 25 april.** Utredning rörande den teknisk-vetenskapliga forskningens ordnande [forts.], s. 201—09.

Svenska vägföreningens tidskrift. Sthm. Årg. 29: 1942. No 3: april. *Nordendahl, E.*, Statsverkspropositionen år 1942, s. 50—58. — *Malmberg, Å. v.*, Kungl. maj:ts proposition till riksdagen ang. vägväsendets förstatligande. Referat, s. 63—67.

Vägen. Tidskrift för kommunikationsväsendet. **Sthm. Årg. 6: 1941. No 23: 13 nov.** Väg- och vattenbyggnadsstyrelsens historia. Ett apropå i samband med 100-årsjubileet, s. 260. **Årg. 7: 1942. No 6: 19/3.** Vägväsendet förstatligas. Proposition framlagd för riksdagen, s. 69—76.

Gads danske Magasin. Khvn. Aarg. 35: 1941. 11: Nov. *Heltberg, N.*, To Etapper af Liberalismens Historie, s. 559—66. **12: Dec.** *Heltberg, N.*, Forts. på föreg. uppsats, s. 650—56. **Aarg. 36: 1942. No 3: Marts.** *Bölling, H.*, Situationen i dansk Politik Vinteren 1942, s. 129—35.

Ökonomi og Politik. Politiske og økonomiske Kvartals-oversigter utg. af Institutet for Historie og Samfundsökonomi. **Khvn. Aarg. 15: 1941. No 3: Juli/Sept.** *Gerlach-Nielsen, C.*, Det franske Kolonirige, s. 183—93.

Minnesota history. St. Paul. Vol. 22: 1941. No 3: Sept. *Chatelain, V. E.*, The federal land policy and Minnesota politics, 1854—60, s. 227—48.

Social research. An international quarterly of political and social science. **New York. Vol. 8: 1941. No 4: Nov.** *Glickman, D. L.*, The war policy of the British labor party, s. 419—37. — *Heimann, E.*, The rediscovery of liberalism, s. 479—87.

Quarterly review. Lond. 1941. No 547: Jan. *Lovett, H. V.*, India, 1914—40. An historical study, s. 9—29. **No 548: April.** *Headlam, C.*, Party politics, s. 287—302. **No 549: July.** *Marriott, J. A. R.*, Problems of federalism, s. 27—43. **No 550: Oct.** *Lovett, H. V.*, Indian politics, 1940—41, s. 256—73.

Annual survey of English law. Lond. 1939. [*Jennings, W. I.*] Administrative law, s. 67—90. — [*Parry, C.*] Constitutional law, s. 91—105.

Revue des deux mondes. Royat (Puy — de — Dôme). Anné 111: 1941. 1:er déc. ***Remarques sur les constitutions, s. 296—302. **Anné 112: 1942. 1:er févr.** *Saint-Aulaire*, Réflexions sur la république, s. 304—22. **15 févr.** *Gillouin, R.*, La démocratie contre l'état, s. 385—99. **15 mars.** *Reynaud, L.*, La maçonnerie en France. 1. S. 168—79. **1:er avril.** *Rivaud, A.*, Le crépuscule des experts, s. 225—40. — *Reynaud, L.*, La maçonnerie en France. 2. S. 300—12. **15 avril.** *Bivort de La Saudée, J. de*, Le communisme d'aujourd'hui en U. R. S. S. et en France, s. 360—71.

Nouvelle revue de Hongrie. Budapest. T. 66: 1942. No 2: févr. *Bela Zolnai*, Rákóczi et le royaume national, s. 13—20. **No 4: mai.** *Weis, E.*, Le conservatisme en Hongrie, s. 303—12.

Forschungen und Fortschritte. Berl. Jahrg. 18: 1942. 7/8: 1—10 Marz. *Goetz, W.*, Die Entstehung der italienischen Stadtkommunen des Mittelalters, s. 73—75. 11/12: 10—20 April. *Hartung, F.*, Die Entwicklung des Generaldirektoriums in Preussen 1723 bis 1786, s. 110—12. 13/14: 1—10 Mai. *Tellenbach, G.*, Zur Entstehungsgeschichte des Deutschen Reiches, s. 130—32.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. Berl.-Dahlem. Bd 53: 1941. H. 2. *Meisner, H. O.*, Das Regierungs- und Behördensystem Maria Theresias und der preussische Staat, s. 324—57.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche. Berl. Jahrg. 65: 1941. H. 6: Dez. *Walb, E.*, Die Reichsidee bei den deutschen Kameralisten, s. 683—704. Jahrg. 66: 1942. H. 1: Febr. *Hashagen, J.*, Der Wendepunkt in den griechischen Staats- und Soziallehren vom Hellenentum zum Hellenismus, s. 87—91.

Jomsburg. Völker und Staaten im Osten und Norden Europas. Vierteljahrschrift. Lpz. Bd 5: 1941. H. 2. *Taube, A. v.*, Leistungen und Wirkungen des baltischen Deutschtums. Bruchstücke einer Rechenschaft. 3. Die deutsche Landesverwaltung in den baltischen Landen von ihren Anfängen bis zu ihrer Aufhebung im Jahre 1918, s. 164—80.

Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht. Berl. Jahrg. 9: 1942. H. 2: 15 Jan. *Reuss, H.*, Das Reichsverwaltungsgericht, s. 17—19.

Verwaltungsarchiv. Zeitschrift für Verwaltungsrecht und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berl. Bd 46: 1941. H. 3/4. *Beuster, H.*, Reichsbürger und Staatsangehöriger, s. 157—95. — *Neesse, G.*, Führer, Führungsordnung, Führertum im deutschen Verfassungsrechte, s. 196—208.

Kritischer Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Berl. & Münch. N. F. Bd 31: 1941. H. 4. Verfassungs- und Verwaltungsrecht, s. 320—47.

Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde. Basel. Bd 40: 1941. *Schweizer, E.*, Basel und die schweizerische Regeneration im 1. Quartal 1832, s. 87—120. — *Schweizer, E.*, Eine Verschwörung in der schweizerischen Regenerationszeit, s. 121—58.

Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft. Jena. Jahrg. 4: 1941. H. 2. *Scholz, R.*, Weltstaat und Staatenwelt in der Anschauung des Mittelalters, s. 81—100.

Historische Zeitschrift. Münch. & Berl. Bd 165: 1941/42. H. 1: 10/12. *Valjavec, F.*, Ungarn und die Frage des österreichischen Gesamtstaates zu Beginn des Jahres 1849, s. 81—98. H. 2: 10/1. *Kallen, G.*, Die politische Theorie im philosophischen System des Nikolaus von Cues, s. 246—77.

Zeitschrift für Politik. Berl. Bd 31: 1941. H. 12: Dez. *Diener, R.*, Reichsgründung, Reichsgestaltung, Reichserneuerung. Eine staatswissenschaftliche Studie zum deutschen Reichsproblem, s. 739—54. Bd 32: 1942. H. 1: Jan. *König, G.*, Der Skandinavismus als politische Illusion, s. 16—35. H. 2: Febr. *Ziegler, W.*, Die Ordnungsgedanke in der europäischen Geschichte, s. 65—81. — *Eschmann, E. W.*, Geschichte und politischer Anspruch. Zur Frage der deutsch-französischen Beziehungen, s. 96—112.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Tüb. Bd 102: 1941/42. H. 1: Nov. Weber, W., Führerlass und Führerverordnung, s. 101—37.

Zeitschrift für öffentliches Recht. Wien. Bd 21: 1941. H. 3/4: 15. Nov. Wytrhlik, J., Eine Stellungnahme des Reichskanzlers Bismarck zu dem Problem der mittelbaren Staatenhaftung, s. 273—82. — Verdross, A. v., Theorie der mittelbaren Staatenhaftung, s. 283—309. H. 5: 30 Dez. Pfeiffer, H., Die verfassungsrechtliche Einordnung der neuen Gebiete, s. 580—97.

ETT GENMALE MED SVAR.

Docenten i statskunskap Gunnar Heckscher har i en uppsats i föregående häfte¹ av denna tidskrift »*Självförvaltningssamhälle*» och »*Självförvaltningsdistrikt*» utsträckt sitt författarskap till ett juridiskt spörsmål. Han har därvid ansett sig böra »*förvisa hela denna distinktion till de onödiga skrivbordskonstruktionernas område*».

Vederhäftigheten av herr Heckschers kritik belyses enkelt på följande sätt: Om en drätselkammare, en barnavårdsnämnd eller en kommunal nykterhetsnämnd beställer en skrivmaskin, vem blir betalningsskyldig? Svar: kommunen. Men om en taxeringsnämnd, en mödrahjälpsnämnd eller en länsnykterhetsnämnd beställt skrivmaskinen, blir då ock det kommunala subjekt, som valt ledamöter i organet, därmed betalningsskyldigt? Skulle herr Heckscher kunna besvara denna fråga jakande, vore distinktionen en »skrivbordskonstruktion»; kan han det ej, torde det icke vara erforderligt att karakterisera hans ifrågavarande rättsvetenskapliga författarskap.

Stockholm i mars 1942.

Halvar G. F. Sundberg.

Det är måhända förklarligt, att professor Sundberg icke velat nedlåta sig till att observera, vari min kritik består. Man kan naturligtvis indela de kommunala enheterna efter en mängd mer eller mindre relevanta principer: efter skattetrycket, efter förekomsten av skogs- eller jordbruksfastigheter, efter hårfärgen hos det övervägande antalet innevånare o. s. v. Vad jag velat göra gällande, är att professor Sundbergs indelningsgrund — betalningsskyldigheten för expenser — är orimlig, och att hans distinktion därför bör förvisas till de onödiga skrivbordskonstruktionernas område. Någon saklig invändning häremot har han ej gjort, varför ej heller jag behöver förlänga diskussionen med många ord.

Vederhäftigheten av herr Sundbergs genmäle belyses sålunda — med en lätt parafra av hans eget uttryckssätt — enklast genom följande fråga. Är det rimligt att indela kommunerna med utgångspunkt från frågan vem som är betalningsskyldig för exempelvis en skrivmaskin, i stället för från frågan vem som bär kostnaderna för de materiella uppgifterna? Skulle herr Sundberg kunna övertygande motivera ett jakande svar på denna fråga, vore hans distinktion icke någon skrivbordskonstruktion; kan han det ej, torde det icke vara erforderligt att närmare karakterisera hans ifrågavarande rättsvetenskapliga författarskap.

Gunnar Heckscher.

¹ Häfte 4—5 för år 1941.

LITTERATURGRANSKNINGAR

R. MALMGREN, *Sveriges författning, en lärobok i svensk statsrätt*, 3:dje och 4:de häftet. Malmö 1936 och 1941. Pris kr. 6:— per häfte.

Professor Malmgren har med det under förra året utkomna fjärde häftet avslutat sin 1929 påbörjade monumental översikt av svensk statsrätt. De två första häftena (av 1929 och 1932) ha tidigare varit föremål för granskning i denna tidskrift; här skola alltså endast de två senare béröras.

Sedan författaren i de två första delarna av sitt verk skildrat statsområde och medborgarrätt, konungen samt riksdagen, återstod för honom att giva en framställning av konungens och riksdagens befogenheter, och det är detta ämne, som behandlas i de två senare delarna.

Den uppdelning av statsmaktens huvudfunktioner, som man av gammalt gjort i lagstiftning, rättskipning och verkställighet, avvisar författaren. Den passar ej för hans framställning, ty denna rör sig endast med de högsta statsorganens befogenheter och behandlar ej sådana, som lagts i händerna på underordnade ämbetsverk och myndigheter. Ej heller skulle riksdagens viktigaste befogenheter beskattnings- och statsregleringsmakten kunna komma med.

I stället fördelar författaren stoffet på följande sätt. Som en inledning gives en översikt över statsmaktens utskiftning mellan konung och riksdag, sedan redogöres för lagstiftningen, därpå följer en avdelning om »riksstyrelsen», det som man med 1809 års terminologi kan kalla den styrande makten, därnäst gives en framställning av de olika statsuppgifternas finansiering och slutligen ett kapitel om den konstitutionella kontrollen.

I den översikt över statsmaktens fördelning mellan konung och riksdag, som sålunda inleder framställningen, gives en resumé över RF:s »teoretiska underlag». I denna ansluter sig förf. visserligen till Brusewitz' uppfattning om 1809 års författningsverk, men hans framställning bär prägel av självständiga, på egna vetenskapliga överväganden grundade ståndpunktstaganden. Lagerroths försök till omvärdering av det brusewitzska forskningsresultatet hade, då denna översikt skrevs, ännu ej framlagts. I det sista av de båda här ifrågakarande häftena (tryckt 1941) berör förf. på sätt och vis, i samband med frågan om Kungl. Maj:ts befogenheter beträffande finansförvaltning och statsreglering, Lagerroths uppfattning sådan den framkommer i hans undersökning av »Beskattningsmakten i 1809 års RF» (Statsvetenskaplig tidskr. 1938). Ehuru det ej direkt utsäges, torde det vara tillåtet att påstå med ledning av det ståndpunktstagande förf. gör i enskildheter inför de lager-

rothska teorierna, att han ej efter dessas framkomst anser sig ha anledning att rucka på sin uppfattning om 1809 års författningsverk.

Denna översikt följes av en mera detaljerad redogörelse för de befogenheter, som tillkomma de båda »statsmakterna» enligt RF:s ursprungliga mening, och för de förskjutningar, som efter 1809 ägt rum speciellt beträffande omfånget av Kungl. Maj:ts befogenheter enligt RF § 89 och beträffande statsregleringen. RF § 90 har som följd av denna förskjutning »i själva verket förlorat det mesta av sin praktiska betydelse», säges det vidare. Och den ursprungliga dualismen har brutits, därigenom att parlamentarismen slagit igenom. Någon analys av denna parlamentarism och någon undersökning av hur den uppkommit finnes däremot ej, men det kanske med fog kan sägas, att sådant helt faller utanför ramen av en statsrättslig framställning av den art, det här är fråga om.

Vid behandlandet av lagstiftningen uppställer förf. två spörsmål till en början till besvarande: vad menas med lagstiftning och finns det några gränser för lagstiftningen?

Enligt en sedan 1880-talet iakttagen praxis är det ju endast de genom samfällt beslut av konungen och riksdag tillkomna författningarna, som kallas för »lag», men trots denna terminologi finns det intet skäl, anser förf., att begränsa framställningen till enbart en dylik samfällad lagstiftning. Enligt RF:s egen terminologi omfattar lagbegreppet mera än så, och förf. tager därför med i sin framställning konungens ekonomiska lagstiftning enligt RF § 89 och även beskattningslagstiftningen. Däremot fordras, påpekar han, enligt svensk uppfattning, att en lag skall ha en allmänt förpliktande karaktär, skall vara »ett generellt formulerat handlingsdirektiv». Ett för ett konkret fall avsett beslut eller utslag vill man ej i Sverige giva karaktär av lag. Som ett talande exempel på hur man medvetet söker undvika detta i vårt land anför förf. tillvägagångssättet vid beviljandet av moratorium för a.b. Kreuger & Toll 1932 (sid. 35).

Genom denna gränsdragnin för begreppet lag har i själva verket också på sätt och vis en gräns dragits för lagstiftningsmakten. Finns det i övrigt någon spärr för denna? Förf. är ej villig att erkänna detta. Det finns inga rättigheter utanför rättsordningen, ty dessa, äganderätt, yttrandefrihet etc., äro helt enkelt funktioner av rättsordningen, och de mest genomgripande förändringar kunna alltså genomföras på fullt laglig väg. Något hinder för monarkiens avskaffande, den på 1912 års riksdag så omstridda frågan, finnes alltså inte enligt författarens mening. Naturligtvis kan grundlagen stadga förbud för viss lagstiftning, som alltså endast efter förutgången grundlagsändring kan genomföras. Ett dylikt förbud ansågs ju, intill förändringen 1937, RF § 60 ha stadgat mot införande av monopol. Tolkningen av denna paragraf var länge omtvistad. Malmgren medgiver att åtskilligt talar för den strängare uppfattningen, d. v. s. att ej ens Kungl. Maj:t och riksdag gemensamt fingo besluta inrättandet av monopol, men menar att ordalydelsen ej tvingar härtill, och under sådana förhållanden bör man kunna välja den förnuftigaste tolkningen, och det är, att t. ex. införandet av 1914 års tobaksmonopol ej var i strid med grundlagen. Saken är ju ej längre aktuell och var det knappast ens när detta parti av förf:s framställning skrevs.

I det följande genomgås den samfällda lagstiftningens område. Här behandlas alltså var för sig grundlagar, allmän civil- och kriminallag, kyrkolag, kommunallagarna och samfällad lagstiftning i övrigt. Det påpekas, att grundlagarna enligt RF § 85 blivit ett rent formellt begrepp. »Allmän civil- och kriminallag» skall ju enligt RF § 87 stiftas på speciellt föreskrivet sätt (gemensamt av konung och riksdag efter hörande av lagrådet). Vad menas med detta uttryck, eller rättare sagt, vad menade man härmed 1809?

Dåtiden talade om publikrätt, ekonomisk rätt och privaträtt. Den sistnämnda reglerade de enskildas mellanhavanden och hade två grenar, civilrätt; som avsåg äganderätten och de kontrakt som därom ingås, och kriminalrätten, som handlade om missgärningar och straff. 1734 års lag höll sig uttryckligen till privaträtten i denna mening, och eftersom staten ej i enlighet med då härskande naturrättsliga åskådningar, skapat denna rätt, endast konstaterat den, så kallades den för allmän lag. Det fanns alltså enligt 1809 års uppfattning endast publikrätt, allmän lag (dit även civil- och straffprocessen räknades) samt ekonomisk lag och dessa ha också av grundlagsstiftarna i tur och ordning behandlats i RF §§ 81—86; 87—88; 89. Icke desto mindre voro nog gränserna mellan dessa olika avdelningar redan 1809 något flytande, och än svårare har det senare blivit att draga några skarpa skiljelinjer. En hel del av det som 1809 ansågs kunna behandlas efter RF § 89 har ju flyttats över till handläggning enligt RF § 87, och den allmänna kriminallagen har fått i sig upptaga områden som ej hörde den till, t. ex. brott mot de ekonomiska lagarna och mot staten.

Hela denna ovan i största korthet relaterade utredning är synnerligen upplysande och värdefull för förståendet av de tankegångar, som ligga bakom ifrågavarande grundlagsparagrafer. Den exemplifierar också på ett ypperligt sätt författarens hela arbetet igenom grundliga och klagörande framställningssätt.

Kyrkolagen, som tidigare stiftats på samma sätt som allmän lag, kom i en helt ny ställning, då kyrkomötet inrättades och en gränsdragning måste då här göras. Lagar, som reglera kyrkans organisation och verksamhet (men ej den kyrkliga kommunens förhållanden), räknas till kyrkolag. Uttrycket »kommunallagarna» (RF § 57: 2) tolkas av Malmgren på vedertaget sätt, och till den samfällda lagstiftningen i övrigt räknar förf. bl. a. lag om folkomröstning (RF § 49: 2) och de särskilda speciallagar, som på olika håll i RF och RO omnämnas (t. ex. i RF §§ 15; 28; 31; 33; 49: 1; 106 m. fl.).

Som ovan nämnts behandlar förf. i detta sammanhang även den ekonomiska lagstiftningen och beskattningstagstiftningen. Den förra definieras ju i RF § 89. I 1810 års RO § 34, där de frågor, som skola gå till allmänna besvärskommittén, omtalas, får man ytterligare ledning för förståendet av uttrycket »grunderna för allmänna inrättningar». Olika meningar ha framförts om betydelsen av riksdagens beskattningsrätt. Malmgrens uppfattning går ut på att riksdagen tack vare sin rätt att beskatta (RF § 57) ger konungen ett bemyndigande att utfärda en viss beskattningstag, vilket bemyndigande konungen begagnar sig av, om han finner rikets väl fordra det. Det är alltså ej här fråga om en samfällad lagstiftningsakt, finanslagstiftning i utländsk mening förekommer ej i Sverige. Men det är ej heller fråga om ett ensidigt beslut av riksdagen, konungen har tydligen en viss prövningsrätt.

Därav följer också, att Kungl. Maj:t kan låta bli att använda ett av riksdagen givet anslag och att Han kan sänka en bevillning, t. ex. en tull. Lagerroths uppfattning (a. a.) att riksstaten skulle vara »kategoriskt bjudande» i förhållande till konungen blir naturligtvis därför också — i annat sammanhang — helt avvisad (sid. 271).

Lagstiftningsförfarandet skildras därefter, varvid bl. a. lagrådets roll granskas. Författarens mening är tydligen att detta, med hänsyn tagen till sin sammansättning, har att yttra sig över den juridiska och lagtekniska sidan av ett framlagt förslag, ej över dettas praktiska och politiska lämplighet, men han påpekar samtidigt, att gränsen mellan dessa båda sidor kan vara mycket flytande. Om en lagtext, över vilken lagrådet yttrat sig, senare blir i detaljer ändrad, innan ett samfällt beslut fattats, behöver ej lagrådets yttrande över dessa ändringar infordras före lagens utfärdande. Grundlagens krav på lagrådets medverkan måste, menar förf., ändå anses tillgodosett. Men även här är det naturligtvis svårt att draga en gräns. Vilka ändringar skola anses som detaljändringar och vilka icke?

Från förfarandet vid en lags tillkomst kommer förf. över på frågan om domstolars och andra myndigheters förhållande till lagarna. Hur långt ha domstolarna prövningsrätt gent emot åberopade lagar? Att de ha skyldighet att undersöka om dessa kunna erkännas som en till åtlydnad förbindande statsakt, är till synes självklart. Men hur ställer sig saken om lagen är kungjord i behörig ordning? Att en lägre lag får vika för en högre om de stå i direkt strid med varandra är förf. villig medgiva, men i övrigt är han tydligen på denna punkt betydligt mera återhållsam än Myrberg och Sundberg.¹

Nästa stora avdelning handlar om riksstyrelsen. Konungen allena skall visserligen styra riket, men hans beslutanderätt är starkt kringskuren dels av grundlagens och andra lagars bestämmelser dels av riksdagens statsregleringsmakt. Även förhållandet mellan Kungl. Maj:t och befattningshavarna är i flera avseenden genom lag (främst grundlag) undandraget Kungl. Maj:ts fria förfogande. Så är ju oavsätlighetsprincipen genom RF § 36 fastslagen. Författaren visar upp hur denna alltmer kringskurits, och han beklagar »att på detta sätt en betydelsefull grundlagsbestämmelses giltighetsområde krympt samman till ett minimum» (sid. 182). Förflyttningsförbudets kringgående genom att vid tillsättandet av en tjänst tvinga vederbörande befattningshavande att avstå från en honom i grundlagen tillförsäkrad förmån »är så långt avlägset som det gärna är möjligt från en tolkning efter ordalydelsen och innebär ett verkligt våld på texten» (sid. 190).

Kapitlen om statsregleringen, riksdagens förvaltning och den konstitutionella kontrollen avsluta boken. En del principiella frågor, som behandlas i det första av dessa kapitel, ha redan ovan i samband med beskattningslagstiftningen berörts. I kapitlet om den konstitutionella kontrollen behandlas J.O. och M.O., opinionsnämnden, tryckfrihetskommittén, statsrevisorerna och den av RF §§ 106 och 107 reglerade kontrollen av statsrådet. Däremot medtages ej i detta sammanhang remissdebatt, interpellation och det politiska kontrollsystem som småningom framvuxit. Att så ej skett

¹ Myrberg, Om statstjänstemäns oavsätlighet (1930). Sundberg, Domstolarnas befogenhet att åsidosätta grundlagsstridiga lagar (Statsv. tidskr. 1930).

motiverar helt säkert författaren med att hela hans framställning har en rent statsrättslig syftning med den till de juridiska formerna begränsade omfattning som detta innebär.

Det arbete, som med de båda här granskade häftena fått sin fullbordan, kallas av författaren »en lärobok i svensk statsrätt», men det är mycket mer än så. Det är en på egna undersökningar och en självständig syn grundad vetenskaplig bearbetning av vår gällande statsrätt. Så som torde framgått av ovan lämnade innehållsredogörelse går förf. aldrig förbi ett spörsmål utan han redogör för olika uppfattningar och tager sin egen, vetenskapligt väl motiverade och om sunt verklighetssinne vittnande ståndpunkt. I noter redovisas också de viktigare specialundersökningar, utskottsutlåtanden etc. som beröra i texten avhandlade frågor. Ej sällan lämnas värdefulla notiser om vederbörande lagrums eller instituts historiska bakgrund.

I själva verket är Professor Malmgrens arbete den första systematiskt genomförda statsrättsliga framställning av hela vår författning, som vi äga. Det är en mycket betydande insats i hela vårt nationella politiska liv, som han härmed utfört. Hans nu fullbordade arbete jämte hans kända och högt skattade grundlagskommentar komma säkerligen att för lång tid bli av grundläggande betydelse för allt statsrättsligt studium i Sverige. Alla, som av olika skäl ha anledning att syssla med svenska statsrättsliga frågor — såväl statsvetenskapsmannen som politikern — måste stanna i största tacksamhetsskuld till Professor Malmgren för hans betydande verk.

Gunnar Hesselén.

AXEL BRUSEWITZ, *Studier över riksdagen och utrikespolitiken, III. Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen.* (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala XIII) Uppsala 1941; 155 sid., pris kr. 3:50.

Då Axel Brusewitz i juni 1941 på sin 60-årsdag hyllades med en festskrift, vilken införlivades med den av honom grundade och utgivna skriftserien (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala), förelåg i själva verket även ett arbete av jubilaren själv, färdigt att utgivas i serien. Detta utkom också mot slutet av sommaren och har ovanstående titel.

Det forskningsområde förf. här bearbetat är ju honom väl bekant från tidigare studium. Den nu föreliggande volymen innehåller, enligt förf:s egen utsago i förordet, en samling fristående undersökningar inom ramen av det i boktiteln angivna ämnet. I själva verket ha bokens tre första uppsatser ett så nära inbördes sammanhang, att de kunna sägas utgöra tre kapitel i en framställning om regeringens kommunikation och samverkan med riksdagen i utrikespolitiska frågor. De två återstående uppsatserna å sin sida höra också inbördes nära samman, de behandla utrikesfrågors utskottsberedning före och efter införandet av utrikesutskottet.

Det material, förf. bygger sin synnerligen intressanta och läsvärda framställning på, utgöres förutom av riksdagsprotokoll och liknande officiella

handlingar samt tidningspressen framför allt av mycket värdefulla dagboksanteckningar, som andra kammarens dåvarande talman Johan Widén fört, samt av anteckningar härrörande från en »socialdemokratisk riksdagsman i ledande ställning».

Den första studien rör riksdagens »förpuppning». Termen tycks ha präglats av Hj. Hammarskjöld. Det var också under hans statsministertid, som anordningen första gången praktiserades. Redan 1914 tillgreps denna utväg — tydligen på initiativ av vänsterledarna — för att kunna hålla liv i det s. k. hemliga utskottet. Under 1916 års riksdag blev frågan om riksdagens förpuppning åter aktuell, men denna gång spelade den rollen av bytesvara vid en politisk uppgörelse. Vänstern (Edén och Branting) ställde som villkor för antagande av den mycket uppmärksammade och omdebatterade s. k. krigshandelslagen, att statsministern (Hammarskjöld) gick med på riksdagens förpuppning. Man ansåg nämligen från oppositionshåll, att man borde ha en möjlighet att genom hemliga utskottet kontrollera hur regeringen tillämpade denna lag, som ju gav Kungl. Maj:t en vidsträckt fullmakt beträffande den svenska handelspolitiken. Efter rätt vidlyftiga underhandlingar i ärendet skedde en överenskommelse om riksdagens förpuppning på grundval av en av Hammarskjöld uppsatt och av Edén och Branting granskad och i viss mån retuscherad P. M.

Hela denna episod är, som Brusewitz anmärker, rätt betecknande för den inbördes misstro, som präglade förhållandet mellan regeringen och andra-kammarmajoriteten vid denna tid. Någon större betydelse fick dock ej denna med en viss möda åstadkomna kompromiss: riksdagen samlades ej till något plenum efter förpuppningen och hemliga utskottet blev aldrig i tillfälle att debattera krigshandelslagens tillämpning under de sammanträden (7 st.), det hade under denna tid.

De betänkligheter av ekonomisk art (riksdagsmannaarvodena), som under förre världskriget mötte tanken på »förpuppning», ha ju nu lett till grundlagsändring (1941), så att några svårigheter av dylikt slag ej behöfde yppa sig.

Den möjlighet, som grundlagen erbjöd för samverkan i utrikespolitiska frågor mellan regering och riksdag och som kom till användning redan under första världskrigsåret (1914), var som nämnts »hemliga utskottet», men man tillgrep även andra mera informella utvägar. Om dessa förbindelser mellan regering och riksdag handlar den andra studien.

På statsminister Hammarskjölds initiativ kallades redan den 31 juli 1914 den då sittande riksdagens talmän och de tre partiledarna i vardera kammaren till ett förtroligt möte inför statsministern för information och överläggning angående den utrikespolitiska situationen. Under 1915 års riksdag tillsattes intet hemligt utskott, och man tänkte sig tydligen, att informella kommunikationer mellan regering och riksdag i stället skulle äga rum. Ett par partiledarekonferenser av samma slag som i juli 1914 kommo också till stånd, men andrakammarvänstern, främst socialdemokraterna, nöjde sig ej härmed, den fordrade att riksdagen i sin helhet skulle få meddelanden bl. a. om trekungamötet i Malmö, som ägt rum 18 dec. 1914. Först efter tre månader kom ett dylikt hemligt informationsmöte med riksdagens båda kamrar till stånd. Regeringens tvekan att meddela sig med riksdagen skulle

ha berott på att utrikesminister Wallenberg hyste en viss obenägenhet att blotta hur litet Malmömötet egentligen åstadkommit.

Widén beklagar i sin dagbok, att regeringen genom sin obenägenhet att träda i förbindelse i utrikespolitiska frågor med riksdagen undergrävde sin ställning. Han sökte därför redan vid början av 1916 års riksdag få regeringen att ändra sin inställning härutinnan men fick då det beskedet, att regeringen redan sedan länge varit besluten att begära ett hemligt utskott av 1916 års riksdag. Detta annonserades också i trontalet och val av utskottsledamöter förrättades redan före remissdebatten, vilket allt ledde till åsyftad verkan: att ett utrikespolitiskt meningsskifte undveks i remissdebatten. Senare kom ett informationsmöte med båda kamrarna åter till stånd. Det tycks, att döma av Widéns dagbok, ha varit lika intetsägande som sin föregångare, enda skillnaden var att regeringen själv denna gång tog initiativet och ej behövde nödgas till det. Nu så väl som 1915 var diskussion ej tillåten.

Oppositionen, som hållit borgfred under de första åren efter krigsutbrottet 1914, ansåg sig efter dessa erfarenheter ej längre kunna hoppas på regeringens samarbetsvilja och hissade därför inför 1917 års riksdag helt andra signaler. För att söka besvärja stormen var främst Widén ivrigt verksam att åter få till stånd ett möte mellan regering och riksdag inom lyckta dörrar angående utrikespolitiken. Efter påtryckning från konungen, med vilken Widén samtalat om saken, gick också regeringen med på förslaget, och nu skulle diskussion tillåtas.

Widén visar sig i sin dagbok vara mycket missbelåten med sammanträdet, ty han anser, att regeringen helt missförstått meningen med detta och på ett otympligt sätt använde det för att agitera för det anslag till neutralitetsvakten, som den begärt men som oppositionen ville nedsätta för att binda regeringens rörelsefrihet. Någon förbättring av förhållandet mellan ministär och opposition inträdde ej heller. Propositionen om neutralitetsanslaget föll och därmed också det Hammarskjöldska kabinettet.

Den praxis med hemliga riksdagssammanträden, som sålunda under den Hammarskjöldska regeringen utbildats, vann tillämpning även i fortsättningen under den Swartz-Lindmanska och den Edén-Brantingska ministären. Härunder tycks verkligen upplysningar och sakliga diskussioner i stor omfattning och under ömsesidigt förtroende ha förekommit. Ett nytt institut växte alltså fram vid sidan av grundlagen och visade sig vara så pass värdefullt för både regering och riksdag att det 1921 i något ändrad form infördes i grundlagen, RO § 56.

Sammanträden i enlighet med detta grundlagsstadgande blir också föremål för förf:s granskning i den närmast följande avdelningen. De upplysningar om dessa, som nå allmänheten, äro mycket knapphändiga, och några dagboksanteckningar från deltagare i dem ha begripligtvis för dessa närliggande tilldragelser ej funnits att utnyttja. I allt har det på de två decennierna, som förflutit sedan institutet infördes, hållits 10 dylika riksdagsplena, varav dock hälften faller på de tre sista åren (1939—1941).

Men utrikespolitiska redogörelser ha även vid riksdagens offentliga sammanträden upprepade gånger lämnats av regeringen. När den nu sittande samlingsregeringen bildats, framträdde den i riksdagen med en program-

förklaring, som på grund av omständigheterna vid ministärens tillkomst huvudsakligen var av utrikespolitisk innebörd. Även i fortsättningen blev Sveriges ställning till Finland vid ett par tillfällen föremål för regeringsutläggningar och diskussion vid offentliga plena.

Dessa möten — hemliga och offentliga — ha ofta utnyttjats för att ge tillfälle till förtroendeuttalanden inom kamrarna för regeringens politik. Men syftet med den nya lydelsen av RO § 56 har — menar förf. — endast högst ofullkomligt uppnåtts, den var under de 18 första åren av sin tillvaro närmast en »död bokstav». Sedan har den ju på grund av de exceptionella förhållandena levat upp, men några slutsatser om dess framtida livsmöjligheter vill förf. ej draga.

Man läser dessa tre med varandra nära sammanhängande studier med det största intresse. De skildra ej blott regeringens allt mer utbyggda samverkan med riksdagen i utrikespolitiska frågor, utan de utgöra ock ett hitills tämligen okänt stycke samtidshistoria, som bidrager att ytterligare belysa stämningar och förhållanden framför allt under den Hammar-skjöldska aeran.

I en följande studie behandlar förf. sättet för utrikesfrågors beredande innan utrikesutskottet inrättades. Härvid »inventerar och registrerar» förf. de olika slag av utrikespolitiska spörsmål som förekommit efter reformerandet 1921 av riksdagens ställning till utrikespolitiska frågor. Det visar sig att alla utskott (t. o. m. jordbruksutskottet och särskilda utskott) deltagit i behandlingen, men de flesta frågorna ha i enlighet med dåvarande avfattning av RO § 38 remitterats till konstitutionsutskottet. I regel ha propositioner tillstyrkts av utskott och bifallits av kamrarna medan motioner (varav Lindhagen levererat mer än 60 %!) avstyrkts och avslagits.

Det var ju konstitutionsutskottet som 1921 fått utrikesfrågorna på sin lott för så vitt de ej voro av den art att de borde behandlas av annat utskott (RO § 38), men redan innan denna grundlagsändring genomförts hade man haft planer på att införa ett utrikesutskott. Hur detta till sist inskrives i grundlagen lämnar förf. en utförlig redogörelse för: 1932 hade man kommit så långt att konstitutionsutskottet på grundval av ett kommittébetänkande föreslog inrättandet av ett utrikesutskott, men kamrarna avslog detta projekt. Till denna utgång av frågan medverkade nog förf. själv i ej ringa grad, skulle jag tro. Han publicerade nämligen i Dagens Nyheter (nov. 1931) en undersökning under rubriken »Behövs ett utrikesutskott?», vilken väckte betydande uppmärksamhet och förändrade mångas inställning till reformförslaget. Modifierat kom förslaget igen — främst är att märka att utrikesnämnd och -utskott blevo identiska — och nu antogs det ju (1936—37).

Utrikesutskottet som beredningsorgan och »konferensorgan» blir till sist föremål för en ingående och intresseväckande kasuistik och analys. Det framhålles, att utskottet i praktiken blivit ej blott ett beredningsorgan i utrikesfrågor utan det har också tjänat som organ för överläggningar mellan representanter för riksdagen och regeringen angående utrikespolitiken, tack vare bestämmelsen att utrikesministern (senare även statsministern och andra statsråd) kan meddela utskottet muntliga och skriftliga upplysningar. Dessa ha nämligen ofta haft karaktären av allmänt orienterande redogörel-

ser utan anknytning till något till utskottet remitterat ärende. En stor del av utskottets sammanträden ha därför varit informationsmöten. Då de flesta av utskottets protokoll vid sammankomster av denna art äro hemliga, är det givetvis, såsom författaren också framhåller, omöjligt att avgöra vilken betydelse dessa haft och ha. Att utskottet tjänat som ett viktigt »konferensorgan» är emellertid tydligt. Denna utveckling kan visserligen sägas ha skett vid sidan av grundlagen men ingalunda i strid med denna. Själva termen »konferensorgan» är av förf. präglad för denna framställning och mot denna nyskapelse synes mig intet i sak vara att invända.

Även denna senare avdelning i boken är mycket värdefull. Det är synnerligen tacknämligt att ha fått utrikesutskottets förhistoria och tillkomst skildrade i ett sammanhang och att ha fått en överskådlig framställning av detta utskotts verksamhet och betydelse.

Ifrågavarande bok är ännu ett värtaligt bevis såväl för dess författares aldrig vilande forskariver som för dennes lugna och klara framställnings-sätt.

Gunnar Hesselén.

ARNE WÄHLSTRAND: 1905 års ministärkriser. Uppsala och Stockholm 1941. XXIII + 434 s. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. XI.

Docent Wählstrands avhandling om »1905 års ministärkriser» kan utan överdrift betecknas som ett i sitt slag märkligt arbete. Ämnet är centralt och betydelsefullt — 1905 är ju ett brytnings- och genombrottsår även i vår inrikespolitiska historia — och förf. har underkastat det en behandling som verkligen förtjänar att kallas grundläggande. Han har genom nitisk forskning sammanbragt ett mycket omfattande, hittills till största delen okänt material; förteckningen över otryckta källor — dagboksanteckningar, senare minnesanteckningar, promemorior, brev o. s. v. — omfattar inte mindre än 45 samlingar; som jämförelse kan nämnas att det av tryckta källor endast är en som erbjudit honom något material av större omfattning, nämligen Billings »Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten». Av särskild betydelse har varit att förf. haft tillgång till de fyra under år 1905 fungerande statsministrarnas papper; bland andra särskilt givande källor må nämnas Johan Widéns och Ernst Beckmans dagboksanteckningar. Tack vare denna materialets rikedom har förf. kunnat i stort sett klarlägga ministärkrisernas inre historia; det är egentligen beträffande kungahusets ställning som förf. och läsaren ännu få ställa en del frågetecken. Det bör tilläggas att boken är synnerligen lättläst; på grund av sitt materials beskaffenhet kan förf. på snart sagt alla punkter av händelseförloppet teckna livfulla situationsbilder från konseljsal och statsrådsberedning, från riksdagens plena; utskottsrum och korridorer, från politiska middagar på Rosenbad och Hasselbacken, från brukspatron Lundeborgs bostad Skepparegatan 7 o. s. v.

Första kapitlet behandlar Boströms avgång. Förf:s forskningar bekräfta att denna, som man allmänt förmodat, väsentligen berodde på unionspolitiska förhållanden, men trots detta har han icke gått närmare in på Bo-

ströms unionspolitik. Det talas om norrmännens »hets» mot Boström, om den svenska vänsterns förebråelser mot Boström för »löftesbrott» o. s. v., men någon utredning av frågan vari detta »löftesbrott» skulle ha bestått ges icke. Orsaken är den att förf. behandlat frågan i en uppsats om »Statsminister Boström och Lagerheimiska krisen» som ingår i Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala »Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz», utgiven någon tid efter hans egen bok. Det är dock ganska tråkigt både ur läsarens och förf:s synpunkt att han ej bifogat en upplysning om att han ämnade behandla frågan i annat sammanhang. Vad själva avgången beträffar förefaller det som om det tillgängliga materialet icke medgäve ett fullständigt klarläggande av omständigheterna härvidlag. Förf. synes ha den uppfattningen att Boströms ställning i förhållande till kollegerna i ministären var förbättrad vid tiden för hans avgång, en uppfattning som dock är diskutabel. Förf. konstaterar själv att Boström inte tycks ha rådfört sig om avgången vare sig med kollegerna i statsrådet eller med vännerna i riksdagen, och detta tyder väl snarast på att hans ställning i statsrådet inte var särskilt stark.

Det följande kapitlet, »Ministären Ramstedts tillkomst», ger tidstypiska interiörer från det byråkratiska regeringssystemet före regimskiftet. Den ene efter den andre av de tillkallade politikerna avböjer anbudet att bilda ministär, och vid en dramatisk konselj, av vars förlopp förf. tack vare sjöminister Palanders memoarer kan ge en skildring, måste konungen — sedan Carl v. Friesen obevekligt vägrat — pressa konsultativa statsrådet Ramstedt att åta sig statsministerämbetet. Därefter kommer förf. in på »Ministären Ramstedt och unionskrisen». Detta kapitel innehåller några av de märkligaste nyheterna i boken. Att Boström några dagar efter 7 juni-kuppen anmodades att åter bli statsminister är ett hittills fullkomligt okänt faktum. Mycket märkliga äro de upplysningar som lämnas om kronprinsens ställning; efter den 7 juni påyrkade denne riksaktens upphävande utan villkor. Icke utan häpnad erfar man att Karl Staaff gjort upp utkastet till stortingets adress den 19 juni; W. C. Brögger, som rest till Stockholm för att undersöka läget, återvände till Kristiania med utkastet, och det användes med vissa ändringar.

Av Särskilda utskottets arbete och de efterföljande hemliga förhandlingarna i kamrarna ger förf. en utförlig och ytterst intressant skildring, grundad, utom på Billings anteckningar, på flera nyupptäckta källor. Kanske överskattar förf. något Lundebergs inflytande i utskottet; som ordförande hade han ytterst sällan tillfälle att framföra några egna åsikter. Billings roll däremot betonas knappast tillräckligt i detta kapitel; det sker i stället i kapitlet om Lundebergs ministärbildning; redan tanken att Billing skulle bilda den nya ministären visar vilken betydelsefull roll han spelat i utskottsarbetet. Förf. betonar starkt att Första kammaren fick in mera av sitt program i utskottsutlåtandet än Andra kammaren och förklarar detta så att Första kammaren, som han uttrycker det, representerade offensiven. Det hade varit rättvist att detta konstaterande följts av ett erkännande att den gamla konservativa, nejsägande Första kammaren i denna kris utan motstycke i det moderna Sveriges historia utförde en stor positiv gärning, den största den gjort.

Men därmed kommer man in på bedömningen av ministären Ramstedts och — som förf. ser saken — Andra kammarens unionspolitik, som förf. behandlar i kapitlet »Ministären Ramstedts avgång». Bilden av ministären Ramstedt »tarvar retuscheri», säger förf.; »den måste betecknas som alltför schematisk och onyanserad». Det kan man instämma i, men hur mycket förf. än retuscherar och nyanserar, så kvarstå nog grunddragen. Förf. har fått fram en del nytt som talar till förmån för ministären Ramstedt, men han har också uppdagat åtskilligt som går i andra riktningen, och detta gör att den nya bilden kanske inte är så mycket vackrare än den som t. ex. Kihlberg tecknade. Förf. framhåller att i unionsfrågan kunde regeringen räkna på majoritet i Andra kammaren för sin politik. Detta berodde väl dock mindre på att man uppskattade ministären i och för sig än därpå att man fruktade att få en ren högerregering som kunde driva till krig. Vad propositionen beträffar har förf. uppvisat att regeringen vid utformningen av denna intog »en relativt självständig hållning» till kungahuset. Berömmet klingar underligt när det gäller en svensk regering i en kris som denna, men i och för sig är det väl motiverat; så svag som ministären var genom själva sin natur, länder det den snarast till beröm att den icke gick ännu längre i hänsyn till kungahusets önsknings. Förf. ansluter sig till kritiken av tonen i propositionen och det ringa betonandet av villkorslinjen men är kanske ej tillräckligt sträng på denna väsentliga punkt. När en regering i ett dylikt läge inte genast reagerar på det rätta sättet, så försvagar den från början landets position; tonen ingav inget förtroende till regeringens förmåga att uppställa tillräckliga villkor och stå för genomdrivandet därav. Förf. konstaterar själv att »t. o. m. den norska pressen uttrycker allmän belåtenhet» — ett betyg åt ministären Ramstedt som man tycker borde ha påverkat förf:s bedömning av denna. Ansvar för att ingen svensk villkorslinje fanns färdig, trots att man var beredd på en kupp från norrmännen, delar regeringen med den föregående ministären och med riksdagen, men ministären Ramstedt visade sig icke ens ha kraft att konsekvent vidhålla sin egen villkorslinje; i varje fall uppfattades en dess skrivelse till Särskilda utskottet av vissa utskottsledamöter som ett återtagande av regeringens så gott som enda »villkor»; förf. talar själv om regeringens »reträtt» i fästningsfrågan. Utskottets utlåtande avvek, som förf. säger, »på väsentliga punkter» från regeringspropositionen, framför allt däruti att två oeftergivliga villkor uppställdes för att förhandlingar med Norge överhuvud skulle få upptas. Det ena av dessa villkor — kravet på folkomröstning i Norge, alternativt nyval till stortinget — kritiserar av förf.; han finner detta krav »ur svensk taktisk synpunkt långt ifrån lyckat» och hävdar att det »bidrog starkt att konsolidera Norges ställning». Förmodligen menar förf. Norges ställning inför den europeiska opinionen; han kan knappast vilja påstå att det i någon högre grad försvårade för Sverige att genomföra sitt program. Detta villkor var ju i själva verket av underordnad, man är nästan frestad säga väsentligen formell betydelse; det avsåg att åt Sverige, som bar ansvaret för unionens tillkomst, skaffa full rättslig garanti för det norska folkets vilja att upplösa unionen. Det andra villkoret — en anhållan från Norge om underhandlingar i och för unionens upplösning — var huvudkravet. Det skulle ge Sverige den gottgörelse för den lidna kränkningen

som folkmajoriteten otvivelaktigt fordrade. Fyndig men något djärv är förf:s idé att försvara ministären Ramstedt med att Karlstadskonventionen »i mycket» kom att överensstämma med dess förslag till unionsavveckling. Det är bokstavligen riktigt, men det väsentliga är naturligtvis allt som låg emellan den Ramstedtska propositionen och Karlstadskonventionen. Man har ju något svårt att tro att ministären Ramstedt med sin fullmakt att ingå i underhandling med Norge skulle ha kunnat uppnå vad underhandlingarna i Karlstad uppnådde efter och tack vare en enastående krafternas samling i den svenska riksdagen. Ministären Ramstedt var bara en svag svensk regering; underhandlingarna i Karlstad representerade en enig svensk riksdag och en stark svensk samlingsregering. Skillnaden är ofantlig.

Tack vare utförliga dagboksanteckningar, i främsta rummet Lundebergs egna och därefter Widéns, kan förf. ge en synnerligen detaljerad redogörelse för tillkomsten av ministären Lundeberg. Det var ingalunda självklart att Lundeberg skulle bilda den nya ministären; kungahuset önskade en koalitionsministär under ledning av v. Krusenstjerna, och sedan denna tanke av olika skäl måst uppgivas, önskade man Wachtmeister, som dock vägrade men samtyckte att bli utrikesminister; när Lundeberg besökte konungen för att motta uppdraget, åtföljdes han av Wachtmeister, som därvid officiellt anmodades att bli utrikesminister. Förf. anser sig på grundval av Lundebergs anteckningar kunna konstatera att denne uppfattade uppdraget som givet åt båda gemensamt. Det ter sig då föga riktigt att förf. på ett annat ställe — i avslutningskapitlet om de olika ministärtyperna — påstår att uppdraget åt Lundeberg var »minst lika generellt som Boströms 1902». Det synes så mycket mindre riktigt som ministärbildningen ägde rum under ständigt konfererande mellan Lundeberg och Wachtmeister.

Med viss förvåning erfar man att Lundeberg från början hade för avsikt att bilda en högerministär; motiveringen — de »ofantliga arbetssvårigheterna» i Särskilda utskottet — förefaller svag. Planen stötte också på svårigheter, och då såväl kronprinsen som Pehr Pehrsson i Törneryd och Staaff — alltså ledarna för de två partier som tillsammans utgjorde så gott som hela Andra kammaren — tillrådde koalitionsministär, övergick Lundeberg till denna linje. De två liberalerna i regeringen förbehöll sig emellertid att få avgå när unionsfrågan blivit löst, och på initiativ av Staaff tillkom den intervju, författad av denne, i vilken statsministern förklarade att regeringen bildats »uteslutande med hänsyn till unionskrisen» och att efter dennas lösning »en omkonstruktion av regeringen efter rent inrikespolitiska hänsyn» skulle företagas.

När den angivna tidpunkten var inne, visade det sig emellertid att majoriteten inom riksdagen önskade att ministären skulle kvarstå; att kungahuset hyste denna önskan är ju tämligen naturligt. Förf. finner det »överraskande» att »en icke obetydlig del» av liberala samlingspartiet önskade ministärens kvarstående. Det stora flertalet inom partiet var dock ännu synnerligen moderat, och om det är riktigt, som förf. anser, att Staaff själv ännu 1905 icke nått fram till kravet på parlamentarism, så bör partiets stora flertal rimligtvis ha varit långt mindre avancerat på detta område. Ansträngningar gjordes också att ombilda ministären Lundeberg till en moderat reformministär. Man har icke intrycket att Lundeberg själv gjorde dessa för-

sök med någon större entusiasm; mera intresserad var då Wachtmeister och ännu mera Widén. På vilket program skulle då en dylik ministär bildas? Det finns en uppgift hos Widén att Staaff försökt intressera Lundeberg att framlägga det liberala rösträttsförslaget som kunglig proposition. Det skulle Lundeberg möjligen ha kunnat göra -- men med tillägg av det »Lundeberg-ska villkoret», det bekanta förslaget att grunderna för den direkta beskattningen skulle undantas från gemensam votering! Beträffande detta villkor »synes Lundeberg ha varit orubblig», skriver förf., men han antar ändå att Lundeberg »möjligen hyste vissa förhoppningar att på denna väg kunna vinna Staaff». De ömsesidiga förhoppningarna i denna fråga kunna icke rimligen ha varit så värst stora. Widén träffade nog prick när han skrev att Lundeberg »ville helst intet program hava». Uteslutet är ju ej att man kunnat lyckas med en regeringsombildning om ej de två excellenserna varit så trötta; Wachtmeister uttrycker i ett brev en dylik tanke.

Risken att en rekonstruerad ministär Lundeberg »med bestämt reformprogram», som Widén skrev, skulle ta vinden ur samlingspartiets segel var kanske ej så liten, och Staaff och Biesért deltog ej heller i överläggningarna om en sådan. Då krisen kulminerade, publicerade Staaff — den 31 oktober — en intervju som förvisso utgör ett märkligt aktstycke. Det förklaras där bl. a. att »ingen ärlig liberal man kan gå in i en koalitionsministär, ty därigenom skulle han uppgiva det liberala programmet i rösträttsfrågan», och att det skulle vara »ett rent av ovärdigt svar på vänsterns vackra uppmarsch vid valen, om de liberalas framskjutna män skulle ingå en koalition som i alla händelser icke vore avsedd eller ägnad att främja de frisinnades önskemål på ett frisinnat sätt». Förf. säger att det är »möjligt» att Staaff i sitt uttalande »velat inlägga en misstroendeförklaring och en varning till sviktande meningsfränder». Är det inte uppenbart att han, samtidigt som han motiverade sin egen ställning, avsåg att förhindra att någon framskjuten liberal inträdde i en koalitionsministär? (Antydningar hade ej sagnats i pressen att vissa liberala element skulle komma att ingå i ministären.) Men förklaringens mening är nog i grunden ganska positiv trots dess alltigenom negativa formuleringar. Det är omisskännligt att det är en ny tids krav på en handlingskraftig reformministär som här kommer till uttryck; förklaringen ger genom hela sitt innehåll det bestämda intrycket att Staaff nu ansåg tiden vara inne för bildandet av en vänsterministär. Däremot kan man nog ge förf. rätt när han i slutkapitlet säger att Staaff »icke till varje pris gjorde anspråk på att för vänsterns del få övertaga regeringsmakten».

Emellertid gjorde kungamakten samma dag denna intervju publicerats en officiell ansträngning att få ministären att kvarstå; det skedde genom en skrivelse från konungen till statsministern. Enligt förf. bör denna skrivelse »i första hand» uppfattas som »en demarche mot Staaff». Förut har förf. dock själv sagt att det med hänsyn till skärpan i den förklaring Staaff avgivit var svårt att tänka sig att han skulle låta övertala sig och ändra ståndpunkt. I själva verket måste detta ha varit fullkomligt uteslutet med hänsyn till alla föreliggande omständigheter, framför allt Staaffs och Biesérts förbehåll vid ministärens bildande och vänsterns »uppmarsch» vid valen. Däremot var det icke orimligt att tänka sig att de övriga ministrarna skulle

kunna förmås att kvarstå, och meningen med skrivelsen skulle då helt enkelt ha varit att inför folket ge en motivering för deras kvarstående trots förklaringen vid ministärens bildande; en sådan offentlig motivering från kungamaktens sida behövdes nog, det var knappast tillräckligt i ett sådant läge med en förklaring från ministären själv.

Den gamla frågan huruvida Lundeberg rätt kungen att vända sig till Staaff synes icke kunna besvaras med bestämdhet, men efter allt annat som man nu fått veta har den inte heller så stor betydelse. Då det konstaterats att ingen koalitions- eller högerregering kunde bildas och då man allmänt och bestämt avvisade tanken på en expeditonsregering, återstod en vänsterregering som den enda möjligheten. Att denna i så fall skulle bildas av Staaff föreföll väl de flesta tämligen självklart. Staaff hade som medlem av ministären Lundeberg och som en av underhandlarna i Karlstad tillvunnit sig ett sådant förtroende, framför allt hos Lundeberg och Wachtmeister men som det synes även hos kronprinsen, att i varje fall dessa män utan större farhågor torde ha motsett en ministär Staaff. Man har också, som nyss nämdes, alla skäl att anta att Staaff själv var inte bara villig utan t. o. m. angelägen att bilda regering. Rimligtvis räknade han med att en liberal regeringsbildning under alla omständigheter skulle stärka partiets ställning; om ministären ej lyckades lösa rösträttsfrågan, skulle regeringsställningen i alla fall höja partiets prestige och stärka det på lång sikt.

Förf. anser att det var ett »taktiskt misstag» att inte Staaff vid mottagandet av uppdraget betingade sig rätt att eventuellt få upplösa Andra kammaren på rösträttsfrågan. Men var det så säkert att kungamakten skulle ha gått med på detta villkor? Och om kungamakten vägrat, skulle Staaff då ha avböjt att bilda ministär? Det är föga troligt; det var en stor fördel för vänstern att få bilda regering, och man har lite svårt att tro att Staaff skulle velat skjuta tillbaka kungamakten till den grad i samma ögonblick den själv gick vänstern till mötes. Och om Staaff vägrat, skulle det icke i så fall ha varit lättare än förut att få till stånd en annan ministär, en högerministär eller en koalitionsministär?

I ett avslutningskapitel ger förf. en resonerande sammanställning av de olika ministärtyperna under 1905. Frågan om ministären Lundebergs ställning ur parlamentarismens synpunkt har ju alltid varit livligt diskuterad. Mången torde reagera inför själva frågan om denna ministär var parlamentarisk eller ej; man fäster sig då vid att ministären bildades i en extraordinär situation då frågan parlamentarism eller icke helt enkelt icke förelåg. Vidare vet man att Lundeberg var motståndare till parlamentarismen, och det bjuder emot att kalla en ministär parlamentarisk, i vilken statsministern står beredd att efter sin avgång bekämpa parlamentarismen. Å andra sidan är det ju obestridligt att ministären har många av en parlamentarisk ministärs kännetecken, och förf. synes därför benägen att »trots statsministerns negativa inställning» betrakta ministären Lundeberg som en parlamentarisk ministär. Det är dock tydligt att den i realiteten framför allt är en övergångsministär. För samtiden tedde sig nog ministären Lundeberg som ett »parlamentariskt genombrott», men härmed avsåg man väl först och främst det att den var den första icke byråkratiska, den första av politiker ledda och dominerade ministären. Och däri ligger dess stora

historiska betydelse: den sköt en sådan bräsch i det byråkratiska regerings-systemet att man omöjligen utan vidare kunde återgå till detta; den beredde därmed väg för parlamentarismen eller gjorde fältet fritt för denna. Men i och för sig innebar den långt mer regeringsmaktens definitiva politisering än dess parlamentarisering.

En annan i detta sammanhang ofta diskuterad fråga är den vilken ställning Staaff vid denna tid intog till parlamentarismen. Förf. hävdar att denna icke var »ett klart utstakat mål» för Staaff vid tiden för regeringsbildningen. Han påpekar Staaffs karakteristik av Boströms ord om »tyngdpunkten i Andra kammaren» som ett »verkligt statsmannaord» och säger med rätta att den icke »med nödvändighet» behöver fattas som uttryck för ett krav på parlamentarism utan endast som »ett demokratiskt krav på den folkvalda kammarens primat över den fyrkvalda». Vidare framhålles att Staaff i förklaringen den 31 oktober icke framför »något positivt krav» på regeringsmakten. Det är dock möjligt att Staaff vid dessa tillfällen inte uttalade hela sin uppfattning; det hade varit synnerligen inopportunt av honom, den faktiske partiledaren, att framföra ett dylikt krav som gick långt utöver vad partiets stora flertal önskade eller begärde. Att Staaff intog en något mer avancerad ståndpunkt än Boström vill förf. väl icke bestrida; han erkänner själv, i en vändning som med säkerhet är alltför försiktig, att Staaff »redan nu hyste stort intresse för de parlamentariska principerna, sådana de utvecklats och tillämpats i England». Staaff var icke dogmatiker, men han hade utan fråga sinne för principer, och han var den faktiske ledaren för ett starkt framåtgående reformparti, som var i skarp opposition mot byråkrattstyret och som hade majoritet i Andra kammaren, och denna majoritet fick ej splittras genom proportionalism; detta var liberalernas huvudargument i rösträttsfrågan. Men om det liberala rösträttsförslaget segrade, hur skulle styrelsesättet då utvecklas? Denna fråga måste ovillkorligen ha blivit aktuell i samma mån rösträttsstriden tillspetsade sig. Om det liberala förslaget gick igenom och Andra kammarens ställning alltså blev väsentligt förstärkt, skulle man då fortfarande ha en regering som på det gamla sättet balanserade mellan kamrarna och som inte var utgången ur den folkvalda kammarens majoritet? Det är kanske ej uteslutet att Staaff tänkte sig att andrakammarmajoriteten så att säga med egen kraft, utan att direkt ledas av en frisinnad partiregering, skulle långsamt vinna på Första kammaren. Emellertid synes det troligare att Staaff ville att det skulle gå raskare än så, att han ville att regeringen skulle närma sig Andra kammaren så mycket som möjligt, ta ledningen av denna och ledningen av reformarbetet. Det är i varje fall obestridligt att den liberala majoriteten i Andra kammaren åtminstone innebar en grund och en utgångspunkt för försök att åstadkomma ett parlamentariskt styrelsesätt i vanlig mening, och när förf. anmärker att Staaff borde ha begärt konungens löfte att eventuellt få upplösa Andra kammaren, så antar han också själv att Staaff gick bra mycket längre än Boström i kravet på »den folkvalda kammarens primat över den fyrkvalda».

R. S—n.

SALOMON J. FRIFELT, HANS JENSEN m. fl.: *Bogen om J. C. Christensen*. København 1941 (Gyldendal). 378 sid.

FRODE AAGAARD: *J. C. Christensen*. Band 1 i serien *Mænd, der byggede Danmark*. København 1941 (Hasselbalch). 235 sid.

Under fjolåret publicerades två biografier om den kände politikern J. C. Christensen i hans hemland. Om detta skett avsiktligt eller ej är anmälnaren obekant, men nog förefaller det litet egendomligt. Visserligen blir bilden av »J. C.» härigenom mera fyllig, men upprepningarna äro både många och långa, bl. a. av den enkla anledningen, att i stort sett samma källmaterial tycks ha stått de båda publikationernas författare till buds. J. C. Christensen avled 74-årig d. 19 dec. 1930, varför man kan mistänka, att tioårsminnet av hans bortgång varit den yttre anledningen till de båda biografierna men att sedan kända händelser fördröjt utgivningen. Hurusomhelst var det nog på tiden att något kom, i synnerhet som J. C. före sin bortgång systematiskt förstörde större delen av sina papper — hans arkiv var kakelugnen, brukade han själv säga. Mer än över sina egna papper rådde han dock inte, och ännu leva och till slutet av 1930-talet levde åtskilliga personer — politiker, anförvanter o. a. — som kunde lämna värdefulla upplysningar. Före 1941 förelåg om J. C., förutom nekrolöger o. dyl. i samband med hans bortgång, en mindre biografi av Frederik Nørgaard (52 sid., 1934) och Niels Neergaards auktoritativa men självfallet summariska levnadsteckning i Dansk Biografisk Leksikon (1934). Under J. C:s livstid publicerades ej veterligt någon mera utförlig separat biografi om honom, men han förekommer givetvis under vederbörande tidsavsnitt i ett flertal samlingsverk, vidare i memoarer, uppslagsböcker, tidskrifter o. dyl. av företrädesvis historiskt-politiskt innehåll. Det är alltså vad som föreligger om den man, som Niels Neergaard betecknat som »sit Slægtleds betydeligste danske Politiker».

Frøde Aagaard och författaren till den politiska delen i *Bogen om J. C. Christensen*, Hans Jensen, ha båda djupa och ingående kunskaper om sitt ämne. Utan att känna till de båda författarnas väl dokumenterade kvalifikationer när det gäller Venstre i Danmark över huvud, märker den aldrig så litet initierade läsaren redan efter ett par sidor, att han tryggt kan lita på deras uppgifter och omdömen. Nørgaards och Neergaards tidigare framställningar bekräfta detta främst i fråga om data och yttre händelser men även beträffande rena värdeomdömen. Så är också fallet med andra här i Sverige tillgängliga, tryckta källor. De båda författarna ha sålunda gjort ett mycket gott arbete och komplettera varandra lyckligt frånsatt de antydda upprepningarna. Man saknar dock i båda framställningarna såväl litteraturförteckningar som personregister.

En i stort sett rättvisande bild av Jens Christian Christensen stod väl klar för de flesta av hans något så när initierade landsmän redan under hans sista decennium, även om vissa klickar, framför allt i Köpenhamn, vägrade att ens försöka förstå den så omstridde, av många alltjämt hatade mannen. Denna alltså i huvudsak säkerligen korrekta uppfattning föreligger nu i tryck genom de båda biografierna av 1941, låt vara att man får dra av litet här och var, då Aagaard och Hans Jensen (i likhet med

de flesta av medarbetarna i Bogen om J. C. Christensen) äro övertygade venstremän och givetvis stora beundrare av partiets hittills största namn.

Det var framför allt två saker köpenhamnarna och över huvud de större städernas borgerskap hade svårt att förlåta den forne lantskolläraren och klockaren från Västjylland. Det ena var hans framgångsrika kamp för landsbygdens rätt gentemot i första hand den oproportionerligt stora huvudstaden, det andra var hans andel i skulden till Albertikatastrofen 1908. Trots alla år och erfarenheter under mer än en mansålder i den stora världen förblev J. C. den enkla man han alltid varit, och det retade köpenhamnarna. Under sina sista år i Hee och Paabøl, det gamla barndomshemmet i närheten av Ringkøbing, påminde han mest av allt om en storbonde eller bättre lanthandlare, som på sin ålders höst dragit sig tillbaka. Denna J. C:s sålunda även till det yttre, låt vara omedvetet, manifesterade solidaritet med sitt ursprung gentemot Köpenhamn och de större städerna framträdde ibland med en för honom ovanlig aggressivitet och hotade ett par gånger allvarligt den samlingspolitik över samhällsklasserna, som han tidigt och definitivt 1895 gjorde till sin politiska ledstjärna. Chresten Berg, med vilken J. C. annars hade så förbluffande många gemensamma förutsättningar, hade på sin tid lättare att acklimatisera sig i Köpenhamn och med borgerskapet och glömde heller aldrig för ett ögonblick den principiella och litet sterila kampen mot den Estrupska provisoriepolitiken. På samma sätt hade Berg, den store tidningsgrundaren, betydligt mera av affärssinne och organisationstalang än J. C. Christensen. Berg hade troligen varit åtskilligt besvärligare för Alberti att dupera än den godtrogne och när det gällde storfinans tämligen oerfarne J. C. Häremot kan visserligen invändas, att Alberti överlistade och bedrog flera rutinerade specialister både bland vänner och ovänner, men det största ansvaret för hans ohejdade framfart åvilade dock J. C. Christensen jämte, typiskt nog, en annan ledande venstremän, Ole Hansen. Denne var en föregångare till vår Petersson i Påboda i sin egenskap av den förste bonden i kungens råd i Danmark (han blev lantrbruksminister i Deuntzers ministär vid systemskiftet ^{24/7} 1901).

Att det kan ha sina risker att vara så oförfalskat och oförbätterligt sig själv i alla väder som J. C. var, fick han i rikt mått pröva på under sin långa politiska bana. J. C:s människotyp, som förklaras både av hans västjylländska ursprung och av hans religiöst förtröstansfulla sinnelag, utslöt emellertid ingalunda drag av såväl herreman som hövding; maktens yttre emblemer intresserade honom emellertid föga. När han 33-årig 1890 gjorde sin entré i Folketinget, väckte han uppmärksamhet främst tack vare sin karakteristiskt rustika företeelse, som ej så litet skilde honom från mängden. När han så tämligen snart dessutom började märkas politiskt — han var Bergs självskrivne efterträdare, han invaldes genast 1890 i det förnämsta utskottet, Finansudvalget, och var redan 1895 faktiskt tingets mäktigaste man — och minst lika energiskt som Berg, om än mindre våltaligt, förfäktade Folketingets rätt gentemot ministär, Landsting och byråkrati, då förstår man, att de angripna instanserna till att börja med kände sig både harmsna och konsternerade. Några år tidigare hade Estrups justitieminister Nellemann på tal om Venstres opposition uttalat sitt politiska anatema över »Bønder og Degne og Folke- og Friskolelærere og andre

inkompetente Personer», som inte aktade för rovt att »paa Veje og Stræder prædike den provisoriske Finanslovs Grundlovsstridighed». Efter J. C. Christensens inträde i Folketinget fick Nellemann säkert anledning att mer än en gång begrunda denna sin tes' eventuella värde.

»Degnen fra Stadil», som det mokanta Köpenhamn älskade att benämna honom, skulle lugnt och obetvingligt och på en häpnadsväckande kort tid göra en politisk karriär som få före honom i Danmark. Och vad mera var, han skulle bli mannen bakom systemskiftet 1901, då folketingsparlamentarismen definitivt segrade och banade väg för det fullständiga demokratiska genombrottet, som följde med Grundloven 1915. Några huvuddata i J. C:s politiska karriär ge en föreställning om snabbheten och allsidigheten i denna: 1890 ledamot av Folketinget och dess Finansudvalg, 1894 tingets 1:e vice talman, 1895 ordförande i Finansudvalget och sekreterare i det nybildade Venstrereformpartiet, 1897 partiets ordförande, 1901 vid systemskiftet kultusminister i Deuntzers ministär, jan. 1905—sept. 1908 konseljpresident och försvarsminister, 1909 försvarsminister i Holstein-Ledreborgs ministär, 1910 ordförande i det sammanslagna Venstrepartiet, 1912—13 Folketingets talman, 1916—18 Venstres »kontrollminister» i Zahles regering, 1920—22 kultusminister i Neergaards andra regering.

På samma sätt som i förhållandet till den gamla konservatismen kom J. C. Christensens lantligt trygga personlighet att bli ett hinder för överdrifter och obalanserade utslag åt det andra, reformvänliga hållet. Redan 1895 hade han som antytts klart för sig sin roll som medlare, centerman, samlingsman. 1899, på Junigrundlovens femtioårsdag $\frac{3}{6}$, varnade han i ett av sina bästa tal för klasspolitik och nationella söndringstendenser. 1901 begränsades och 1903 upphörde definitivt Venstres valsamverkan med socialdemokraterna och 1905, sedan J. C. Christensen själv övertagit regeringsmakten, framkallade han medvetet utsöndringen av »oron i Venstre», den radikala falangen inom partiet. Följden blev bildandet av den stads- och intelligensbetonade radikala vänstern, som sedan jämte socialdemokraterna blev J. C:s oförsonliga motståndare. Hans reformnit och äkta känsla för den »jævne Mand» kunde inte förleda honom att förneka sin natur, sin innersta uppfattning, som utåt ville samling kring en reformvänlig center med huvudvikten lagd på landsbygdens väljarskaror (man kan kanske i det sistnämnda förhållandet rent av se en motsvarighet till den gamle ärkefienden Estrups förkärlek för jordägarna i motsats till inkomsttagarna i gemen). Nu var det inte längre de konservativa eller högern i Landstinget, som skötte anfallen på J. C. och hans politik, nu hette angriparna Edv. Brandes, P. Munch och Fr. Borgbjerg. Den forne oppositionsmannen förebråddes ha svikit sina ideal, svikit Venstres sak. Sanningen var, att han som få blivit sig själv trogen — det var angriparna, som förändrats och växlat.

J. C. Christensen var principiellt samlingspolitiker och till metoden realpolitiker med en utpräglad fallenhet för förhandling. Dennas främsta förutsättningar, blick för det väsentliga och det taktiskt och psykologiskt genomförbara, ägde han i hög grad utan att vara någon människokännare i djupare mening, vilket hans roll i fallet Alberti visar. Men han hade politisk instinkt och politiskt väderkorn som få andra. För ideologier i egentlig

mening hade J. C. Christensen föga till övers. Han var en det praktiska arbetets man och han var en selfmade man. I fråga om författningsproblemet delade han den gamle bondevännen och venstreledaren Tschernings mening, att ett folks författning helst bör växa fram som ett etappresultat av det politiska livets praxis. Detta har karakteriserats som motsatsen till ett statsmannaideal, värt detta namn, vilket tvärtom bör vara att leda utvecklingen och ej låta sig ledas av denna. I detta sammanhang må det räcka med att konstatera, att J. C. Christensen i fråga om författningsproblemet övertog ett arv alltifrån Bondevennernes tid, från de gamla ledarna J. A. Hansen, Tscherning och Sofus Høgsbro över de senare venstrecheferna Chresten Berg, Frede Bojsen, Viggo Hørup och greve Ludvig Holstein till Ledreborg.

I samma anda som ovan antytts blev J. C. på äldre dagar mycket mån om det av honom tidigare så hårt angripna Landstinget, vars omorganisation i samband med tillkomsten av Grundloven 1915 i stor utsträckning byggde på hans förslag. Det gäller t. ex. valrätten, som för den folkvalda majoriteten i tinget ordnades på grundval av åldersstreck (35 år) och elektorsval i st. f. att, som ursprungligen föreslagits av den moderate Klaus Berntsen, tilläggas de kommunala råden. Även bestämmelsen om folkomröstning vid grundlagsändring emanerade från J. C. liksom regeln i Grundlovens § 47, hur en provisorisk finanslag skall tillvägbringas för det fall att någon ordinarie ej kunnat åstadkommas inom den föreskrivna tiden. Under grundlagsdebatten före 1915 framlade J. C. sitt kända förslag om de »to Tempi»: först borde man demokratisera Folketinget, därefter Landstinget. Det följdes ju inte, men det var ett uttryck för hans uppfattning att utvecklingen bör visa vägen för de statsvårdande instanserna och inte tvärtom.

I sin för Danmarks moderna historia så betydelsefulla politiska gärning kom J. C. Christensen att gripa in i lösningen av de flesta av tidens stora spörsmål. Han hyste ett levande intresse för försvarsfrågor och genomförde som försvarsminister härordningen 1909. För olika sociala reformer ivrade och arbetade han alltifrån sitt första år i Folketinget. Ett särskilt och personligt intresse hyste J. C. Christensen för skolan och kanske allra mest för kyrkan. Hans andel i sin tids kyrkliga lagstiftning i Danmark är betydande, ända från tillkomsten av den första lagen om menighetsråd 1903 till det komplex av nio lagar (ny lag om menighetsråd, lagar om biskopsval, om lekmäns rätt att bekläda prästämbete m. fl.), som han 1922 lyckades föra i hamn under sin andra och sista period som kultusminister. J. C. var uppvuxen i ett gammaldags kyrkligt hem och behöll sin barnatro livet igenom. Trots stark påverkan av grundtvigianska strömningar från sin tidigaste ungdom i folkhögskolor och på seminarium var och förblev han i likhet med C. Berg »ekumen»; han delade ej de båda grundtvigianska venstreledarna Høgsbros och Bojsens tro i åtskilliga stycken, så ej i fråga om kravet på en kyrkoförfattning i grundtvigiansk mening. Men han höll styvt på Den danske Folkekirke så som redan Grundloven 1849 utstakat den och medverkade på ett avgörande sätt till en sådan förstärkning av lekmannainflytandet, som han ansåg försvarligt och förenligt med en självständigt arbetande kyrka. I Grundloven 1849 heter det, att den evangelisk-lutherska kyrkan skall vara en statsunderstödd folkkyrka; i 1915 års Grund-

lov lyder motsvarande bestämmelse kort och gott: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov» — det var i få ord J. C. Christensens kyrkopolitiska program.

Carl-Gustaf Thomasson.

ELI F. HECKSCHER: *Svenskt arbete och liv*. 404 sid. Häft. 18:50. Bonnier, Stockholm 1941.

Föreliggande arbete är den första framställningen av vårt lands ekonomiska historia. Då därtill denna skildring ur alla synpunkter ligger på högsta planet, är dess betydelse given. Att anmäla den är icke lätt. Man vill ej gärna komma med allmänt hållna fraser och omdömen. Att giva en översikt av innehållet är även ogörligt. Jag har trots mig kunna lösa min uppgift bäst genom att framdraga några frågor av vikt, där författarens ståndpunkt synes vara diskutabel. Detta även med risk att man kan synas intaga en i viss mån negativ inställning, som icke är avsedd.

Beträffande medeltiden är det främst två frågor, som böra tagas upp till behandling. Den ena gäller författarens framställning av det äldsta skiftet. Ordet »skifte» förekommer i våra historiska framställningar i två vitt skilda bemärkelser. Författaren antyder icke på något sätt detta förhållande. Det medeltida skiftet bestod däri, att förut samfällad jordegendom förvandlades till enskild. Vid den germanska liksom vid den slaviska bosättningen var i byarna ursprungligen *all* jord, även åkern, gemensam egendom, »byajord». Vad som skedde under den tidigare medeltiden i Sverige var, att *åkern* uppdelades på privata ägare. Det är denna revolutionerande reform, som kallas hammarskifte, tegskifte eller solskifte. Det senare skiftet (storskifte, enskifte och laga skifte) hade en helt annan innebörd. Då författaren ej skiljer på dessa båda motsatta slag av skiften, blir framställningen svårbegriplig. Detta gäller särskilt det medeltida skiftet, då den föregående samäganderätten ej ens omnämnes. Det kanske skulle vara för mycket begärt, att författaren skulle hava nämnt något om hur det medeltida skiftet tillgick; källorna äro dels obefintliga, dels oklara. Man undrar dock om det ej skulle gått att få fram åtminstone något om denna anmärkningsvärt litet observerade företeelse. Den borde väl dock åtminstone hava påpekats.

Den andra stora frågan gäller feodalismen. Författaren framställer saken så, som om Sverige skulle saknat en sådan och som om vårt land bildade ett undantag i det fallet. Detta omdöme förklaras av att författaren likställer feodalism med ett lands uppdelning i separata ekonomiska enheter, skilda åt genom tullar och andra hinder för samfärdseln. Detta torde dock giva ett felaktigt uttryck åt problemet. I själva verket fingo vi i Sverige en ganska utpräglad feodalism. Att densamma så ofta underskattas beror på historieskrivningens benägenhet att betrakta alla företeelser inom den västeuropeiska kulturkretsen och ofta företeelserna inom varje särskilt land som isolerade fenomen, grundade på speciella orsaker. Feodalismen är fastmera att betrakta som en i ordets vidsträcktaste mening internationell företeelse av sociologisk natur. Den har förekommit hos japaner, kineser och azteker lika väl som i det homeriska Grekland. Den har, för att citera

Nordisk Familjebok, varit »en nästan självfallen följd av ett visst kulturläge». De förhållanden, som uppstodo i Tyskland, Frankrike och Italien vid det karolingiska våldets upplösning, representera ett undantagsfall. Sveriges förhållanden torde hava stått den internationella typen närmare. — I förbigående sagt är den av författaren använda formen »russtjänst» en etymologisk orimlighet.

För tiden efter år 1520 har författaren redan i ett föregående arbete främst kommit med den rätt uppseendeväckande nyheten, att vårt lands välståndsnivå skulle hava undergått betydande ändringar även före industrialismens tid. Detta förefaller dock att vara ganska osannolikt. Författaren anser närmast, att välståndet på 1500-talet stod mycket högt, både absolut och relativt. Bevismaterialet utgöres av en del utspisningsstater, främst för det fast anställda krigsfolket. Det är dock tveksamt, om dessa giva uttryck åt befolkningens allmänna levnadsstandard. Enligt en känd anekdot utgjorde ju barkbröd och vatten en ej ovanlig diet för dalkarlarna, och överhuvud går det väl knappast att betrakta Sverige som en enhet med den tidens kommunikationer. Att knektarna måste hållas vid en speciellt hög fysisk vigör är ju naturligt. Ännu mera omtvistliga synas de resultat vara, som författaren vill draga ur variationerna i den mantalskrivna befolkningens storlek. De torde mest hava berott på variationer i administrativ praxis; författaren påpekar själv en sådan förändring, som är alldeles oförklarlig. Mantalsskrivning behöver ej heller vara något uttryck för välstånd; den kunde vara förenlig med stor fattigdom.

Överhuvud är det väl sannolikast, att befolkningens stora massa ända fram till tiden för den industriella revolutionen levde i någorlunda likartade förhållanden och i stort sett mycket nära svältgränsen. Ett par felslagna skördar räckte till för att driva dödssiffrorna i höjden; ända fram till 1870-talet var »svältfeber» (hungertyfus) en viktig dödsorsak. Det ligger dock en viss sannolikhet i författarens påstående, att förhållandena snarare försämrades än förbättrades. Befolkningen växte, men utkomstmöjligheterna blevo föga ökade; Sverige gav liksom så många andra länder ett praktiskt exempel på Malthus' befolkningslära.

Mycket mera skulle finnas att diskutera, såsom framställningen av penningväsendet, adelns roll speciellt under 1600-talet och åtskilligt annat. Men det är blott som det skall vara. Att författarens framställning ger anledning till så många reflexioner beror på vad som kanske är dess största förtjänst, nämligen förmågan att se problem och att söka förklaringar. Han tar ingenting för givet och kommer aldrig med några plattheter. Hans framställning vidmakthåller därför ett oavbrutet intresse hos läsaren. Man kommer mer eller mindre medvetet att reflektera över förhållanden, som man icke förut tänkt på. Denna författarens förmåga kommer ej minst till sin rätt i framställningen av den senaste tiden. Att sätta 1815 som gräns är kanske diskutabelt, ty före 1850-talet ändrades föga i Sverige. Men sedan ändrades så mycket mera; det skulle behövts ett lika stort arbete till för att göra rättvisa åt vad som sedan skedde. Det hade kanske rent vetenskapligt varit lämpligast att sluta framställningen vid industrialismens början. Men man förstår, att hänsynen till läsarna kommit författaren att föra fram den praktiskt taget till nutiden. Mycket måste därvid behandlas

i förbigående, men intet blir ointréssant. Nya frågor väckas, och nya synpunkter anläggas. Stilen är mönstergill i enkelhet, reda och klarhet.

Det har i denna lilla recension av utrymmesskäl ej nämnts mycket om författarens stora positiva insatser. De äro betydande, och alla grenar av vårt näringsliv äro behandlade med en sakkunskap, som ingen mer än författaren kunnat prestera. De hava som känt är till stor del framlagts i författarens stora skildring av tiden 1520—1720, vilken torde vara väl bekant för denna tidskrifts läsare. Det är att hoppas, att författaren inom en någorlunda kort tid skall kunna föra fram denna klassiska skildring åtminstone till 1850-talet. Tills detta skett är det föreliggande arbetet av betydelse ej blott ur populärvetenskaplig, utan även ur fackvetenskaplig synpunkt.

Arbetet är rikt illustrerat. Detta har kanske varit ett nödvändigt offer åt allmänhetens smak, men det är svårt att återhålla en önskan om att illustrationerna kunnat avvaras, och priset i stället kunnat nedbringas.

Sven Brisman.

NATIONALEKONOMISK CENTRALTEORI: NYA FÖRSÖK TILL SYNTES MELLAN INDUKTION OCH DEDUKTION.

ALVIN H. HANSEN: *Fiscal policy and business cycles*. New York 1941. 462 sid.

WASSILY W. LEONTIEF: *The structure of American economy, 1919—1929*.

An empirical application of equilibrium analysis. Cambridge, Mass. 1941. 181 sid.

RAYMOND T. BYE: *An appraisal of Frederick C. Mills' »The behavior of prices». With a rejoinder by F. C. Mills, a panel discussion and a commentary by Read Bain. Critiques of research in the social sciences, II, published by the Social science research council*. New York 1940. 335 sid.

Nationalekonomiens metodproblem synes — liksom under 1700-talets slut och 1800-talets mitt — åter stå i samhällsvetenskapens brännpunkt. Teoriens samband med verkligheten, logikens kontakt med det ekonomiska skeendet, rationalismens ställning till empirien är åter och på ett allt mer djupgående sätt föremål för analys.¹

De tre arbeten, som anföras här ovan och som skola göras till föremål för granskning, peka omissskänligt i denna riktning. Professor Hansen vid Harvard-universitetet har med sin beundransvärda förmåga att förena stringens och konkretion lyckats giva en konstruktiv syntes av 1930-talets på centralteoretiska överväganden grundade »expansionistiska» politik; att en sådan syntes icke kan genomföras utan ett kritiskt ställningstagande till den ofta kunskapsteoretiskt desorienterade »planteori» eller neo-klassiska, generaliserade företagsekonomi, som var så utbredd under det gångna årtiondet, är icke förvånande. — Leontiefs empiriska prövning av den

¹ Jfr rec. under rubriken »Englands industrialisering i exakt belysning», Statsvetenskaplig tidskrift 1940 och under rubriken »Nationalekonomiska standardverk», Statsvetenskaplig tidskrift 1941.

ekonomiska jämviktens strukturkoefficienter — även det en Harvardundersökning — går endast i ringa mån in på metodproblemet, men varje läsare, som har detta för ögonen, får här impulser till en förnyad granskning av det makroekonomiska jämviktsbegreppets innebörd. — Byes analys av premisser och metoder i Mills' kända arbete över prisvariationerna utgör en inledning till en diskussion i detta ämne mellan några framstående amerikanska ekonomer. Här har frågan om sambandet mellan induktion och deduktion och då närmast mellan de statistiska prisserierna och teoriens prisbildningsförklaring ställts i centrum. De tre arbetena granska från ekonomisk-politisk, ekonomisk-teoretisk och ekonomisk-statistisk synpunkt i grunden ett och samma problem — den allmänna ekonomiska interdependens, som sedan Quesnays »Tableau économique» utgjort national-ekonomiens centrala princip.

I diskussionen om de ekonomiska förändringarna och deras samband med den ekonomiska politiken går en röd tråd: förhållandet mellan den s. k. köpkraftsteorien och den s. k. sparandeteorien bildar den antimonin, som oavbrutet måste beröras i en analys av ifrågavarande slag. De bidrag som framlagts av ALVIN HANSEN under de senaste femton åren äro härvidlag i hög grad symptomatiska och betydelsefulla, och man kan utan tvekan säga, att författaren med dessa verk framträder som en av Amerikas främsta ekonomiska teoretiker vid sidan av Fisher, Schumpeter och F. H. Knight.¹

Utgångspunkten är Business cycle theory (1927), där köpkraftsmomentet visserligen är vida starkare betonat än hos exempelvis Mitchell eller D. H. Robertson, men som dock söker förena förklaringsgrunderna på båda sidorna; arbetet utgör troligen den mest syntetiska deduktiva konjunkturframställningen i litteraturen. Med Economic stabilization in an unbalanced world (1932) tar Hansen ett stort steg i riktning mot den rena expansionistiska köpkraftsläran: räntabilitetssynpunkten underordnas efterfrågestegring genom statlig kreditgivning. Helt utförd blir denna tankeriktning under intryck av Keynes' arbete av 1936, och fastän Hansen på det teoretiska planet kritiserat vissa av Keynes' ekvationer, kan man inte säga annat, än att hans Full recovery or stagnation (1938) tydligt följer den Keynska ekonomisk-politiska doktrinen. Det arbete, som ger anledning till föreliggande recension, framlades i en stencilupplaga redan 1939, och blev då föremål för ingående diskussion av Social science research council vid en konferens, i vilken bl. a. J. M. Clark, Haberler, Lerner och Marget deltog. Förf. till dessa rader hade samtidigt tillfälle att studera detta manuskript och kan nu konstatera, att den två år senare framlagda boken utgör en grundlig revision av manuskriptets hela inställning till problemen. Med stark förenkling skulle man kunna säga, att Keynes blivit ersatt av Schumpeter som Hansens impuls-källa.

Vid studiet av mellankrigsperioden kommer Hansen nu till det resultatet att 1920-talets högkonjunktur väsentligen var »an investment boom», som helt missuppfattades av den monetära skolan: »Like Rostands Chantecler (with his faith in the causal connection between his morning crowing and

¹ Räkna man samtidigt med företagsekonomisk teori borde Chamberlin och J. M. Clark även nämnas.

the rising sun), monetary enthusiasts watched with satisfaction the apparently favorable results of monetary policy. But most economists, while not overlooking the usefulness of open-market operations, remained skeptical of far-reaching business cycle consequences and some stretched the deeper factors of technical progress and investment opportunities». (s. 75).

När Hansen kommer in på diskussionen av de genererade kumulativa processerna, blir hans avståndstagande från Keynes markerat. Han *utgår* från begrepp, som anknyta till Keynes' och Hicks' system — efterfrågans priselasticitet, konsumtionens inkomstelasticitet och den marginella konsumtionsbenägenheten — men hans slutsats om konsumtionsfunktionens natur blir den följande: »The superficial view that the persistence of vast unsatisfied consumer wants is an answer to the problem of limited investment outlets — outlets inadequate to fill the gap fixed by the consumption-savings pattern — overlooks the stubborn fact that this pattern is a highly stable one». (s. 248).

Med en sådan uppfattning är det ej förvånande, att Hansen numera är utpräglad skeptisk mot multiplikatorprincipen (effekten av statlig eller enskild investering på konsumtionsutgifternas ökning) och mot accelerationsprincipen (effekten av en nettoökning i konsumtionsutgifter på investeringsutlägg). Hansens slutsats efter en ingående analys lyder sålunda: »New investment, except for short-run fluctuations in the volume of consumption expenditures and except for very high values of the Multiplier and Acceleration coefficients, is not affected by the volume of consumption expenditures. Thus (with the exceptions noted), as far as any long term effect is concerned, the level of consumption in no way affects the level of new investment. A firm grasp of this fundamental conclusion must minimize very much the practical significance of the Acceleration Principle.» ... »There is, therefore, no possibility (except for the case of high leverage values) of raising the income to higher and higher levels by the process of lifting yourself by your bootstraps via the interrelation of increased consumption and increased investment in the familiar expansionist process. Instead, as we have shown, the Acceleration Principle, except for temporary fluctuations and the special case of high leverage values, has no effect in lifting the national income at all.» (s. 283—284). Till förklaring må endast tilläggas, att Hansen med »leverage» menar (s. 264) den stegring av nationalinkomsten, som uppkommer genom utlägg av köpkraft, *oavsett* om denna stegring kommer till stånd genom konsumtion eller investering. Begreppet »leverage» innesluter alltså såväl multiplikator- som accelerationsprincipen.

Med dessa resonemang kommer förf. fram till sin nuvarande ståndpunkt: »In a progressive society, investment is no longer purely a function of consumption. The tables are turned upside down. Consumption under the dynamic stimulus of expansion, now becomes in considerable measure a function of investment. It is just this fact which explains the emergence of business fluctuations. The business cycle, under the automatic functioning of the economy, is the inevitable by-product of growth and economic progress. The price system in such a society is compelled to adjust itself to an unruly, unstable economy with a violently fluctuating output. The norm of the price structure is no longer reached, as in the 'circular flow' economy,

at the full output level. At full employment the distribution of the product among the contributing agents is skewed toward an excess of profits. The investment boom, created by innovational developments distorts the system away from the equilibrium position at which the cost-price system is in balance.» (s. 302). Som följd av detta för den kumulativa utvecklingen konstitutiva förhållande kan man icke ingripa mot en deflationsprocess enbart genom att sänka stela pris — t. ex. kväsi-monopolitiska industrivarors pris- och lönesatser — ned till de fria jordbruksprodukternas prisnivå; sådana åtgärder måste nödvändigtvis kombineras med penning- och finanspolitiska ingrepp. Konjunkturregleringen blir med andra ord total: »A direct attack must be made upon the cycle itself and not merely upon the price dispersion, which for the most part, only reflects the cyclical movement». (s. 322, min kursiv).

Hansen har här förenat de icke-monetära konjunkturteorierna (d. v. s. Spiethoffs, Robertsons och Schumpeters) med senare tidens planekonomiska erfarenheter. Frågan är dock om han icke härvid överförenklat problematiken och detta genom det vanligaste av alla fel — det okritiska övertagandet av nyklassicismens totalitetsbegrepp. När Hansen absolut förnekar (s. 297), att krisen framkallas genom brist på konsumtion, och då han radikalt utdömer hela underkonsumtionsteorien, så synes han göra sig skyldig till proselyters vanliga fel: att bränna vad de tillbett och tillbedja vad de bränt. Man måste nödvändigtvis skilja mellan investering och konsumtion inom skilda grupper. Says »théorie des débouchées», som förnekar den allmänna överproduktionens möjlighet, har en motsvarighet på konsumtionssidan. Men det är utmärkande för högkonjunkturen, att det föreligger överproduktion, *det vill säga* underkonsumtion, inom vissa grupper av näringslivet och det är denna produktions- och konsumtionsnivås skevhet, som framkallar krisen. Överinvesteringarna bli felinvesteringar; på andra områden har man däremot underinvestering och underkonsumtion — detta gäller inom de delar av produktionsmekanismen, som bildat »flaskhalsar» i varuströmmen. Investeringens (och konsumtionens) skevhet leder till kreditrestriktioner för de överinvesterade produktionsområdena; härigenom förkortas blickfälten för dessa men på psykologisk väg för hela den expansiva delen av näringslivet, varigenom kreditrestriktionen blir allmän. Sedan följer på känt sätt kris och en nedåtgående spiral.

Man kan ej heller säga, att Hansen helt trängt in i det progressiva, föränderliga samhällets frågeställning. När han (sid. 285) »för analytiska ändamål» delar upp nationalinkomsten i en »basisk nationalinkomst», som är perpetuellt stationär, och en »dynamisk inkomst», beroende på (nya) nettoinvesteringar och på konsumtionsökning, som grundas på dessa investeringar, så begår han ett elementärt fel. Varje sådan uppdelning av samhället i ett stationärt kretslopp och ett därtill fogat, fullständigt från det föregående skilt progressivt förlopp, strider mot de faktiska förhållandena: *Hela* samhället påverkas — fast i växlande utsträckning — av expansionen. Det »dynamiska tillägget» på den stationära basen hör till 1800-talets naiva försök att komplettera den allmänna jämviktens idealtypiska konstruktion med ett supplement gällande s. k. dynamiska förhållanden.¹

¹ Jfr förf:s framställning i »Vetenskap av i dag», Stockholm 1940, sid. 240.

kapital, skatter och vissa icke fördelbara poster och man erhåller härigenom en identitet mellan summan av alla områdenas utgifter och alla områdenas inkomster. Vid utnyttjandet av simultanekvationssystemet måste en hel del förenklingar genomföras och många schematiserande premisser godtagas — t. ex. förutsättningen att i produktionsfunktionen varje kostnadselements storlek är proportionell till produktionskvantiteten och förutsättningen om oförändrat konsumentbeteende. Sistnämnda premisser är oundgängliga, ty man tar de fysiska personernas budgetsumma som »numéraire», d. v. s. värde-mätare för alla andra ändringar.

Det resultat, som vinnas genom denna matematiska komparation av 1919 och 1929 års inkomst- och utgiftsdata, grundas i första hand på de skilda gruppernas fördelning av produktion och kostnad i procent av totalproduktiviteten och totalutgift. Man får sålunda ett uttryck för pris-kvantitetsreaktionen och kan få en uppfattning om de olika näringarnas känslighet för pris- eller produktionsökning i andra näringar och deras reaktion för ändringar i investeringsvolymen. Man kan även få vissa upplysningar om de skilda industriernas effektivitet, d. v. s. gränsproduktiviteters ändring under det årtionde, som skiljer de båda observationsåren.

Tyvärr måste det sägas, att undersökningen dels grundar sig på ett allt för knappt material, dels vid diskussionen av metoder och resultat icke lyckas få fram klara frågeställningar och tydlig kontakt mellan tidsseriernas vittnesbörd och den ekonomiska teoriens mening. Icke desto mindre är arbetet symptomatiskt för de senare årens strävanden i riktning för induktiv-deduktiv syntes. För den matematiskt skolade ekonomen har undersökningen intresse och kan måhända giva uppslag till mera differentierade analyser i samma riktning.

År 1927 utgav prof. F. C. Mills en omfattande undersökning över pris-rörelserna mellan 1890 och 1924 under titeln »The behavior of prices». Frågeställningen är väsentligen statistisk; det gäller att uppvisa de mer än 200 olika varuprisens variabilitet, stabilitet, dispersion, regionala differens samt sekulära och cykliska variationer. Arbetet uppfattades som en fråga om den institutionalistiska skolan riktad protest mot den deduktiva, neoklassiska nationalekonomien och — på det ekonomisk-politiska planet — mot anhängarna av prisnivåns stabilisering som ett allenarådande medel mot den ekonomiska föränderlighetens risker.

Då Social science research council ställde detta arbete under debatt, var det alltså på goda grunder; man måste här få fram en givande diskussion mellan empiriker och teoretiker. Den nämnda forskningssammanslutningen är karakteristisk för de amerikanska strävandena att sammansluta angränsande vetenskapers utövare till »research groups» för att belysa problem, som icke låta sig begränsas till en enda disciplin. Social science research council grundades 1923 av de amerikanska antropologiska, nationalekonomiska, historiska, statsvetenskapliga, psykologiska, sociologiska och statistiska föreningarna. Först nyligen har denna sammanslutning börjat ägna sig åt metoddiskussion genom att förena skilda experter till studiet av ett standardverk. Man började med ett sociologiskt arbete, »The Polish peasant in Europe and America» av Thomas och Znaniecki, och denna diskussion trycktes i sammanslutningens bulletin för 1939.

Därnäst tog man upp Mills' ovannämnda bok till debatt, och resultatet föreligger nu i en fyllig volym. *BYE*, som företräder neoklassicismen, vilken dock i Amerika aldrig får den logistiskt-utilitariska prägeln i Marshalls hemland, ställer Mills inför skilda frågor, som senare närmare utvecklas i den allmänna diskussionen. Det gäller sålunda problemet om jämviktens innebörd i å ena sidan klassisk och matematisk ekonomisk teori, å andra sidan den ständigt föränderliga verkligheten; jämvikten inom en naturlig ordning kan icke sammanställas med den supponerade jämvikt, som framträder ur en empirisk medeltalsberäkning; teoriens jämvikt är till sin egenart en kvalitativ företeelse, även om den kan givas exakt form, medan jämvikt inom det faktiska ekonomiska skeendet icke har någon mening, om den icke kan uttryckas kvantitativt.

Man tar vidare upp frågan om det är möjligt att skilja de olika varuprisen i enlighet med deras konjunkturkänslighet utan att därmed företaga en gruppering av varorna. En sådan gruppering skulle ju vara primär och anknyta till resp. varors ställning inom den ekonomiska processen (kapitalvaror—konsumtionsvaror o. s. v.). Mills menar däremot, att hans gruppering är rent statistisk och endast avser att indela varorna i enlighet med de vunna variabilitetskoefficienterna. Det är med andra ord frågan om materialordnandets a priori. Detta sammanhänger med frågan om det berättigade i att urskilja vissa variationstyper och låta de icke karakteristiska variationerna stå kvar oförklarade. Det är knappast försvarligt att på detta sätt kasta bort de icke relevanta serierna; »When you throw it out of your pattern, you don't throw it out of our economic system», säger professor Viner.

Slutligen kan det bland de många diskuterade frågorna även utpekas spörsmålet om konjunkturcykeln som de skilda prisvariationernas resultat eller cykeln som en generell kraft, vilken sätter sin prägel på de enskilda variationerna. Man har här metodologiskt sett samma motsats som mellan individual- och socialpsykologi. I andra avseenden kan man tala om konjunkturcykeln som en idealtypisk konstruktion.

Motsättningen mellan Mills' induktiva och Byes deduktiva tänkande kommer ännu klarare och vida skarpare fram under diskussionen mellan professor Mitchell och professor Viner. Några replikväxlingar mellan dessa båda är otvivelaktigt det mest givande i detta arbete. Men det märkliga och glädjande i hela denna debatt är den nästan fullständiga frånvaron av aprioristisk motsättning mellan induktion och deduktion. Teoretikerna söka klargöra sina premisser, så att de statistiskt arbetande skola inse bevisföringens bärkraft. Empirikerna söka komma till klarhet om sin frågeställning för att nå kontakt med de teoretiska begreppen. Ingen hävdar att teorien är sig själv nog, ingen heller att »siffrorna tala för sig själva». Men viktigare än denna negativa förtjänst bör man i denna debatt notera en positiv strävan mot fördjupning av nationalekonomiens metodproblem, även om denna fördjupning skulle föra diskussionen från den s. k. rena ekonomien till filosofiens och psykologiens eller den politiska vetenskapens områden. Social science research council är bara ett uttryck för denna syntetiska strävan inom de discipliner, som äro representerade i de amerikanska universitetens socialvetenskapliga fakulteter.

Johan Åkerman.

GENMÅLE TILL PROFESSOR REUTERSKIÖLD.

I Statsvet. tidskr. 1942 (s. 81—83) har professor emeritus C. A. Reuterskiöld publicerat en anmälan av min i höstas utgivna bok »Om gravrätt. Kyrkorättslig studie». För de erkännssamma uttalanden, som däri förekomma rörande mitt arbete, uttalar jag min stora tacksamhet och har därutöver icke något att i anledning av recensionen anföra, utom beträffande en punkt, där från min sida några ord till förklaring synas påkallade.

Då anmälarén säger, att jag, fastän jag starkt i princip betonat gravrättens offentligrättsliga karaktär, dock vid redogörelsen för gravplatsinnehavarens rätt i olika fall i viss mån »behärskas av de privaträttsliga begreppen», och då han särskilt klandrar mitt påstående att enligt gällande rätt gravplats otvivelaktigt måste anses innehavas under privaträttslig titel, synes han näppeligen hava gjort min framställning full rättvisa. Det torde nämligen vara uppenbart, att vad jag huvudsakligen åsyftat är att påvisa behovet i vårt land av en förbättrad gravrättslagstiftning, ej att behandla ämnet ur lagtolknings-, lagskipnings- eller akademisk undervisningssynpunkt. (I förbigående sagt synes denna arbetets tendens hava i någon mån senterats vid 1941 års kyrkomöte; se mot. nr 28; tillf. utsk. betänk. nr 6). För att så tydligt som möjligt betona arbetets berörda inställning har jag uppdelat detsamma i två huvudstycken, en »Allmän del», vari jag sökt ange, på vilka grunder en gravrättslagstiftning, teoretiskt sett, rätteligen borde vila, och en senare avdelning, däri meddelats en möjligast fullständig redogörelse för gällande svensk gravrättslagstiftning. Denna lagstiftning har därvid befunnits icke blott vara oenhetlig, oklar och ofullständig, utan även lida av det grundfelet, att den bygger på ett privaträttsligt betraktelsesätt. Det synes hava undgått anmälarén, att, då jag å ena sidan i princip betonat gravrättens offentligrättsliga karaktär och å den andra, bland annat, framhållit, hurusom, exempelvis, gravplats enligt svensk gällande rätt måste anses innehavas under privaträttslig titel, vilket visat sig vara ägnat att försvåra och snedvrída lagtillämpningen, detta skett just för att belysa det otillfredsställande i den nuvarande ordningen.

Det är, kort sagt, icke jag, utan — tyvärr — den svenska nu gällande gravrättslagstiftningen, som »behärskas av de privaträttsliga begreppen».

Djursholm i april 1942.

Otto Croneborg.

SVAR.

Fahlbecks arbete visar, att gravrätten såsom gällande rätt kan behandlas förvaltningsrättsligt och icke behöver ses privaträttsligt: i förra fallet blir den redan nu förvaltningsrätt, men med åtskilliga brister, i det senare är dess förvaltningsrättsliga karaktär alltså enligt Croneborg endast en fråga de lege ferenda och blir då omöjlig att uppnå med utgångspunkt i gravrätten.

C. A. Reuterskiöld.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- DETHLEFSEN, OTTO DIETRICH, Die nordische Einheitsbewegung. (Deutsch-Nordische Schriftenreihe aus dem öffentlichen Recht, III.) Seestadt Rostock 1941. Carl Hinstorffs Verlag.
- EK, HILDING, Om tryckfriheten. Pris kr. 12: —. Uppsala 1942. Hugo Gebers Förlag, Sthlm.
- HANSÉN, D., Norrbotten och folkförsörjningen. (Tal vid Norrlandsmässan, som ägde rum i Härnösand den 25 och 26 april 1941.) Luleå 1941.
- OLSSON, GUSTAF, Indien i brännpunkten. Pris kr. 0: 60. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- RÖISE, GUNNAR, Kampen om Stilla havet. Pris kr. 0: 50. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- TINÖSTEN, HERBERT, Australien. Pris kr. 0: 50. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- ÖSTLIND, ANDERS, Vad är en Affärsbank? (Affärsbankerna och samhället. Inlägg i några ofta debatterade frågor. Nr 1.) Sthlm 1942.
- —, Affärsbankerna och räntan. (Affärsbankerna och samhället. Inlägg i några ofta debatterade frågor. Nr 2.) Sthlm 1942.
- Rikskansler Adolf Hitler. Tal i Berlins sportpalats den 30 januari 1942 på nioårsdagen av det nationalsocialistiska maktövertagandet. Sthlm 1942.
- Statens offentliga utredningar 1942: 25. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdde krisen. Del II. Tiden juli 1940—juni 1941. Redogörelse utarbetad inom rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. Sthlm 1942.
- Stockholms stads statistik. VIII. Arbetslöshetshjälpen i Stockholm 1940. Pris kr. 0: 50. Sthlm 1942.
- Sveriges officiella statistik. Lönestatistisk årsbok för Sverige 1940. Utg. av Kungl. Socialstyrelsen. Pris kr. 1: 50. Sthlm 1942.
- Sveriges Riksbank 1941. Årsbok utarbetad av Riksbankens statistiska avdelning. Sthlm 1942.
- Årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer 1941. Utgiven av Riksdagsbiblioteket. Uppsala 1942.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidsskrift, Forschung und Fortschritte, Förvaltningsrättslig Tidsskrift, Historisk Tidsskrift, Industria, International Labour Review (Montreal), Kommersiella Meddelanden, Kommunaltidningen (Hfors), La Giustizia Penale (Rome), Landskommunernas Tidsskrift, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Neue internationale Rundschau der Arbeit (Berlin), Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift för internationell Ret, Revue internationale d'Agriculture (Rome), Skandinaviska Banken (Kvartalskrift), Social Tidsskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Social Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidsskrift, Svenska Stadsförbundets Tidsskrift, Theoria, Tiden, Tidsskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidsskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN
HAR UTKOMMIT:

- I. SVÉN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemärknaden. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oävsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsäld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsäld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges länskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges häradar, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2:25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2:50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motalå fögderi). 1937. Pris kr. 2:50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2:50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HÄNNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3:75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.